AVRIGA

Zprávy
Jednoty klasických filologů

XLII (2000) 1-2

JEDNOTA KLASICKÝCH FILOLOGŮ

Praha

© Jednota klasických filologů, 2000

ISSN 1211-3379
ISBN 80-85917-71-8

PROPRIVM EST STVLTITIAE ALIORVM VITIA CERNERE, OBLIVISCI SVORVM.

Cicero, *Tusculanum disputationes* 3,30

PŘEDLITERÁRNÍ LATINSKÝ PŘÍZVUK[1]

Lucie PULTROVÁ *(Praha)*

1. Úvod

Záměrem tohoto článku není předložit novou teorii místa[2] akcentu v předliterární latině,[3] jeho cílem je pouze popsat původ teorie o předliterárním latinském akcentu vázaném na první slabiku, která vznikla téměř před 150 lety, dodnes se obecně považuje za platnou a je citována ve všech základních příručkách a učebnicích, a dále ukázat, že tato teorie stojí na dosti vratkých základech a že autoři, kteří stáli u zrodu této teorie, vycházeli z některých nesprávných premis.

2. Teorie předliterárního latinského akcentu na první slabice

2.1. Formulování teorie

Podnět k formulování teorie o akcentu na první slabice v předliterární latině dal A. Dietrich ve svém článku z r. 1852. A. Dietrich se věnoval pozorování jevů, které můžeme souhrnně nazvat redukce vokálů ve vnitřních slabikách (přehláska, synkopa). Na základě faktu, že k synkopě a přehlásce v daném období dochází ve všech slabikách ve slově kromě právě počátečních, usoudil, že tyto slabiky musí mít nějakou zvláštní charakteristiku.

---

[1] Tento článek je stručným výtahem z obsahu první části diplomové práce nazvané *Předliterární latinský přízvuk*, obhájené na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v září 1998. Druhá část zmíněné diplomové práce se zabývala některými dalšími teoriemi místa latinského akcentu v předliterární době, které však v tomto článku probírány nejsou.

[2] V této práci se nezabývám problematikou povahy latinského akcentu, tj. tradičním rozlišením akcentu dynamického a melodického, které považuji v současné době již za překonané.

[3] Pro potřeby této práce užívám následující Landfesterovy periodizace:
1) Předliterární latina (do 250 př. n. l.),
2) Archaická latina (250-100 př. n. l.),
3) Klasická latina (100 př. n. l. – 250 n. l.),
4) Pozdní latina (250 – 6. stol. n. l.).
Termínem předliterární akcent rozumím akcent v předliterární latině, termínem klasický akcent akcent období archaické a klasické latiny.

Touto charakteristikou může být podle něj právě přízvuk. Místo přízvuku v předliterární latině pak definuje tak, že slova mají vždy přízvuk na kořeni a v případě slov složených (k nimž řadí i slova odvozená prefixem) na prvním kořeni.

Dietrichova teorie nebyla všemi přijata okamžitě a bez výhrad. Tak např. G. Curtius (1860) považuje Dietrichovu teorii za neužitečnou. Ve svém článku uvádí metodickou poznámku, že jakoukoli hypotézu lze přijmout pouze tehdy, jsou-li splněny tyto tři podmínky: 1) všechny skutečnosti, které připadají v úvahu, jsou vysvětlitelné podle této hypotézy, 2) toto vysvětlení platí bez výjimek, 3) dané skutečnosti se nedají vysvětlit jiným, snadnějším způsobem. Tyto tři podmínky zde podle jeho názoru v žádném případě splněny nejsou.

L. Havet (1889) považoval za faktor způsobující výše uvedené vokalické změny jakousi zvláštní intenzitu počáteční slabiky, která není totožná s akcentem. Podle Haveta, ale ve skutečnosti v rozporu s jeho teorií, pak někteří pozdější fonologové začali používat termín počáteční intenzita jako speciální název pro předpokládaný předliterární latinský akcent na první slabice (zejména J. Vendryes, z moderních autorů např. T. A. Karaseva).

Velká většina lingvistů v druhé polovině minulého století nakonec přijala Dietrichovu teorii, že mezi dobou volného indoevropského akcentu[4] a dobou, kdy v latině platil penultimový zákon,[5] existovalo období, kdy měla latina akcent vázaný na počáteční slabice, a že tento akcent způsoboval oslabení vokálů ve vnitřních latinských slabikách.

Ucelený výklad této teorie podal v r. 1902 J. Vendryes ve své knize *Recherches sur l'histoire et les effets de l'intensité initiale en Latin*. Jeho pojetí je jakýmsi průnikem mezi Dietrichovou teorií akcentu na kořenu nebo prefixu, tj. na první slabice, a teorií "intenzity", zvláštního postavení počáteční slabiky, jak ji předpokládal např. L. Havet (1889). Vendryesova práce dovršila proces formulování teorie o akcentu na první slabice v předliterární latině. Tuto teorii pak bez dalšího zkoumání převzala většina autorů prací pojednávajících o latinském přízvuku a také autorů základních příruček a učebnic (I. M. Tronskij 1953, L. R. Palmer 1969, J. Safarewicz 1969, M. Leumann 1977 a další).

[4] Obecně je přijímána teorie, že původní indoevropský akcent byl volný, tj. pro umístění akcentu ve slově neexistovaly žádné limity a mohl stát na kterékoli slabice. S jistotou však nemůžeme říci o indoevropském akcentu nic; není ani jednoznačně dokázáno, že by někdy společný indoevropský jazyk existoval.

[5] Klasická latina klade přízvuk podle těchto pravidel: dvojslabičná slova mají přízvuk na první slabice, troj- a víceslabičná slova na penultimě, pokud je dlouhá, nebo na antepenultimě, pokud je penultima krátká. Přitom nezáleží na tom, zda se jedná o slabiku dlouhou přirozeně (s dlouhým vokálem nebo diftongem) nebo o slabiku s poziční délkou.

2.2. Předpokládaný původ a časové zařazení předliterárního latinského akcentu na první slabice

V otázce původu předpokládaného latinského akcentu na první slabice nemají stoupenci této teorie jasno. V zásadě existují tři teze. Podle první zdědila latina akcent na první slabice (nebo "počáteční intenzitu") z indoevropského prajazyka. Podle průkopníka této teorie L. Haveta je počáteční intenzita obecným indoevropským jevem, čemuž napovídá samotná struktura indoevropských slov s kořenem (tj. nejdůležitější částí slova) na počátku. Podle druhé teorie byla latina ovlivněna nějakým sousedním neindoevropským jazykem s akcentem na první slabice. Třetí teorie považuje vytvoření akcentu na první slabice za spontánní, vlastní latinskou inovaci. Slabina prvních dvou teorií je zřejmá – jedná se o vysvětlení "ignotum per ignotius". V případě teorie latinské inovace zase chybí vysvětlení tak neobvyklého a ojedinělého postupu, jakým je změna předpokládaného indoevropského volného akcentu na akcent vázaný na počáteční slabiku a z akcentu na první slabice na akcent penultimový, respektive antepenultimový.

Zásadní nejednota mezi stoupenci teorie latinského předliterárního akcentu na počáteční slabice panuje i v otázce doby předpokládaného přechodu indoevropského volného akcentu na akcent na počáteční slabice. Starší badatelé (A. Dietrich, J. Vendryes, F. Skutsch) se tímto problémem vůbec nezabývají a mladší badatelé udávají data v rozpětí 7.-3. stol. př. n. l.

2.3. Předpokládaný přechod od akcentu na první slabice ke klasickému latinskému akcentu

Podobně problematické je i vysvětlení přechodu akcentu na první slabice ke klasickému ante/penultimovému akcentu. Akcent podle penultimového zákona je odvozen od konce slova, jedná se tedy o naprosto odlišný typ akcentu, než je akcent na počáteční slabice. Zdrojem změny místa přízvuku byla podle většiny zastánců teorie přízvuku na první slabice čtyř- a víceslabičná slova (např. W. M. Lindsay, J. Vendryes). Právě u nich se projevila potřeba dvojího přízvuku. Předpokládá se, že se nejprve objevil tzv. sekundární přízvuk (známý i z češtiny), např. *máledíxit*, *périculum*, *périculósus*, ten postupně nabyl převahy a změnil se na přízvuk hlavní.

Tato teorie však není přijímána bez výhrad. Např. W. Beare (1957) považuje přesun původního akcentu na první slabice ke klasickému akcentu prostřednictvím sekundárního akcentu za dost nepravděpodobný, protože u tříslabičných slov by se akcent přesunul na nejslabší pozici ve slově (druhá slabika, původně popřízvučná).

Stejně jako o době vzniku latinského akcentu na první slabice nemáme žádnou jistotu ani o době jeho zmizení. Někteří autoři, např. J. Vendryes (1902) předpokládají, že akcent na první slabice definitivně zmizel ještě v předliterární době. Na počátek literární doby kladou předpokládaný ústup

např. T. A. Karaseva (1985, 1987) a J. Kuryłowicz (1952). Oproti tomu např. P. Carraz (1951) tvrdí, že akcent na první slabice v latině přetrvával až do konce 2. století př. n. l.

3. Kritika teorie předliterárního latinského akcentu na první slabice

Z předchozích řádků vyplývá, že předně nemáme jasno o původu předpokládaného akcentu na první slabice a o mechanismu jeho přechodu na akcent penultimový a dále že jeho časové zařazení je velmi problematické. Postup *volný akcent – akcent vázaný na první slabiku – akcent vázaný na ante/penultimu* (tj. akcent se odpočítává odzadu, navíc hraje roli kvantita slabik) se na první pohled zdá nelogický a každopádně je zcela ojedinělý. Proto by musely existovat skutečně pádné argumenty, abychom teorii akcentu na první slabice v předliterární latině mohli přijmout.

Jediným argumentem, se kterým autoři teorie pracují, je fakt, že ve vnitřních a koncových slabikách v určité době docházelo k určitým vokalickým změnám (přehláskám a synkopám), v počátečních slabikách však v téže době k podobným změnám nedocházelo.

První otázka, kterou si musíme položit, je, zda tyto změny opravdu nutně souvisí s přízvučností, resp. nepřízvučností slabik. Obě zmíněné vokalické změny (latinskou přehlásku a synkopu) stručně probereme v následujících kapitolách.

3.1. Přehláska

Termínem latinská přehláska rozumíme změnu kvality krátkého vokálu ve vnitřní slabice (*habeo – inhibeo*, *rego – corrigo* apod.). Tento jev, jak již bylo řečeno výše, inspiroval badatele minulého století k formulaci teorie o akcentu na první slabice nebo intenzitě počátečních slabik.

Teorie akcentu na první slabice implikuje tvrzení, že takovéto vokalické změny nutně probíhají jen v popřízvučných slabikách. Toto tvrzení podle mého názoru není nijak samozřejmé. Proto jsem formulovala následující tři otázky:

1. Je skutečně latinská přehláska nutně spjatá jen s nepřízvučnou slabikou?
2. Pokud přijmeme tezi, že latinská přehláska probíhá jedině v nepřízvučné slabice, proč by musel být přízvuk ve slově s přehláskou právě na první slabice a ne kdekoli jinde ve slově kromě přehlasované slabiky?
3. Pokud přijmeme i to, že existence latinské přehlásky svědčí o přízvuku na první slabice daného slova, probíhá v latině přehláska v takovém rozsahu, aby nás opravňovala usuzovat na obecný akcent na první slabice?

V následujících kapitolách se pokusím na tyto tři otázky postupně odpovědět.

3.1.1. Oslabování vokálů v jiných indoevropských jazycích

V některých indoevropských jazycích dochází, podobně jako v latině, také ke kvalitativní redukci krátkých vokálů.

Např. v češtině proběhla ve 12. století přehláska *a* > *ä* > *ě*. K této přehlásce docházelo jen mezi dvěma palatálními konsonanty nebo na konci slova po palatálním konsonantu (odtud např. odlišení vzorů *žena – duše*). Tato přehláska nemá naprosto nic společného se slovním přízvukem, je ovlivněna výhradně hláskovým prostředím vokálů. Podobně i přehláska *u* > *i*, která probíhala ve 2. čtvrtině 14. století, se týkala jen *-u-* po měkkém konsonantu (např. *cuzí* > *cizí*). Přízvuk nehrál žádnou roli (M. Komárek 1962, s. 62-66, 115-116).

K podobným změnám, zcela nezávislým na přízvuku, dochází i ve staro- a středohornoněmčině (W. Braune 1987, s. 70; H. Paul 1960, s. 66) a v nejstarší fázi vývoje angličtiny (*a* > *e* před následujícím *-i-*) (J. Vachek 1969, s. 13-14).

V keltských jazycích, řečtině, sanskrtu a baltských jazycích se žádné podobné jevy nevyskytují.

V žádném indoevropském jazyce, dokonce ani v žádném italickém jazyce, neprobíhá proces analogický k latinské přehlásce, kdy se mění (úží) kořenný vokál poté, co se při prefixaci stal kořen z první slabiky slabikou vnitřní. V jiných indoevropských jazycích nedochází po prefixaci k žádným vokalickým změnám uvnitř kořene. Nemáme proto možnost srovnání, zda je taková změna možná jen v nepřízvučné slabice. Viděli jsme, že úžení vokálů způsobují v jiných jazycích zcela jiné příčiny než přízvuk.

Odpověď na druhou otázku je také velmi nejasná. Obecně se sice považuje popřízvučná slabika za nejslabší pozici ve slově, ale za velmi slabou platí také slabika v pozici předpřízvučné (W. M. Lindsay 1894, s. 149; K.-H. Ramers 1998, s. 113-117). Pokud bychom i přijali předpoklad, že podobné úžení vokálů může proběhnout jen v nepřízvučných slabikách, nevidím naprosto žádný důvod k tomu, domnívat se, že by se mohlo týkat výhradně popřízvučných slabik.

Zastánci teorie latinského předliterárního akcentu na první slabice považují souvislost přehlásky a nepřízvučnosti (resp. popřízvučnosti) slabiky za evidentní, danou. Domnívám se, že je k této jistotě nic neopravňuje a že je nutné, aby k takovému tvrzení předložili nějaké důkazy. V této práci nemohu tuto souvislost ani dokázat ani vyvrátit.

3.1.2. Latinská přehláska

Latinská přehláska, jak již bylo vícekrát řečeno, je jev, kdy se kvalitativně mění vokály ve vnitřních slabikách latinských slov. Není přesně jasné, kdy tento proces v latině začal. V nejstarších dochovaných nápisech není přehláska provedena, ale tyto nápisy nejsou zcela důvěryhodnými svědky, jak tvrdí M. J. McGann (1958), neboť mají většinou sakrální, a tedy archaický ráz.

Každopádně, na začátku literárního období byla již přehláska provedena a už se nikdy neopakovala.

Existuje nějaké přijatelné vysvětlení pro tyto kvalitativní změny vokálů? Je dobře známo, že neakcentované vokály mají tendenci být vyslovovány méně zřetelně než akcentované. Dále, krátké vokály jsou obvykle méně zřetelné, středovější než dlouhé vokály (O. von Essen 1962, s. 74-75; E. Dieth 1968, s. 431). Proto není divu, že se tato změna týká krátkých vokálů.

V různých gramatikách latinského jazyka (např. W. M. Lindsay 1894, F. Sommer 1914, J. Safarewicz 1969, M. Leumann 1977 a další) běžně čteme tato pravidla pro vokály ve vnitřních slabikách: v otevřených vnitřních slabikách se všechny krátké vokály mění na *i* (*a* > *i*, *e* > *i*, *o* > *i*, *u* > *i*) s výjimkou *a* před *r*, které přechází v *e*; v zavřených vnitřních slabikách *a* > *e*, *e* zůstává, *o* > *u*, *u* zůstává; diftongy ve vnitřní slabice se chovají takto: *ai* > *ei* > *i*, *au* > *ou* > *u*. Proberme si nyní, zda jsou tato pravidla skutečně platná.

Nejvíce příkladů pro přehlásku ve vnitřních slabikách čerpají všechny gramatiky především z okruhu slov derivovaných prefixací a slov převzatých z řečtiny. Nutno dodat, že výběr příkladů bývá velmi účelový. Autoři většinou mlčí o případech (jak uvidíme, dosti početných), které těmto schématům neodpovídají. Většinou se pouze zmíní, že existují i ojedinělé případy bez přehlásky – to jsou buď složeniny pozdní (oblíbený příklad je *posthabeo* × např. *inhibeo*) nebo tvary prošlé rekompozicí.

Slova přejatá z řečtiny se v latině nechovají zdaleka jednoznačně. Oblíbené příklady z gramatik, jako Μασσαλία = *Massilia*, Σικελία = *Sicilia*, Ἀλαλία = *Aleria*, Τάραντον = *Tarentum*, φάλαρα = *phalerae*, καμάρα = *camera*, μαχανά = *machina*, τρυτάνα = *trutina*, βαλανεῖον = *balineum*, je však třeba doplnit i o jiné, které přehlásku nemají: Δαλματία = *Dalmatia*, Ἐνετία = *Venetia*.

Závažný je také postřeh Vendryesův (1902, s. 57), že řecká jména Μασσανίσσης, Ἰάμψας byla do latiny převedena jako *Masinissa*, *Hiempsal*, tedy jakoby s pravidelnou přehláskou, přestože byla přejata v době, kdy už přehláska neprobíhala (Masinissa byl numidský král, který žil na přelomu 3. a 2. století př. n. l., Hiempsal, také numidský král, žil ve 2. století př. n. l.).

Příklady sloves derivovaných prefixací se zdají velmi přesvědčivé. Zásadní problém však tkví v tom, že v naprosté většině autoři pouze popisují případy, v nichž přehláska proběhla, ale opomíjejí uvést, že existuje významná skupina sloves, ve kterých přehláska neproběhla.

T. Janson (1979, s. 48-50) uvádí seznamy sloves s jednotlivými krátkými vokály v kořenu, který tvoří otevřená slabika, a dělí je podle toho, jak se chovají tyto vokály v derivovaných slovech (tj. ve vnitřní slabice, oproti původní počáteční):

1) Slovesa s kořenným vokálem *a*:
- slovesa, kde dochází pravidelně ke změně *a* > *i*:
  apiscor, *cado*, *cano*, *capio*, *fateor*, *lacio*, *latesco*, *rapio*, *salio*, *statuo*, *taceo*;
- slovesa, kde ke změně nedochází nikdy:
  alieno, *amo*, *animo*, *aperio*, *aro*, *calesco*, *careo*, *iaceo*, *labascor*, *lanio*, *madesco*, *maneo*, *nato*, *paveo*, *traho*, *valeo*, *valesco*;
- slovesa, kde ke změně dochází jen v některých případech:
  ago, *facio*, *habeo*, *iacio*, *placet*.

2) Slovesa s kořenným vokálem *e*:
- slovesa, kde dochází pravidelně ke změně *e* > *i*:
  egeo, *premo*, *rego*, *specio*, *teneo*;
- slovesa, kde ke změně nedochází vůbec:
  brevio, *celero*, *cremo*, *crepo*, *decet*, *decoro*, *edo*, *equito*, *fremo*, *freto*, *gemino*, *gemo*, *genero*, *levo*, *meditor*, *memoro*, *metio*, *necto*, *nego*, *peculor*, *senesco*, *sequor*, *severo*, *strepo*, *tego*, *tenuo*, *tepeo*, *tremo*, *trepido*, *veho*, *venio*;
- slovesa, kde ke změně dochází jen v některých případech:
  emo, *lego*, *seco*, *sedeo*.

3) U sloves s kořenným vokálem *o* ke změně *o* > *i* nedochází nikdy:
  boo, *comito*, *coquo*, *fodio*, *foro*, *foveo*, *globo*, *glomeo*, *loquor*, *molo*, *moneo*, *moror*, *morior*, *moveo*, *noceo*, *noto*, *novo*, *oleo*, *operio*, *opinor*, *oportet*, *orior*, *polio*, *propero*, *rogo*, *soleo*, *sono*, *tono*, *volare*, *vomo*, *voro*, *voveo*.

4) Stejně tak slovesa s kořenným vokálem *u* se nikdy nemění, když jsou prefigované:
  crucio, *cubo*, *dubito*, *fugio*, *futuo*, *humo*, *iugo*, *iuvo*, *numero*, *pudet*, *puto*, *stupeo*, *stupesco*, *tumeo*.

Ačkoli se Janson nezabývá slovesy s první (a po prefixaci vnitřní) slabikou zavřenou, můžeme podobným způsobem probrat i tato slovesa. V následujícím seznamu jsou zařazena ta slovesa, které se běžně vyskytují ve formě s prefixem:

1) Slovesa s kořenným vokálem *a*:
- slovesa, kde dochází pravidelně ke změně *a* > *e*:
  capto, *fallo*, *patro*, *scando*, *tango* (na *i*);
- slovesa, kde ke změně nedochází nikdy:
  albesco, *ambulo*, *armo*, *candesco*, *flagro*, *lacrimo*, *lambo*, *largior*, *mancipo (mancupo)*, *narro*, *pallesco*, *pando*, *plango*, *tardo*, *vallo*;
- slovesa, kde ke změně dochází jen v některých případech:
  canto, *carpo*, *farcio*, *frango* (na *i*), *mando*, *partio*, *sacro*, *spargo*, *tracto*.

U posledně jmenované skupiny sloves nelze říci, že by např. autoři některého období dávali přednost jedné či druhé variantě. Užívání přehlasovaných či nepřehlasovaných tvarů je čistě věcí osobního slovníku každého jednotlivého autora.

2) U sloves s kořenným vokálem *o*, kde by podle výše citovaných gramatik mělo docházet ke změně *o* > *u*, nedochází po prefixaci u sloves ke změně nikdy. Jediným podobným případem je substantivum *promunturium* od *mons*, *montis*.

Z předchozích řádků je patrné, že přehláska není zdaleka jevem obecným. Teze o tom, že všechny vnitřní krátké vokály se v dané době změnily na *i*, zjevně neplatí. V odvozených slovesech u vokálů *o* a *u* přehláska neproběhla vůbec, u vokálů *a* a *e* jsou tvary nepřehlasované oproti přehlasovaným ve většině.

Je třeba se ptát, z jakých důvodů v některých případech přehláska proběhla a v jiných ne. Vezměme si například Jansonův seznam sloves s vokálem *a* v otevřené slabice.

Vycházejme pro začátek z toho, že přehláska *a* > *i* v otevřené vnitřní slabice je skutečně jevem obecným. Pokud tedy ve slově přehláska neproběhla, musí pro tento fakt existovat nějaký závažný důvod. Takovým důvodem by mohla být například snaha vyhnout se homonymii. Takto bychom mohli vysvětlit nepřítomnost přehlásky u sloves *amo* (např. *adamo* × *adimo* od *emo*), *maneo* (např. *immaneo* × *immineo*), snad i u sloves *nato* (např. *enato* × *eniteo*) a *iaceo* (např. *adiaceo* × *adicio*). V jiných případech bychom mohli uvažovat o tom, zda nebrání této změně nevhodné hláskového prostředí (J. Safarewicz 1969, s. 71). Např. laryngální *h* ve slově *traho* se možná brání sousedství s vysokým vokálem *i*. Ale tímto způsobem rozhodně nevysvětlíme nepřítomnost přehlásky ve všech ostatních slovech (např. *alieno* má stejné hláskové prostředí jako *salio*, *animo* jako *cano*, *canis*, *canit*... apod.).

Podobně je tomu i u přehlásky *e* > *i* v otevřených vnitřních slabikách: *premo* je svým hláskovým okolím stejné jako *tremo*, *rego* jako *tego* apod. Přitom v prvně jmenovaných slovesech z každé dvojice přehláska pravidelně probíhá, v ostatních nikoliv.

K podobným výsledkům bychom došli i u přehlásky *a* > *e* v zavřených vnitřních slabikách.

Viděli jsme, že prefigovaná slovesa s přehláskou jsou méně početná než ta, ve kterých se vokál nemění. Proto by bylo mnohem správnější snažit se vysvětlit, ne proč v některých případech k přehlásce nedochází, ale naopak proč a v kterých případech k přehlásce dochází. Toto zkoumání však není účelem této práce. Nám v tuto chvíli postačí zjištění, že přehláska v latině v žádném případě není jevem obecným.

Výsledkem této kapitoly by měla být odpověď na třetí otázku, kterou jsme si položili na počátku kapitoly 3.1. Odhlédněme nyní od pochybností o tom, zda je přehláska nutně spjatá s nepřízvučnou (resp. popřízvučnou) slabikou (viz 3.1.1.). I kdybychom připustili, že existence přehlásky svědčí o existenci akcentu na první slabice v daném slově, z předchozích řádků je patrné, že

v latině neexistuje pravidelná přehláska, která by svědčila o pravidelném, **obecném** přízvuku na počáteční slabice v době průběhu přehlásky, tak jak předpokládali A. Dietrich, J. Vendryes a další. Vokály ve vnitřních slabikách slovesa jako např. *corrigo* a *contego* se chovají různě. Buď přehláska souvisí s místem akcentu, a obě slovesa měla tedy akcent na jiném místě ve slově. Pak by v latině neexistovala epocha obecného akcentu na první slabice: tento akcent by se týkal jen některých slov. Nebo, a to je pravděpodobnější, měla takováto slovesa akcent na témže místě ve slově, a přehláska tedy nemá jednoznačnou souvislost se slovním přízvukem, není způsobena přízvukem na počáteční slabice.

Stavět teorii latinského předliterárního akcentu na první slabice na přehlásce je podle mého soudu nesprávné.

3.2. Synkopa

Synkopa je zánik krátkého vokálu uvnitř slova. Obecná shoda panuje v tom, že se jedná o jev vlastní nepřízvučným slabikám, a to jak popřízvučným, tak i předpřízvučným.

K synkopě v latině docházelo ve všech fázích jejího vývoje, od nejstarších dob až po dobu konstituování románských jazyků. Je to jev především mluvené řeči, odkud pronikala i do jazyka literárního. Obzvláště častá je v pozdnělatinských nápisech.

Jedná se o jev nepravidelný; není výjimkou, že se na nápisech vyskytují vedle sebe obě formy daného slova – synkopovaná i nesynkopovaná. Je tedy velmi obtížné určit nějaké obecné podmínky, za kterých k synkopě dochází.

Synkopy se objevují téměř výhradně ve vnitřních a koncových slabikách. Jediné z literatury mně známé příklady synkopy v počáteční slabice jsou *ter* < **tris*, *clam* < *calam*, *sum* < **esum*, *dens* < **edens*. Právě tento fakt, že se v počáteční slabice synkopa obecně nevyskytuje, použili jako argument autoři teorie předliterárního akcentu na první slabice.

Tato argumentace, podle mého názoru, není správná hned ze dvou důvodů. Za prvé, synkopa, jak známo, na rozdíl od přehlásky, probíhala v latině od doby nejstarších epigrafických památek až po dobu přechodu k románským jazykům. Minimálně od přelomu 3. a 2. století byl v latině jistě akcent na penultimě nebo antepenultimě. Ani v této době se však nevyskytují synkopy v počáteční slabice.

Za druhé, samotná povaha první slabiky, nehledě na její přízvučnost nebo nepřízvučnost, synkopu podle mého názoru nedovoluje. První slabiku může tvořit buď kořen nebo prefix nebo reduplikace. V reduplikaci v žádném případě k synkopě dojít nemůže, na počátku slova by vznikl shluk dvou stejných konsonantů, a ten je nepřípustný. Po jeho zjednodušení by se reduplikace zcela ztratila. Latinské prefixy také příliš šancí k synkopě nedávají. Prefixy o stavbě krátký vokál + konsonant (např. *ab-*, *ad-*, *ex-*, *ob-*) by se

synkopou vokálu staly zcela nesrozumitelnými. Totéž můžeme říci i o prefixech se stavbou konsonant + krátký vokál (např. *de-*, *ne-*, *re-*) Prefixy s dlouhými vokály můžeme ponechat stranou, neboť dlouhé vokály synkopám nepodléhají. Ani u zbývajících prefixů nenalezneme mnoho možností k synkopě. Na počátku latinských slov se totiž může vyskytovat jen omezený repertoár konsonantických shluků (o tom např. A. H. Sommerstein 1974, W. S. Allen 1973, E. Pulgram 1974), a to: *t, d, k, g, p, b, f* + likvida nebo *s* + ploziva (+ likvida) nebo *sw*. Takové přijatelné konsonantické shluky by mohly po synkopě vzniknout pouze z předpon *dir-*, *per-* a *por-*, a to pouze v případě, že stojí před vokálem. Jejich význam by se asi příliš zatemnil, prefixy *per-* a *por-* by navíc po synkopě byly homonymní. K synkopě v kořenu nedochází pravděpodobně z důvodů sémantických, a také, stejně jako u prefixů, proto, že by tím vznikaly shluky konsonantů nepřípustné pro počáteční slabiky v latině.

V tomto okamžiku nám tedy postačí konstatování, že fakt, že k synkopě obecně nedochází v počátečních slabikách, není v žádném případě důkazem akcentu na první slabice.

4. Závěr

Shrňme si tedy stručně probrané skutečnosti:

Původní indoevropský akcent byl pravděpodobně volný, od 3. století můžeme v latině počítat s akcentem vázaným na penultimu, respektive na antepenultimu. Přechod od indoevropského volného akcentu ke klasickému latinskému penultimovému akcentu přes akcent vázaný na počáteční slabiku je nepravděpodobný a byl by zcela ojedinělý. (Akcent podle penultimového zákona je odvozený od konce slova, jedná se tedy o zcela odlišný typ akcentu než je akcent na počáteční slabice.) Abychom mohli takovou teorii přijmout, musely by pro ni existovat skutečně závažné argumenty.

Stoupenci teorie akcentu na první slabice zakládají svou argumentaci na faktu, že v počáteční slabice, na rozdíl od slabik vnitřních a koncových, nedochází k přehlásce a synkopě. Jak jsme viděli v kapitole 3.1., není zcela jisté, že by se přehláska nutně musela týkat jen nepřízvučných slabik, a už vůbec není jisté, že by se muselo jednat pouze o popřízvučné slabiky. I kdyby však tato teze platila, přehláska v latině není pravidelná a neprobíhá zdaleka v takovém rozsahu, aby opravňovala usuzovat na pravidelný akcent na první slabice. Co se týče synkopy, fakt, že se obecně nevyskytuje v počáteční slabice, nesouvisí patrně s místem přízvuku, jak bylo popsáno v kapitole 3.2.

Zastánci této teorie navíc nedovedou určit, kdy se změnil volný indoevropský akcent na předpokládaný předliterární latinský akcent na první slabice, ani kdy došlo ke změně na akcent podle penultimového zákona.

Dostatečně není vysvětlen ani způsob, jakým by se mohl akcent na první slabice změnit v akcent penultimový, resp. antepenultimový. Většina autorů

předpokládá, že tato změna proběhla nejprve ve čtyř- a víceslabičných slovech, kde se na penultimě nebo antepenultimě nejprve objevil tzv. sekundární akcent, který postupně převážil. U tříslabičných slov by se však akcent posunul na nejslabší místo ve slově (původní popřízvučnou slabiku), a to je značně nepravděpodobné.

Akcent na první slabice nemá ani jasnou oporu v ostatních italických jazycích. Jeho původ autoři nejsou schopni určit. Převzetí místa akcentu z jiného jazyka by bylo velmi neobvyklé.

Podle mého názoru neexistuje tedy žádný nesporný argument pro teorii latinského předliterárního akcentu na první slabice, a proto není důvod předpokládat takové období ve vývoji latinského jazyka, kdy existoval pravidelný akcent vázaný na počáteční slabiku.

LITERATURA

Vybraná literatura k problematice latinského akcentu

ALLEN, W. S.: *Accent & Rhythm*, Cambridge University Press 1973.

ALLEN, W. S.: *The Latin Accent: A Restatement*, Journal of Linguistics, 5, 1969, s. 193-203.

BEARE, W.: *Latin Verse & European Song. A Study in Accent & Rhythm*, London 1957.

BERNARDI PERINI, G.: *L'accento latino*, Bologna 1967[2].

CARRAZ, P.: *L'accent et l'ictus dans la métrique latine*, Revue Grégorienne, 30, 1951, s. 45-55.

CURTIUS, G.: *Das Dreisilbengesetz der griechischen und lateinischen Betonung*, ZVS 9, 1860, s. 321-338.

DEROY, L.: *Les apparentes contradictions de l'accentuation latine*, AC, 50,1981, s. 222-234.

DIETRICH, A.: *Zur Geschichte des Accents im Lateinischen*, ZVS 1, 1852, s. 543-556.

GARDE, P.: *D'accent*, Paris 1968.

HAVET, L.: *Mélanges latins. Sur la prononciation des syllabes initiales latines*, MSL 6, 1889, s. 11-39.

JANSON, T.: *Mechanisms of Language Change in Latin*, Uppsala 1979.

KARASEVA, T. A.: *Izmenenie mesta udarenija v mnogosložnych latinskich slovach*, InFil 80, 1985, s. 30-34.

KARASEVA, T. A.: *Udarenie v latinskom jazyke i eolijskich dialektach*, VMUfilol 4, 1982, s. 54-60.

KENT, R. G.: *The Alleged Strength of the Initial Syllable*, Language 7, 1931, s. 179-189.

KURYŁOWICZ, J.: *L'accentuation des langues indo-européennes*, Kraków 1952.
LEPSCKY, G. C.: *Il problema dell'accento latino*, ASNP, 1962, s. 199-246.
MCGANN, M. J.: *Initial Stress & the Latin "carmen"*, Glotta 37, 1958, s. 293-305.
MEILLET, A.: *La place de l'accent latin*, MSL XX, 1916, s. 165-171.
MIGNOT, X.: *La place de l'accent latin*, BSL 75, 1980, č. 1, s. 285-308.
NARDONI, D.: *The Accent of the Latin Language*, Metalogicon I, 1988, s. 71-90.
NYMAN, M.: *Reconstructing Compound Accentuation: On the Pre-Latin Initial Stress*, Arctos XVII, 1983, s. 31-47.
PROSDOCIMI, A. L.: *Sull'accento latino e italico*, in: *O-o-pe-ro-si*, Festschrift für Ernst Risch zum 75. Geburtstag, Berlin 1986, s. 601-618.
PULGRAM, E.: *Prosodics and Metrics*, München 1974.
SCHMITT, A.: *Untersuchungen zur allgemeinen Akzentlehre*, Heidelberg 1924.
SCHOELL, F.: *De accentu linguae latinae veterum grammaticorum testimonia*, Acta societatis philologiae Lipsiensis, 6, 1876.
SKUTSCH, F.: *Das lateinische Accent*, Glotta 4, 1913, s. 187-200.
VENDRYES, J.: *Recherches sur l'histoire et les effets de l'intensité initiale en latin*, Paris 1902.
WEIL, H. – BENLOEW, L.: *Théorie générale de l'accentuation latine*, Paris 1855.

Další literatura týkající se tématu (vybrané příručky a články z oblasti vývoje latinského jazyka, latinské fonologie a indoevropeistiky)

ALTHEIM, F.: *Geschichte der lateinischen Sprache*, Frankfurt 1951.
DIETH, E.: *Vademekum der Phonetik*, Bern 1968[2].
ERHART, A.: *Indoevropské jazyky*, Praha 1982.
HIRT, H.: *Indogermanische Grammatik I-VII*, Heidelberg 1921-1937.
JAKOBSON, R.: *On Ancient Greek Prosody*, in: *Phonological Studies, Selected Writings*, I, The Hague 1971, s. 262-271.
JURET, A.: *La phonétique latine*, Paris 1929.
KARASEVA, T. A.: *Istoričeskaja fonetika latinskogo jazyka*, Moskva 1987.
LEUMANN, M.: *Lateinische Laut- und Formenlehre, Lateinische grammatik*, I, München 1977.
LINDSAY, W. M.: *The Latin Language*, Oxford 1894.
MANIET, A.: *L'évolution phonétique et les sons du latin ancien*, Paris – Louvain 1955.
MANIET, A.: *La phonétique historique du latin*, Paris 1975.
MEILLET, A. – VENDRYES, J.: *Traité de grammaire comparée des langues classiques*, Paris 1924.
MEISER, G.: *Historische Laut- und Formenlehre der lateinischen Sprache*, Darmstadt 1998.
MONTEIL, P.: *Eléments de phonétique et de morphologie du latin*, Paris 1973.
NIEDERMANN, M.: *Istoričeskaja fonetika latinskogo jazyka*, Moskva 1949.
NOVOTNÝ, F.: *Latinská mluvnice pro střední školy, díl třetí: Doplňky*, Praha 1946.

PALMER, L. R.: *The Latin Language*, London 1961.
RAMERS, K.-H.: *Einführung in die Phonologie*, München 1998.
RIX, H.: *Die lateinische Synkope als historisches und phonologisches Problem*, Kratylos 11, 1966, s. 156-165.
SAFAREWICZ, J.: *Études de phonétique et de métrique latines*, Wilno 1936.
SAFAREWICZ, J.: *Historische lateinische Grammatik*, Halle 1969.
SOMMER, F.: *Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre*, Heidelberg 1914.
SOMMERSTEIN, A. H.: *On Phonotactically Motivated Rules*, Journal of Linguistics, 10, 1974, s. 71-94.
STOLZ, F.: *Geschichte der lateinischen Sprache*, přeprac. A. Debrunnerem, Berlin 1953[3].
SZEMERÉNYI, O.: *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft*, Darmstadt 1990[4].
TRONSKIJ, I. M.: *Istoričeskaja gramatika latinskogo jazyka*, Moskva 1960.
TRONSKIJ, I. M.: *Očerki iz istorii latinskogo jazyka*, Moskva 1953.
TRUBECKOJ, N. S.: *Grundzüge der Phonologie*, Praha 1939.
VON ESSEN, O.: *Allgemeine und angewandte Phonetik*, Berlin 1962.
ZIRIN, R. A.: *The Phonological Basis of Latin Prosody*, The Hague 1970.

Použité historické gramatiky jiných jazyků

BRAUNE, W.: *Althochdeutsche Grammatik*, Tübingen 1987[14].
KOMÁREK, M.: *Historická mluvnice česká, Díl I.: Hláskosloví*, Praha 1962.
PAUL, H.: *Mittelhochdeutsche Grammatik*, Tübingen 1960[18].
PEDERSEN, H.: *Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen*, Göttingen 1909.
PLANTA, R. von: *Grammatik der oskisch-umbrischen Dialekte*, Strassburg 1893.
VACHEK, J.: *A Brief Survey of the Historical Development of English*, Leiden 1969.

SUMMARY
The Prehistoric Latin Accent

The article is concerned with the problem of accents in Prehistoric Latin. It attempts to show the theory of accent bound on initial syllable, developed in the first half of the nineteenth century on the basis of A. Dietrich's article and still generally recognized, to be based on incorrect presumptions (absence of vowel changes – vowel weakening, syncope – in initial syllables). A very complex, and at any rate entirely isolated sequence *Proto-Indo-European free accent – Prehistoric Latin initial accent – Classical Latin free syllable rule* would have to be supported by strong and convincing arguments; however, the absence of vowel changes in initial syllables is not such.

TRETIA DEKLINÁCIA A JEJ KĽÚČOVÉ PROBLÉMY: FLEKTÍVNE PRAVIDLÁ TRETEJ DEKLINÁCIE

Ľudmila BUZÁSSYOVÁ *(Bratislava)*

Hlavným impulzom, ktorý nás privádza k tejto – predsa len často spracovávanej – problematike, je uvedomovanie si rozporov, ktoré sa objavujú pri uplatnení rozmanitých možných prístupov, uhlov pohľadu pri jej skúmaní. Ide predovšetkým o rozpor, ktorý si musíme uvedomiť okamžite, keď opustíme svet gramatických pravidiel uzavretý v základných školských gramatikách a začneme pracovať s konkrétnym latinským materiálom, s autormi.

1. Na úvod si treba pripomenúť postavenie tretej deklinácie v mennom systéme. Latinská tretia deklinácia má špecifické postavenie jednak v rámci latinského menného systému, jednak v rámci menného systému starých ide. jazykov vôbec.

1.1. Špecifickosť postavenia latinskej 3. deklinácie pri porovnávaní so stavom mennej flexie iných starých ide. jazykov spočíva v tom, že v žiadnom inom jazyku nedošlo k splynutiu dvoch, resp. viacerých, pôvodom odlišných kmeňových tried do jednej spoločnej triedy v miere porovnateľnej s latinčinou. Máme na mysli známy fakt, že zjednotená tretia deklinácia vznikla splynutím konsonantických kmeňov, *i*-kmeňov, diftongických a dlhých *ī*-kmeňov, pričom rozhodujúcu úlohu zohrali konsonantické kmene a *i*-kmene.

Aj v sanskrite a praslovančine síce existujú prieniky medzi triedami konsonantických kmeňov a *i*-kmeňov, ale ako v skr., tak v psl. si obe triedy zachovávajú samostatnú existenciu.[1]

Ak v týchto jazykoch preniká *i*-ový prvok z triedy *i*-kmeňov do triedy konsonantických kmeňov, tak len v takej miere, že sa nenarúša vnímanie rozdielu medzi triedou *i*-kmeňov a triedami rozličných konsonantických kmeňov. Zato v latinčine sa samostatnosť tried stratila. Neexistuje v nej samostatná trieda *i*-kmeňov s takými charakteristikami, t. j. systémovo-definičnými vlastnosťami, aké má napr. trieda *i*-kmeňov v starej gréčtine, v sanskrite, aké sa predpokladajú pre praslovančinu a aké rekonštruujeme pre ide. štádium. Taktiež v nej neexistujú rozličné typy konsonantických tried. Menej výrazné nadväzovanie zjednotenej 3. deklinácie na predpokladaný ide. stav sa prejavuje najviditeľnejšie v neexistencii ablautu v nej a následne v strate paralelizmu medzi *i*-kmeňmi a *u*-kmeňmi. Podstatný rozdiel medzi triedou *i*-kmeňov a *u*-kmeňov – tried pôvodne paralelných – je v latinčine tom, že trieda *u*-kmeňov si kontinuitu s ide. *u*-kmeňmi uchováva, kým trieda *i*-kmeňov ju stráca. Stopy po ablaute v triede *u*-kmeňov vidno pomerne dobre napr. v gen. sg. *senātūs*. Ak sa pozrieme na situáciu v jazykoch latinčine najbližšie príbuzných, tak v nich stopy po takých ablautových pomeroch, ako má sanskrit alebo stará gréčtina, nájdeme aj v triede *i*-kmeňov – napr. v oskickom gen. sg. *-eis*, *aeteis*, umbrijskom st. *-es*, n. *-er*.

V prípade, že chceme v latinčine hovoriť o triede *i*-kmeňov, musíme ju chápať ako triedu s novými systémovo-definičnými vlastnosťami, odlišnými od systémovo-definičných vlastností *i*-kmeňov v sanskrite, gréčtine alebo praslovančine, a teda odlišnými aj od predpokladaných systémovo-definičných vlastností ide. štádia.

1.2. Špecifickosť postavenia 3. deklinácie v mennom systéme latinčiny vyplýva zo spôsobu, ako sa latinčina v historickom období, vo svojom vnútrojazykovom vývoji, vyrovnávala so spomenutým zložitým prehistorickým dedičstvom. V historickom období latinčiny možno sledovať výrazné tendencie k unifikácii, zvyšovanie miery pravidelnosti a následne, už s ohľadom na používateľa jazyka, zjednodušovanie sústavy flektívnych pravidiel.

2. Problémy, ktoré sa spájajú s treťou deklináciou – s vysvetľovaním jej vzniku, vývoja a princípov fungovania.

2.1. Ako prvý formulujeme **problém kmeňa alebo kmeňovej príslušnosti** v tretej deklinácii a zamýšľame sa nad významom historicko-rekonštrukčnej morfonológie pre problematiku tretej deklinácie. Niektoré otázky súvisiace s kmeňovým princípom sme už naznačili v úvodnej časti. Spomínané špecifické postavenie tretej deklinácie v latinskom mennom systéme je dané významnými zmenami v kmeni a v presunoch medzi pôvodnými kmeňovými triedami. V tretej deklinácii v dôsledku presunu morfematických hraníc prestávame hovoriť o kmeni a hovoríme o slovnom základe. Pri práci s lat. materiálom, s textami, veľmi skoro zistíme, že je veľký rozdiel medzi normou podávanou v pravidlách pre školskú prax tretej deklinácie a skutočným používaním lexikálnych jednotiek tejto deklinácie. Nesúlad medzi normou a jazykovou praxou sa často vysvetľuje odkázaním na pôvodný kmeňový stav.

[1] V prípade spomenutých jazykov ide skôr o výpožičky *i*-kmeňových koncoviek z dôvodov uľahčenia výslovnosti v tých pádoch, v ktorých by inak došlo k ťažko vysloviteľným a hlavne v konkrétnych slovách premenlivým kombináciám konsonantov. Napr. stind. instr. pl. *pathíbhis*, dat. pl. *pathíbhyas* od konsonantického **pont-* gen. sg. *pathás* alebo psl. instr. pl. *kamenьmi* od *kamy kamene*, dat. pl. *slovesьmъ* od *slovo slovese*.

Kmeňový princíp môže byť dostatočným vysvetlením povahy toho-ktorého tvaru, formálnej podoby tej-ktorej koncovky. Tzn. koncovku dat., abl. pl. *-ibus* alebo ak. pl. *-īs* vysvetľujeme ako tzv. pôvodom *i*-kmeňovú a koncovku gen. pl. *-um* alebo ak. sg. *-em* ako pôvodom konsonantickú. Následne tvar gen. pl. *canum*, utvorený k nominatívu sg. v podobe *canis*, nachádza svoje vysvetlenie v pôvodnej, ešte ide. príslušnosti tohto slova ku konsonantizmu, t. j. k *n*-kmeňu, apod. V takomto konštatovaní spočíva prínos rekonštrukčnej morfonológie.

Na druhej strane ale to, čo je v latinskej jazykovej praxi dôležitejšie, t. j. princíp distribúcie týchto koncoviek, kmeňový princíp neodhalí. Nedáva odpoveď na otázku, prečo majú niektoré lexikálne jednotky akuzatív sg. popri prevažujúcej podobe na *-em* aj na *-im*, alebo prečo majú v ak. pl. *i*-kmeňovú koncovku *-īs* častejšie adjektíva alebo particípiá ako substantíva apod. Spôsob, ako sa v rámci tretej deklinácie tzv. konsonantické a tzv. *i*-kmeňové koncovky rozmiestňujú v historickom období latinčiny, už nemôže objasniť len rekonštrukcia pôvodného kmeňa. Ak sa teda princíp distribúcie koncoviek už neopiera o kmeň, o čo sa teda opiera? To je druhý problém, ktorý možno formulovať ako:

2.2. Princípy distribúcie i-kmeňových a konsonantických koncoviek v latinskej jazykovej praxi. Ak skúmame skutočný život tretej deklinácie, postupujeme tak, že zozbierame materiál – literárne, prípadne aj nápisné doklady z určitého obdobia od viacerých autorov, alebo skúmame fungovanie tretej deklinácie u vybraného jedného, dobre doloženého autora. Na tomto mieste možno ako príklad uviesť štúdiu Tora Jansona *The Latin Third Declension* z r. 1971. Janson vytvoril korpus pozostávajúci z materiálu doloženého v literárnych pamiatkach obdobia medzi rokmi 85 pr. Kr. až 15 po Kr. Pokúsil sa formulovať zákony riadiace tvorbu paradigiem tretej deklinácie na základe relatívne nízkeho počtu pomerne jednoduchých pravidiel. Podotýkame, že ide o pravidlá nie typu nám známych školských pravidiel, ale o pravidlá fonetické. Jeho štúdia je distribučnou analýzou pádových koncoviek so zameraním sa na nom. sg., ak. sg., abl. sg., ak. pl. a gen. pl. vo vymedzenom časovom úseku v závislosti od ich fonetického okolia, bez ohľadu na historickú príslušnosť slova, resp. jeho sufixu, k nejakému kmeňu.

Skloňovanie lexikálnych jednotiek podľa týchto fonetických pravidiel sa zhoduje so skloňovaním podľa pravidiel používaných dnes v školskej praxi len do určitej miery. Pre veľkú časť lexikálnych jednotiek musíme konštatovať rozpor medzi školskými pravidlami a takýmito fonetickými pravidlami.[2] Z toho plynie:

[2] Najčastejšie sa fonetické pravidlá dostávajú do sporu s pravidlom o jednom konsonante.

a) že jedným z faktorov ovplyvňujúcich distribúciu koncoviek boli fonetické pomery latinčiny, ktoré v niektorých prípadoch nadväzujú na predpokladané staršie vývinové štádiá, ale v mnohom sa aj menia. (Keď bolo nejaké substantívum konsonantickým kmeňom v ide., mohlo sa správať v latinčine konsonanticky len z časti.) Ďalším faktorom ovplyvňujúcim distribúciu koncoviek je funkčný princíp.

b) v latinčine evidujeme vývoj smerom k rozlišovaniu medzi substantívnou a adjektívnou deklináciou. Adjektívna deklinácia sa prejavuje v koncovkách abl. sg. *-ī*, gen. pl. *-ium*, ak. pl. *-īs* a v prípade neutier aj nom., ak., vok. pl. *-ia*. Tento vývoj však nikdy nebol taký výrazný, aby sme mohli hovoriť o niečom viac ako len o tendencii. Inak povedané: pre žiadne obdobie vo vývoji lat. tretej deklinácie nemôžeme formulovať tvrdenie typu: Adjektíva tvorili triedu *i*-kmeňov.

Je možné formulovať tvrdenie: Adjektíva tvorili triedu so skloňovaním *i*-ového typu. Táto téza je prípustná:
1) keďže sme zohľadnili posun vo vymedzení systémovo-definičných vlastností triedy *i*-kmeňov pre lat. na triedu s koncovkami relevantných pádov v podobe abl. sg. *-ī*, gen. pl. *-ium*, ak. pl. m., f. *-īs*, nom., ak., vok. pl. neutier *-ia*;
2) len vo všeobecnosti, v rámci teoretického gramatického konštruktu vytvoreného lingvistickou abstrakciou podľa väčšinového princípu. Treba mať stále na pamäti, že tejto tendencii nepodľahli všetky adjektíva.[3]

c) Čo okrem funkčného princípu ešte ovplyvňovalo distribúciu koncoviek? Boli to vnútroparadigmatické a medziparadigmatické vzťahy už na pôde latinčiny. Pod vnútroparadigmatickými vzťahmi v tomto kontexte rozumieme vzťahy v rámci paradigmy ako skloňovacieho typu, t. j. v rámci flektívnej triedy. Pod medziparadigmatickými vzťahmi rozumieme vzťahy medzi paradigmami, skloňovacími typmi alebo viacerými flektívnymi triedami (prípadne podtriedami) v rámci tretej deklinácie.

Tu bude na mieste pristaviť sa pri pojme flektívna trieda. Vychádzame z definície, ktorá pod flektívnou triedou chápe skupinu slov s rovnakým spôsobom tvorenia ohýbaných foriem (Wurzel, s. 58). Do jednej flektívnej triedy spadajú všetky slová, ktoré spĺňajú túto podmienku, aj keď majú rozličné základné formy, t. j. nom. sg. To si musíme osobitne zdôrazniť, najmä ak si predstavíme pestrosť nominatívnych zakončení slov tretej deklinácie. Do jednej flektívnej triedy môžu patriť aj slová z rozličných slovných druhov, ak tvoria rovnaké flektívne formy vo všetkých kategóriách – to je prípad latinských adjektív triedy *ā*-, *o*-kmeňov, ktoré sa skloňujú rov-

[3] Tzn. nepodľahli jej nielen známe výnimky adjektív typu *vetus veteris*, ale celkom jej nepodľahli ani adjektíva typu *fēlīx*.

nako ako substantíva. V jednej flektívnej triede musia byť všetky gramatické kategórie alebo zväzky kategórií symbolizované formálne jednotným spôsobom. Existencia flektívnej triedy závisí od odlišného spôsobu symbolizácie aspoň v jednej morfologickej kategórii, prípadne zväzku kategórií (Wurzel, s. 59). Jazyk má flektívnu triedu, ak existuje jednotná skupina *pravidiel*, ktoré sa aplikujú na určitú slovnú skupinu a len na ňu.

Ak pri skúmaní latinčiny v jej historickom, napr. klasickom období vychádzame z vyššie uvedeného vymedzenia flektívnej triedy (t. j. že v jednej flektívnej triede musia byť všetky gramatické kategórie alebo zväzky kategórií symbolizované formálne jednotným spôsobom), musí byť počet tried pomerne vysoký.

Domnievam sa, že ak chceme vystihnúť najčastejšie kombinácie koncoviek tretej deklinácie v dobe, keď latinčina fungovala ako živý (literárny) jazyk, treba pre maskulína a feminína počítať s existenciou šiestich tried, a to:

1. s triedou *puppis* (ktorej paradigmaticko-štrukturálne podmienky vystihuje kombinácia koncoviek relevantných nepriamych pádov ak. sg., abl. sg., gen. pl. a ak. pl. *-im*, *-ī*, *-ium*, *-īs*);
2. *ignis* (s koncovkami relevantných nepriamych pádov *-em*, *-ī*, *-ium*, *-īs*);
3. *auris* (s koncovkami relevantných nepriamych pádov *-em*, *-e*, *-ium*, *-īs*);
4. *cīvis* (s koncovkami relevantných nepriamych pádov *-em*, *-e*, *-ium*, *-ēs*);
5. *rēx* (s koncovkami relevantných nepriamych pádov *-em*, *-e*, *-um*, *-ēs*);
6. *fēlīx* (s koncovkami relevantných nepriamych pádov *-em*, *-ī*, *-ium*, *-ēs*).[4]

Tu flektívne triedy opustíme a vrátime sa k spomínaným vnútro- a medziparadigmatickým vzťahom a k tomu, ako ovplyvňovali distribúciu koncoviek v tretej deklinácii.

V rámci vnútroparadigmatických vzťahov vyberieme na ilustráciu potrebu odlišovať ablatív sg. od nominatívu a akuzatívu sg., čo sa prejavuje výrazne v triede neutier.[5] Z tejto vnútroparadigmatickej potreby vychádza aj pravidlo, podľa ktorého neutrá s nom. sg. *-e* typu *mare* a historicky aj *animal*, *exemplar* majú v abl. sg. záväzne *-ī*.

Na rovine medziparadigmatických vzťahov môžu byť princípy distribúcie koncoviek objasňované napr. rozličným stupňom nosnosti gramatickej informácie. Udržiavaním koncovky ak. pl. *-īs* sa dlho zabezpečovalo rozlišovanie tvarov ak. pl. od nom. pl., ktoré by inak boli identické. Z pohľadu univerzálnej morfologickej prirodzenosti by trieda, v ktorej sa rozlišuje nominatív a akuzatív pl., mala predpoklady sa udržať. Koncovka ak. pl. *-īs* bola informačne nosnejšia, lebo poukazovala len na jeden pád, kým koncovka *-ēs* poukazuje na dva pády (nom. aj ak. pl.). Udržanie rozdielu by zodpovedalo systémovo nezávislej prirodzenosti. Skutočnosť, že k tomu nedošlo, vyplýva z vnútorného vývoja latinčiny a z pôsobenia systémovo závislej prirodzenosti, ktorej hlavným prejavom sú unifikačné tendencie. Na ploche spomenutého šesťtriedneho systému sa formovali dominantné systémové vlastnosti – jednotná podoba akuzatívu sg. *-em*, jednotná podoba akuzatívu pl. *-ēs*; rovnakú mieru systémovosti mala v ablatíve sg. koncovka *-e* aj *-ī* a v genitíve pl. *-um* aj *-ium*. Tri triedy, *rēx*, *cīvis* a *fēlīx*, kombinujúce tieto dominantné vlastnosti, nadobúdali v systéme maskulín a feminín tretej deklinácie dominantné postavenie, avšak bez toho, že by úplne vytlačili ostatné triedy. Unifikačné tlaky v 3. deklinácii pôsobili v systéme tretej deklinácie tak, že koncovka ak. pl. *-īs* bola zo systému postupne vytláčaná, aj keď nikdy nebola vytlačená celkom.

[4] K charakteristike jednotlivých tried odkazujeme na dizertačnú prácu: Ľudmila Buzássyová, *Tretia deklinácia v latinčine (Vznik, vývoj, fungovanie)*, Brno 1999.

[5] Slovo *mare* mohlo mať – ako nasvedčujú doklady – v abl. sg. aj podobu *mare*, presadila sa však podoba *marī*. O abl. sg. na *-ī* rozhodla nielen skutočnosť, že slovo *mare* je pôvodom *i*-kmeň, ale aj pomer abl. sg. k nom. sg.

2.3. Po tomto stručnom náčrte problematiku vnútrojazykového vývoja a vzťahov medzi flektívnymi triedami v rámci 3. deklinácie opustíme a pristúpime k ďalšiemu problému, a to k **flektívnym pravidlám používaným v súčasnosti v školskej praxi**. Pod školskou praxou rozumieme prax na stredných školách, hlavne gymnáziách, ale aj na VŠ, pri prvom kontakte s treťou deklináciou v rámci normatívnej gramatiky, t. j. bez historického hľadiska. V spojitosti s flektívnymi pravidlami si kladieme otázku:

2.3.1. Do koľkých a akých flektívnych tried zaraďujeme lexikálne jednotky tretej deklinácie? Pri odpovedi na túto otázku určujeme ich počet a ich paradigmaticko-štrukturálne podmienky.

2.3.2. Aké postupy používame pri tvorbe flektívnych pravidiel? Podľa akých kritérií zaraďujeme lexikálne jednotky do zvolených flektívnych tried?

2.3.3. Ako a kedy vznikali flektívne pravidlá a kto je ich tvorcom?

2.3.1. Stanovenie počtu flektívnych tried:

V tretej deklinácii si viac pozornosti vždy získavajú triedy maskulín a feminín ako triedy neutier. V maskulínach a feminínach totiž dochádza k výraznejšiemu miešaniu *i*-kmeňových a konsonantických koncoviek ako v neutrách. V neutrách možno viesť spoľahlivejšiu hranicu medzi konsonantickými kmeňmi a *i*-kmeňmi, a to dokonca s kontinuitou od najstarších prehistorických čias. Hoci aj v neutrách existuje kolísanie typu napr. abl. sg. *mare* miesto *marī* alebo abl. sg. *cordī* miesto *corde* a gen. pl. *marum* alebo gen. pl. *cordium*, nedošlo v nich v pravom zmysle ku vzniku zmiešanej deklinácie, ako ju poznáme v maskulínach a feminínach. Môžeme teda bez väč-

ších výhrad počítať len s dvoma triedami pre neutrá – konsonantickou so vzorom *corpus* a *i*-ovou *mare*.

Inak je to v maskulínach a feminínach. Ako sme už spomenuli vyššie, bol proces miešania konsonantických a *i*-kmeňových koncoviek taký rozsiahly, že pre maskulína a feminína možno počítať so 4 zmiešanými triedami a celkovo so 6 triedami.

V Novotného *Mluvnici* (1957) sa tretia deklinácia v prípade substantív v podstate kryje s jednou flektívnou triedou pre m., f. *trabs* a jednou pre n. *fulgur* a sústavou odchýliek. Vzory *trabs* pre m., f. a *fulgur* pre n. sú vymedzené koncovkami, ktoré zodpovedajú koncovkám konsonantických kmeňov. Novotný teda charakterizuje substantíva tretej deklinácie dvoma flektívnymi triedami. Odchýlky sú zoskupené do štyroch skupín – slov s ak. sg. *-im*, abl. sg. *-ī*, nom., ak. pl. n. *-ia* a gen. pl. *-ium*. Piatu skupinu tvoria slová s nepravidelnými tvarmi. Pre tieto skupiny slov nevytvára Novotný osobitné flektívne triedy reprezentované vzorovým slovom a presnou sústavou pravidiel. Pri skloňovaní sa využívajú známe pomôcky, ako parisylabickosť, počet konsonantov v základe a zakončenie nominatívu neutier na *-e*, *-al*, *-ar*. Keďže však formulované skloňovacie pomôcky neplatia univerzálne, nepovažuje Novotný za potrebné na ich základe pre takéto slová utvoriť osobitnú flektívnu triedu alebo flektívne triedy. Tieto skloňovacie pomôcky nemajú charakter flektívnych pravidiel.

Inak je to v gramatike prof. Špaňára (1994), kde sa pracuje s triedou "spoluhláskové kmene" a triedou "samohláskové *i*-kmene". Je tu viditeľná snaha vymedziť ich čo najpresnejšie sústavou pravidiel. Triedu spoluhláskových kmeňov reprezentuje vzor *victor* pre m., f. a *corpus* pre n. Trieda "samohláskové kmene" obsahuje dva vzory pre m., f. – *cīvis*, vymedzený pre rovnoslabičné substantíva, a *pars*, vymedzený pre "pôvodné *i*-kmene, slová zväčša ženského rodu so slovným základom na dva konsonanty". Pre neutrá má trieda "samohláskové kmene" vzor *mare* so známym vymedzením: zakončené na *-e*, *-al*, *-ar*.

V oboch u nás používaných gramatikách sa uplatňujú tie isté postupy či pomôcky pri skloňovaní, tie isté skupiny slov a zaznamenávajú tie isté odchýlky. Rozdiel je len v tom, že Novotného koncepcia formálne skôr vyzdvihuje osobitné flektívne formy, v ktorých sa dané lexikálne jednotky odlišujú od jedinej flektívnej triedy pre m., f. a jedinej pre n., a Špaňárova koncepcia skôr smeruje k povýšeniu pomôcok pri skloňovaní na flektívne pravidlá – aspoň pre časť lexikálnych jednotiek, teda k zvýšeniu počtu flektívnych tried: tri pre maskulína a feminína a dve pre neutrá.

V oboch gramatikách však stále zostáva veľa výnimiek.

2.3.2. Formovanie flektívnych pravidiel:

Pri formovaní flektívnych pravidiel sa využívajú extramorfologické vlastnosti – sémantické (resp. sémanticko-

syntaktické – napr. gram. kategória rodu, príslušnosť k slovnému druhu) alebo fonologické (najlepšie zakončenie nominatívu sg.) alebo sa využívajú len morfologické vlastnosti (t. j. podoby jednotlivých pádov). Pravidlá vzniknú tak, že sa zvolené vlastnosti spoja implikáciou "ak A, potom B" (príp. "ak A, B, C, potom D").

Optimálna je taká situácia, keď je možné zaradiť slovo do flektívnej triedy na základe kombinácie sémanticko-syntaktickej charakteristiky s fonologickou. Takto možno pomerne bezpečne zaradiť do príslušnej flektívnej triedy napr. slovo s charakteristikou: meno, feminínum, zakončenie základnej lexikálnej formy na *-a* ⇒ flektívna trieda *ā*-kmene, vzor *fēmina*. Takýto postup v tretej deklinácii však nie je možný. Informácia o rode a zakončení nom. sg. postačuje na zaradenie do triedy len v prípade neutier.

Ak teda nemožno jednoznačne a stručne stanoviť takéto jednoduché extramorfologické vlastnosti, ktoré by spoľahlivo určovali ohýbanie slova, prepoja sa morfologické vlastnosti navzájom medzi sebou. V prípade mennej flexie to znamená prepojenie nepriamych pádov formou implikácie. Takéto implikačné pravidlá sú nám dobre známe z latinských gramatikov (GL), zvlášť z Prisciana, napr.: [...] *in i terminant ablativum omnia, quae in 'im' habent accusativum: 'Tiberim a Tiberi'* [...] (GL II, 1; s. 335). Prepojenie morfologických vlastností nadobúda podobu Ak ak. sg. *-im*, potom abl. sg. *-ī*.

Čo sa týka latinskej školskej praxe, existujú od najstarších čias dva základné prístupy pri tvorbe flektívnych pravidiel v tretej deklinácii:

1) Pravidlá, ktoré sa snažia vystihnúť tvarovú pestrosť všetkých doložených koncoviek. Predpokladajú vysoký počet flektívnych tried a na ich odlíšenie detailné pravidlá.

2) Pravidlá, ktoré na základe zovšeobecnenia znižujú počet flektívnych tried. Charakterizujú dominantné flektívne triedy sústavou čo najjednoduchších pravidiel.

2.3.3. Vývoj flektívnych pravidiel:

2.3.3.1. Počiatky dnes používaných flektívnych pravidiel možno viesť až k antickým gramatikom.

Priscianus – najznámejší z latinských gramatikov – vytvoril systém pravidiel, ktorý radíme k prvému typu, t. j. k typu s vysokým počtom tried. Tak ako aj iní antickí a poantickí gramatici, ani Priscianus nepracoval s flektívnymi triedami v našom slova zmysle a ani nepoznal gramatickou abstrakciou vytvorený model správneho ohýbania, t. j. *vzor*. Skôr než zovšeobecnenie v podobe skloňovacieho vzoru je pre starých gramatikov – v duchu deskriptívnosti – typické vypočítavanie množstva príkladov dokladajúcich určitú podobu pádu a iných dokladajúcich druhú podobu pádu, a tak jednotlivo charakterizovanie všetkých pádov. Na základe opisu pádov však možno

vytvoriť (rekonštruovať) systém flektívnych tried aj u Prisciana. V Priscianovom systéme tretej deklinácie má rozhodujúce postavenie ablatív sg. Ablatív môže mať v Priscianovom podaní tri podoby, čím vzniká a) trieda mien s abl. sg. na *-ī*, b) trieda mien s abl. sg. na *-ī* alebo *-e* a c) trieda mien s abl. sg. na *-e*. Z týchto pádov sa potom rôznym spôsobom odvodzujú podoby ostatných pádov. Keďže Priscianus vo svojom systéme pripúšťa kolísanie, možno na podklade týchto troch tried potom formulovať existenciu ďalších tried, resp. podtried.

Priscianus využíva pri tvorbe pravidiel nasledovné vlastnosti:

a) fonologickú podobu nom. sg. ako základnej formy;
b) vlastnosť rovnoslabičnosť;
c) negovanie týchto dvoch možností – v podobe: také, ktoré nemajú danú vlastnosť;
d) rozličné sémantické a morfosémantické vlastnosti.

Okrem týchto extramorfologických vlastností využíva aj prepojenie čisto morfologických vlastností, čím vznikajú

e) implikačné reťazce, spájajúce medzi sebou nepriame pády – ak. sg. s abl. sg., abl. sg. s gen. pl. a gen. pl. s ak. pl.

Priscianus pri tvorbe svojich opisných pravidiel postupoval v duchu princípov, ktoré zdôrazňuje prirodzená morfológia. Snažil sa čo najviac pracovať s extramorfologickými vlastnosťami, a to prevažne fonologickými. Robil všetko preto, aby bolo možné lexikálnej jednotke určiť spôsob skloňovania podľa nominatívu sg., t. j. základnej formy. Práve to však pri pestrosti koncoviek nominatívu v tretej deklinácii nie je možné. Priscianus sám uvádza 67 koncoviek pre nom. sg., navyše po prehistorických morfonologických zmenách mohlo jedno nominatívne zakončenie odkazovať na rozličné skloňovacie typy. Preto používa aj pojem rovnoslabičnosť, ktorý logicky predpokladá spojenie nominatívu a genitívu singuláru do akejsi špecifickej, čisto latinskej sekundárnej základnej formy. S termínom nerovnoslabičnosť Priscianus nepracuje; tento termín zaviedli až moderní gramatici.

Zo sémantických vlastností sa využíva vlastnosť *graeca vel propria*, *gentilia*, meno mesiaca. Využívajú sa aj morfosémantické vlastnosti: *communia trium generum* – jednovýchodné adjektíva, *pluralia tantum*, *comparativa*, *composita* oproti *simplicia*. Zaujímavé je, že sémantické a morfosémantické vlastnosti fungujú len ako pomôcky na približnú orientáciu a v plnej sile sa v pravidle nevyužívajú. Prevádzajú sa na čisto fonologické vlastnosti – na detailný opis nom. sg. Môžeme si to dokumentovať na nasledujúcom pravidle:

Ak je nom. sg. zakončený na *-ās* a spája sa so sémantickou vlastnosťou *gentilium*, potom je abl. sg. *-ī*: Ide o rodové mená typu *Arpīnās*, *Arpīnātis*;

ablatív *Arpīnātī*. (GL II, 1; s. 337) Toto pravidlo, kombinujúce podobu nom. sg. so sémantickým prvkom, prevádza Priscianus na pravidlo o fonologických vlastnostiach nom. sg., a to tak, že rekonštruuje podobu nom. sg., ktorú používali "veteres", na podobu dvojvýchodného adjektíva: nom. sg. m., f. *Arpīnātis*, nom. sg. n. *Arpīnāte*. Po takejto operácii spĺňa toto slovo podmienky jedného všeobecného pravidla, ktoré vytvoril Priscianus, a to: Ak nom. sg. neutra je zakončený *-e* (bez ohľadu na to, či ide o substantívum alebo adjektívum), potom je abl. sg. zakončený na *-ī*.

Priscianov flektívny systém je zložitý a v jeho pravidlách je prípustné kolísanie v pádoch. Ani jeden z Priscianom zvolených príznakov nie je úplne spoľahlivý sám o sebe.

Zložitosť jeho pravidiel vzniká kombinovaním viacerých postupov pri tvorbe pravidla – postupu podľa extramorfologických vlastností (fonologických a/alebo sémantických) a postupu podľa implikačného reťazca, t. j. prepojením morfologických vlastností. Keďže v Priscianovom systéme počítame s vysokým počtom tried, pri obrovskej tvarovej pestrosti a bez veľkého zovšeobecňovania boli takéto zložité pravidlá jediným riešením.

2.3.3.2. Prístup k deklinačnému systému tretej deklinácie založený na deskripcii, ktorý vytýčili gramatici staroveku a prevzali stredovekí vzdelanci, si udržal svoje postavenie prakticky až do konca 18. storočia, keď sa končí tzv. predvedecké obdobie skúmania jazyka. V 19. storočí viedol historicko-porovnávací pohľad k odhaleniu kmeňového princípu výstavby menného systému ide. jazykov. V rámci tretej deklinácie sa vymedzili tzv. pôvodné konsonantické kmene a pôvodné *i*-kmene. Charakterizuje sa tzv. zmiešaná deklinácia, ktorá nemá presnú obdobu v iných ide. jazykoch. Mnohé slová, ktoré túto zmiešanú deklináciu v latinčine majú, sa vysvetľujú ako pôvodné *i*-kmene.

Nové poznanie sa prirodzene prenáša aj do školskej praxe.

Pre hĺbkové štúdium latinskej deklinácie sa stávajú východiskovou literatúrou opisné gramatiky s historickým pozadím typu F. Neue – C. Wagenera a R. Kühnera. Pravidlá v nich sú ešte detailné, málo zovšeobecňujú a snažia sa postihnúť každý jednotlivý prípad. Predpokladajú vysoký počet tried. Vo všeobecnosti sa pravidlá týchto gramatík veľmi ponášajú na priscianovské, len navyše používajú termín kmeň. Využívajú pojem kmeň ako vysvetlivku alebo charakteristiku. Prisúdenie vlastnosti *i*-kmeň alebo konsonantický kmeň nejakej lexikálnej jednotke však jej skloňovanie neuľahčí, ako nejaká spoľahlivá praktická pomôcka nefunguje. Aj tieto gramatiky využívajú vlastnosť rovnoslabičnosť, podobu nominatívu sg. aj počet konsonantov. Pokiaľ ide o počet konsonantov, nie je v týchto gramatikách ešte jednoznačne formulované pravidlo o dvoch konsonantoch v slovnom základe. Dva kon-

sonanty ako opora pre pravidlo skloňovania sa spomínajú v genitíve sg., ale vždy v prepojení na nominatív sg. Nejde ešte o zovšeobecnený návod, pravidlo typu "všetky substantíva, ktoré majú v gen. sg. akékoľvek dva konsonanty, majú gen. pl. na *-ium*". Na ceste k pravidlu o dvoch konsonantoch sa však autori gramatík začiatku 20. storočia dostali k zovšeobecneniu ďalej ako Priscianus. Pre Prisciana sú dva konsonanty na vytvorenie deklinačnej skupiny relevantné len v nominatíve sg.; v genitíve, resp. v iných nepriamych pádoch, sa nespomínajú.[6]

Od začiatku 20. st. vznikajú ďalšie gramatiky, ktoré využívajú podobné členenie lexikálnych jednotiek ako Kühnerova gramatika, naďalej rozoznávajú vysoký počet tried, viac zohľadňujú koncovky nedominantné, napr. koncovku ak. pl. *-īs*, osobitnú triedu formulujú pre slová s nom. sg. na *-ēs* apod., ale na rozdiel od Kühnera už jednotlivé flektívne triedy reprezentujú vzorovým slovom – vzorom. Flektívne pravidlá sú náročné na osvojenie a nie vždy spoľahlivé.

Obrovské množstvo zozbieraného materiálu v opisných gramatikách začiatku 20. st. prinieslo so sebou jedno veľké pozitívum. Stalo sa podložím, na ktorom si vedci nevyhnutne museli uvedomiť – napr. aj s ohľadom na bežnú školskú prax – potrebu zjednodušenia skloňovacích pravidiel a redukcie skloňovacích tried.

2.3.3.3. Takto sme sa postupne dostali do súčasnosti, k pravidlám, ktoré používame dnes v školskej praxi.

Pravidlá, ktoré u nás používame, patria k pravidlám s nízkym počtom flektívnych tried. Vznikli spojením dominantne sa prejavujúcich extramorfologických vlastností s dominantnými flektívnymi triedami. Vychádzajúc z gramatiky, ktorá je v našom prostredí normou, t. j. z gramatiky Júliusa Špaňára a Jána Horeckého (1994), má systém tretej deklinácie **tri flektívne triedy pre m., f. a dve pre neutrá** a bohatú sústavu výnimiek.

V zjednodušených pravidlách školskej praxe sa zdôraznili v tretej deklinácii unifikujúce tendencie v ich prirodzenom vývoji. Hoci proces unifikácie a spravidelňovania v latinskej tretej deklinácii bol veľmi výrazný, od takej dokonalej podoby, o akú sa opierajú pravidlá školskej praxe, ho delil veľmi široký priestor. Tento priestor preklenuli autori školských gramatík, dotiahli tento unifikačný proces do konca, v duchu tendencií, ktoré latinčina síce naznačovala, ale jej vývoj ustal prv, než by tieto tendencie mohli vyústiť do nejakého konečného štádia. Vyzdvihnutím dominantných vývojových

[6] Priscianovo pravidlo znie: Ak je nom. sg. zakončený na dva konsonanty, najčastejšie *-rs*, *-ns* (*Mars*, *fons*, *iners*), a v abl. sg. je koncovka *-e*, potom je v gen. pl. koncovka *-ium*.

tendencií v systéme sa zredukovali flektívne triedy maskulín a feminín z doložených 6 na 3 dominantné.

Máme teda splnenú prvú požiadavku pre flektívne pravidlá, t. j. stanovený počet flektívnych tried **3 + 2,** aj druhú požiadavku, t. j. určené ich paradigmaticko-štrukturálne podmienky (ako koncovky dominantných tried). Zostáva nám určiť princípy ich motivácie, t. j. spôsob, ako zaraďujeme lexikálne jednotky do zvolených tried. Tvorcovia našich gramatík využili postupy naznačené antickými gramatikmi spolu s ich terminológiou. Špecifikom latinčiny ako mŕtveho jazyka je, že proces motivácie riadili moderní jazykovedci teoretickou interpretáciou jazykového materiálu, ktorú postavili na kmeňovom princípe, odhalenom v 19. storočí historicko-porovnávacou jazykovedou. Pravidlá vytvorili s cieľom maximálneho zjednodušenia, a to aj za cenu skutočnosti, že prax hovorila niekedy inak. Dominantné triedy rozpoznali správne, ale kmeňový princíp ako hlavné kritérium pri zaraďovaní do zvolených tried prináša so sebou isté negatíva.

Motivácia flektívnych tried pre **neutrá** bola jednoduchá. Príslušnosť lexikálnych jednotiek k flektívnej triede je vhodne motivovaná extramorfologickými vlastnosťami slov: sémantická vlastnosť neutrum a fonologická vlastnosť podoba nominatívu sg. zakončená na *-e* zaraďujú lexikálne jednotky do triedy *mare* a sémantická vlastnosť neutrum a fonologická vlastnosť podoba nominatívu sg. zakončená na nie *-e* zaraďujú lexikálne jednotky do triedy *corpus*.

Motivácia troch tried pre **maskulína** a **feminína** sa uskutočnila tiež podľa extramorfologických vlastností, a to tak, že sa vyzdvihla úloha prototypových štruktúr. Sú to štruktúry s výraznými motivačnými príznakmi. Situácia je optimálna, keď sa motivačný príznak prejavuje už v základnej forme, t. j. v nom. sg., alebo – čo je v latinčine častejšie – v nepravej, sekundárnej základnej forme – spojení nom. sg. s gen. sg., čím vzniká príznak rovnoslabičnosť alebo nerovnoslabičnosť.

1) Trieda *cīvis* s paradigmaticko-štrukturálnymi podmienkami *-em*, *-e*, *-ium*, *-ēs* je reprezentovaná dvoma prototypmi:

a) Prototyp s príznakom rovnoslabičné, vzor *cīvis cīvis*. Príznak rovnoslabičnosť sa vyskytoval už u Prisciana, ale v jeho pravidlách sa pri tvarovej pestrosti mohol spájať s viacerými skloňovacími typmi a v systéme s vysokým počtom tried nemal dostatočnú výpovednú schopnosť. Podobne to je aj s gramatikami nadväzujúcimi na Prisciana – napr. s Kühnerovou gramatikou. Na to, aby tento motivačný príznak nadobudol vyššiu výpovednú silu, sa systém tried musel zredukovať.

b) Prototyp s príznakom nerovnoslabičné a s príznakom dva konsonanty v slovnom základe, vzor *mēns*, *mentis*.

Pokiaľ ide o príznak nerovnoslabičnosť, tak príznak nerovnoslabičné Priscianus nepoužíval a nefiguruje ani v Kühnerovej gramatike.

Moderná školská prax si ho vyžiadala ako doplnenie k príznaku *rovnoslabičné*.

Pokiaľ ide o dva konsonanty, Priscianus ho spomínal len v nom. sg. *Mars*, *fons*, *iners*, kde bol tento príznak nespoľahlivým.[7] Gramatiky prelomu storočí ho zdôrazňovali v nom. sg. spolu s gen. sg. Chýbal len posledný krok, v ktorom sa príznak dva konsonanty presunie z nominatívu sg. do genitívu sg., ako reprezentanta nepriamych pádov, a teda slovného základu. Tento krok urobili moderní gramatici.

2) Trieda *rēx* s paradigmaticko-štrukturálnymi podmienkami *-em*, *-e*, *-um*, *-ēs* má prototyp:

c) s príznakom nerovnoslabičné a s príznakom jeden konsonant v slovnom základe, vzor *rēx rēgis*. Tento prototyp získali vedci ako doplnenie k predchádzajúcim prototypom s príznakmi rovnoslabičnosť a dva konsonanty. Priscianus príznak jeden konsonant osobitne nezdôrazňuje. Kühner ho spomína, ale nemá výpovednú schopnosť.

3) Trieda *fēlīx* s paradigmaticko-štrukturálnymi podmienkami *-em*, *-ī*, *-ium*, *-ēs* sa spája s jedinou extramorfologickou **sémantickou vlastnosťou** d) adjektívum. Takýto jednoduchý príznak bez kombinácie s nejakou inou extramorfologickou vlastnosťou Priscianus nevyužíval. Adjektiváliá ako také sa v skutočnosti ohýbali rozlične a jediná flektívna trieda *fēlīx* ich reprezentuje len na základe väčšinového princípu.

Tieto pravidlá sú jednoduché a **tri dominantné flektívne triedy pre m., f.** a **dve pre neutrá sú dobre motivované**, postavené na extramorfologických vlastnostiach – fonologických (rovnoslabičnosť a počet konsonantov) a na sémantickej vlastnosti (adjektívum). Osobitne sa však musí učiť bohatá sieť výnimiek –

a) pozostatkov lexikálnych jednotiek nedominantných tried;

b) lexikálnych jednotiek, ktoré sa menej podobajú na prototyp, alebo napriek tomu, že majú extramorfologické vlastnosti ako prototyp jednej triedy, skloňujú sa podľa druhej triedy (napr. rovnoslabičné typu *canis* majú prototyp triedy *cīvis*, ale paradigmaticko-štrukturálne podmienky triedy *rēx*).

To je daň, ktorú platíme za jednoduchosť základných pravidiel.

Hoci školské pravidlá využívajú aj "kmeňovú" terminológiu, v skutočnosti sa len v malej miere opierajú o pôvodný kmeň a taktiež len do určitej miery reflektujú distribúciu "*i*-kmeňových" a "konsonantických" koncoviek v jazykovej praxi v tom období, keď bola latinčina živým jazykom. Zato pre používanie latinčiny v súčasnosti, t. j. ako mŕtveho jazyka, vzhľadom na komplikovanosť a veľkú rozmanitosť panujúcu v tretej deklinácii, majú tieto pravidlá svoje oprávnenie. Vysoká miera ich zovšeobecnenia je za daných okolností dobrým riešením.

[7] Tento príznak bol nespoľahlivý aj vzhľadom na vysoký počet tried, lebo sa nespájal len s jednou flektívnou triedou.

Príslušnosť lexikálnych jednotiek k dominantným flektívnym triedam je vhodne motivovaná extramorfologickými vlastnosťami slov: a) sémantickou vlastnosťou neutrum, ktorá v kombinácii s fonologickou vlastnosťou podoba nominatívu sg. zaraďuje lexikálne jednotky do triedy *corpus* alebo *mare*, b) sémantickou vlastnosťou adjektívum/adjektivále, ktorá zaraďuje lexikálne jednotky do triedy *fēlīx*, c) fonologickou vlastnosťou rovnoslabičnosť, ktorá zaraďuje lexikálne jednotky do triedy *cīvis*, a d) fonologickou vlastnosťou nerovnoslabičnosť, ktorá v kombinácii s fonologickou vlastnosťou počet konsonantov zaraďuje lexikálne jednotky alebo do podtriedy *mēns* triedy *cīvis*, alebo do triedy *rēx*. Extramorfologické vlastnosti pomáhajú motivovať dokonca aj výnimky z dominantných tried.

Školské pravidlá sú vybudované na zovšeobecnení hlavných vývinových tendencií smerujúcich k integrovaniu do jednotnej tretej deklinácie. Musíme však mať stále na mysli, že unifikačné tendencie, ktoré v tretej deklinácii dokázateľne existovali, nikdy neboli dovedené do takého stupňa, aký predpokladajú pravidlá školskej praxe.

2.3.4. S flektívnou situáciou v tretej deklinácii sa možno vyrovnať aj inak. Existuje jeden moderný systém pracujúci s vysokým počtom tried, a to gramatický konštrukt **W. U. Wurzela** (1989, s. 115 sq.). Pri vysokom počte tried nemožno – ako sme zistili – v tretej deklinácii nájsť také motivačné príznaky extramorfologickej povahy (podoba nom. sg. alebo rovnoslabičnosť), ktoré by platili len pre jednu a nie aj pre inú flektívnu triedu. Preto vychádza Wurzel z tézy: Keď nemožno spoľahlivo prepojiť extramorfologické vlastnosti s morfologickými – ako sa o to nie celkom úspešne pokúšal Priscianus –, treba prepojiť rozličné morfologické vlastnosti navzájom. Wurzel prepája 4 kľúčové nepriame pády pomocou implikačných reťazcov. Kľúčovými pádmi sú ak. sg., abl. sg., gen. pl. a ak. pl. Vytvoril model 5 tried a v ňom také pravidlá, ktoré podľa neho zohľadňujú všetky doložené koncovky, pričom však sú tieto pravidlá na rozdiel od priscianovských dokonale spoľahlivé.

V tomto konštrukte by pre používateľa osvojenie si každého slova znamenalo okrem základnej morfologickej informácie platiacej pre všetky mená tretej deklinácie (*/is/* v gen. sg, */ī/* v dat. sg., */ēs/* v nom. pl., */ibus/* v dat. abl. pl., + vok. = nom.) naučenie sa už len jednej alebo dvoch ďalších morfologických vlastností. Jednej napr. v prípade triedy *puppis* – tzn. len ak. sg. *-im*, z ktorého by automaticky vyplynul implikačný vzorec pre ostatné tri rozhodujúce pády. Dve vlastnosti by si bolo treba osvojiť so slovom napr. v prípade triedy *auris*: *-e* v abl. sg., z ktorého by automaticky vyplynulo *-em* v ak. sg., a *-īs* v ak. pl., z ktorého by automaticky vyplynulo *-ium* v gen. pl.

	i-DEKLINÁCIA	ZMIEŠANÉ DEKLINÁCIE		KONSONANTICKÁ DEKLINÁCIA	
	a	b	c	d	e
N.Sg.	pupp-is	ign-is	aur-is	cīv-is	rēx (rēg-s)
G.	pupp-is	ign-is	aur-is	cīv-is	rēg-is
D.	pupp-ī	ign-ī	aur-ī	cīv-ī	rēg-ī
Ak.	*pupp-im*	**ign-em**	**aur-em**	**cīv-em**	**rēg-em**
Abl.	*pupp-ī*	*ign-ī*	**aur-e**	**cīv-e**	**rēg-e**
N.Pl.	pupp-ēs	ign-ēs	aur-ēs	cīv-ēs	rēg-ēs
G.	*pupp-ium*	*ign-ium*	*aur-ium*	*cīv-ium*	**rēg-um**
D.	pupp-ibus	ign-ibus	aur-ibus	cīv-ibus	rēg-ibus
Ak.	*pupp-īs*	*ign-īs*	*aur-īs*	**cīv-ēs**	**rēg-ēs**
Abl.	pupp-ibus	ign-ibus	aur-ibus	cīv-ibus	rēg-ibus

Kombinačné možnosti flektívnych foriem a príznakov tretej deklinácie sú regulované implikačnými vzťahmi.

Pre lexikálne jednotky platia dva všeobecné implikačné vzorce použité pre dve triedy:

a) */im/* v ak. sg. ⇒ */ī/* v abl. sg. ⇒ */īs/* v ak. pl. ⇒ */ium/* v gen. pl.

b) */um/* v gen. pl. ⇒ */ēs/* v ak. pl. ⇒ */e/* v abl. sg. ⇒ */em/* v ak. sg.

Ostatné flektívne triedy sa charakterizujú kombináciou týchto vzorcov, resp. ich jednotlivých častí:

a) trieda *puppis*:
/im/ v ak. sg. ⇒ */ī/* v abl. sg. ⇒ */īs/* v ak. pl. ⇒ */ium/* v gen. pl.
⇒ */is/* v gen. sg ..... */ibus/* v dat. abl. pl.

b) trieda *ignis*:
/em/ v ak. sg.
/ī/ v abl. sg. ⇒ */īs/* v ak. pl. ⇒ */ium/* v gen. pl.
⇒ */is/* v gen. sg. ..... */ibus/* v dat. abl. pl.

c) trieda *auris*:
/e/ v abl. sg. ⇒ */em/* v ak. sg.
/īs / v ak. pl. ⇒ */ium/* v gen. pl.
⇒ */is/* v gen. sg. ..... */ibus/* v dat. abl. pl.

d) trieda *cīvis*:
/ēs/ v ak. pl. ⇒ */e/* v abl. sg. ⇒ */em/* v ak. sg.
/ium/ v gen. pl.
⇒ */is/* v gen. sg. ..... */ibus/* v dat. abl. pl.

e) trieda *rēx*:
/um/ v gen. pl. ⇒ */ēs/* v ak. pl. ⇒ */e/* v abl. sg. ⇒ */em/* v ak. sg.
⇒ */is/* v gen. sg. ..... */ibus/* v dat. abl. pl.

Výhodou tohto konštruktu je, že paradigmaticko štrukturálne podmienky 5 tried pre m., f. vskutku vystihujú kombinácie koncoviek lepšie ako 3 triedy používané v našej školskej praxi, že konštrukt nepracuje s výnimkami a zohľadňuje aj tvary, ktoré pravidlá školskej praxe odstránili alebo – v prípade kolísania – rozhodli direktívne v prospech jednej formy, opierajúc sa o predpokladaný pôvodný kmeň. Zistili sme, že Wurzelove pravidlá využívajúce princíp implikácie korešpondujú do určitej miery s Priscianovými pravidlami skloňovania. Implikácia ako logický postup existoval aj pri ohýbaní slov v živej latinčine, avšak len vo všeobecnosti. Prirodzene nemožno nájsť nejakú priamu korešpondenciu medzi jazykovou skutočnosťou (resp. jej reflektovaním antickými gramatikmi) a implikatívnymi reťazcami medzi nepriamymi pádmi v takej zložitej podobe, akú navrhol Wurzel. Nevýhodou konštruktu je, že tieto triedy možno naozaj charakterizovať len pomocou implikačných reťazcov, ktoré obchádzajú podobu nominatívu singuláru.

Záver: Ak by sme chceli nahradiť náš systém flektívnych pravidiel pre tretiu deklináciu založený na extramorfologických vlastnostiach a charakterizujúci len dominantné triedy Wurzelovým systémom založeným na prepojení morfologických vlastností a charakterizujúcim vyšší počet tried, museli by sme analýzou prác antických i poantických gramatikov, prácou s *Thesaurom linguae Latinae* ako aj excerpovaním literárnych diel presne určiť všetky lexikálne jednotky, ktoré skutočne patria do jednotlivých tried Wurzelovho systému. Navyše, ako sme zistili, treba päťtriedny systém rozšíriť o šiestu triedu, nakoľko doložený materiál hovorí jednoznačne v prospech jej existencie.[8] Takáto radikálna zmena vo výučbe tretej deklinácie by bola azda možná, keby sa radikálne zmenil aj prístup ku klasickej vzdelanosti a čítanie klasických i archaických latinských textov by bolo praxou už na stredných školách. Musíme sa preto zatiaľ uspokojiť s existujúcimi jednoduchými pravidlami našej školskej praxe. Jednoduchosť školských pravidiel sa zakladá predovšetkým na práci s extramorfologickými vlastnosťami. Výsledný produkt sa vyznačuje vysokou mierou morfologickej prirodzenosti, avšak niekedy ide proti fonetickej prirodzenosti latinčiny, ktorá si napr. často žiadala koncovku gen. pl. *-ium* tam, kde pravidlá určujú koncovku *-um* (*dītium*, *cīvitātium* ai.).

[8] K charakteristike jednotlivých tried odkazujeme na dizertačnú prácu: ĽUDMILA BUZÁSSYOVÁ, *Tretia deklinácia v latinčine (Vznik, vývoj, fungovanie)*, Brno 1999.

Literatúra

ATHERTON, C.: *What Every Grammarian Nows?* Classical Quarterly 46/1 (1996), s. 239-260.

BENNET, CH. E.: *New Latin Grammar*, Illinois, Wauconda, Bolchazy-Carducci Publishers 1995.

BRUGMANN, K.: *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen: Laut-, Stammbildungs- und Flexionslehre*, II/1, Strassburg, Trübner 1906.

BUZÁSSYOVÁ, Ľ.: *I-Stammsubstantiva im breiteren Kontext der Deklinationen im Latein und Urslawisch*, Graecolatina et Orientalia XXIII-XXVI (1993-1994), Zborník FF UK Bratislava, Bratislava, Stimul 1997, s. 27-50.

DOLNÍK, J.: *Motivácia ako princíp prirodzenosti v morfológii (Na príklade substantívnej deklinácie v slovenčine)*, Jazykovedný časopis 44, 1993, s. 3-13.

DOLNÍK, J.: *Zmeny v jazykových podsystémoch (čiastkových normách). Morfologická rovina*, in: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich, Slovenský jazyk*, Opole, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 1998, s. 73-80.

ENZINGER, K. – LEITSCHUH, M. – RUBENBAUER, H.: *Lateinische Grammatik*, Bamberg, C. C. Buchners Verlag – München und Berlin, R. Oldenburg – Reichenberg, Sudetendeutscher Verlag Franz Krauß 1941[5].

ERHART, A.: *Indoevropské jazyky*, Praha, Academia 1982.

GEORGIN, CH. – BERTHAUT, H.: *Cours de latin, Grammaire complète*, Paris, Hatier 1925.

Grammatici Latini. Ex recensione H. KEILII, Vol. I. *Flavii Sosipatri Charisii Artis grammaticae libri V*, Lipsiae, In aedibus B. G. Teubneri 1857, Vol II/1, *Prisciani Institutionum grammaticarum libri I-XII*, ibid. 1855, Vol. III/2, *Prisciani Institutionum grammaticarum libri XIII-XVIII*, ibid. 1859.

JANSON, T.: *The Latin Third Declension*, Glotta 49/1971, s. 111-142.

KLINGENSCHMITT, G.: *Die lateinische Nominalflexion*, in: *Latein und Indogermanisch*, Akten des Kolloquiums der Indogermanischen Gesellschaft Salzburg, 23.-26. Sept. 1986, hrsg. von OSWALD PANAGL und THOMAS KRISCH, Innsbruck 1992, s. 89-135.

KUDRNOVSKÝ, A.: *Latinská mluvnice*, Praha, Česká grafická unie 1947.

KÜHNER, R.: *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache*, 1. Band: *Elementar-, Formen- und Wortlehre*, neubearbeitet von FRIEDRICH HOLZWEISSIG, Hannover, Hahnsche Buchhandlung 1912[2].

LAMPRECHT, A.: *Praslovanština*, Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1987.

LEUMANN, M. – HOFMANN, J. B.: *Lateinische Laut- und Formenlehre*, München, C. H. Beck 1963.

MEILLET, A.: *De quelques innovations de la déclinaison latine*, Paris, Klincksieck 1906.

NEUE, F. WAGENER, C.: *Formenlehre der lateinischen Sprache*, I: *Das Substantivum*, Leipzig, Reisland 1902.

NOVOTNÝ, F.: *Latinská mluvnice pro střední školy*, 3. díl, *Doplňky, Hláskosloví a nauka o slově*, Praha, Jednota českých filologů 1946.

NOVOTNÝ, F.: *Základní latinská mluvnice*, Praha, SPN 1957.

PLANTA, R.: *Grammatik der oskisch-umbrischen Dialekte*, I: *Einleitung und Lautlehre*, Strassburg, Trübner 1892; II: *Formenlehre, Syntax, Sammlung der Inschriften und Glossen, Anhang, Glossar*, ibid. 1897.

QUITT, Z. – KUCHARSKÝ, P.: *Latinská mluvnice*, Praha, SPN 1972.

REICHLER-BÉGUELIN, M. J.: *Les noms latins du type 'mēns'*, Étude morphologique. Bruxelles, Latomus 1986.

RISCH, E.: *Das System der lateinischen Deklinationen*, in: ERNST RISCH, *Kleine Schriften*, ed. A. ETTER und M. LOOSER, Berlin – New York, Walter de Gruyter 1981, s. 599-615, alebo IDEM, in: Cahiers Ferdinand de Saussure 31 (1977), 229-245.

RUBENHAUER, H. – HOFMANN, J. B.: *Lateinische Grammatik*, neubearb. von R. HEINE, München 1989[11].

SAFAREWICZ, J.: *Historische lateinische Grammatik*, Halle, Niemeyer 1969.

ŠPAŇÁR, J. – HORECKÝ, J.: *Latinská gramatika*, Bratislava, SPN 1994.

WURZEL, W. U.: *Inflectional Morphology and Naturalness*, Berlin, Akademie-Verlag – Dortrecht, Kluwer Academic Publishers 1989.

ZUSAMMENFASSUNG

Die dritte Deklination und ihre Hauptprobleme. Die Flexionsregeln

Die verallgemeinerten Flexionsregeln der Schulpraxis sind durch die Verbindung der sich dominierend verhaltenden aussermorphologischen Eigenschaften mit dominierenden flektiven Klassen entstanden. Die Schulregeln widerspiegeln nur in gewisser Weise die tatsächliche Distribution der "*i*-stämmigen" und "konsonantischen" Endungen in der Sprachpraxis in der Zeit, als das Lateinische eine lebendige Sprache darstellte. Für die Anwendung des Lateinischen als einer toten Sprache haben diese Regeln ihre Berechtigung. Ein höheres Mass ihrer Verallgemeinerung stellt unter den gegebenen Umständen eine optimale Lösung dar.

Im Lateinischen kann man mit einer hohen Zahl der Flexionsklassen rechnen. Ein Flexionsmodell, die grammatische Konstruktion der W. U. Wurzel, gründet sich auf den Prinzipien der natürlichen Morphologie und ging aus 5 Klassen für Masculina und Feminina hervor. Die Klassen sind durch sgn. Implikationsmuster charakterisiert. Der Vorteil dieser Konstruktion liegt darin, dass die paradigmatisch-strukturellen Bedingungen des fünfklassigen Modells die Distribution der Endungen der dritten Deklination besser als die drei Klassen unserer Schulpraxis erfassen. Man kann nicht mit Ausnahmen rechnen. Der Nachteil liegt darin, dass die aussermorphologischen Eigenschaften nicht berücksichtigt werden können. Wir sind auch zu der Erkenntnis gekommen, dass es notwendig ist, zu dem fünfklassigen Modell die sechste Klasse dazu zuliefern, weil das lateinische Material eindeutig für ihre Existenz sprach.

VČELA VE STAROVĚKÉM NÁBOŽENSTVÍ

Dana STEJSKALOVÁ *(Praha)*

Včela byla odjakživa považována za jeden z nejobdivuhodnějších výtvorů přírody. Její vlastnosti, jako jsou píle, vytrvalost, čistota či kolektivnost, musely nutně vyvolávat obdiv mnoha lidí; a tak není divu, že se i malá včela zařadila do velké rodiny bohů, polobohů, hérôů a jejich zvířecích průvodců.

Díky svému sociálnímu chování splňovala i představy tehdejších (a nejen tehdejších) filozofů o dokonalém uspořádání vztahů mezi lidmi v ideálním státě (Plinius Starší, Vergilius, Aristomachos Solenský aj.).

S včelou se v mytologii ve většině případů setkáváme spíše jako s pomocnicí, symbolem nebo atributem některého božstva (většinou ženského) než jako s bytostí, která by sama o sobě nějakým způsobem zasahovala do osudů nadpřirozených sil či lidí. Oblast jejího působení bychom mohli rozdělit zhruba do pěti sfér, které se však do značné míry prolínají:
- včela jako symbol vegetativních božstev;
- vztahy k božstvům spojeným s plodivou silou;
- možný vztah včely ke kultu Slunce;
- včela – chůva;
- symbol či průvodce duše zemřelého.

Nyní se vraťme podrobněji k jednotlivým bodům.

Důležitou oblastí v mytologii byl pro včelu její vztah k božstvům, jež byla svými funkcemi provázána s pravidelným střídáním ročních období a opakujícími se procesy v živé přírodě. Každoroční probouzení se, znovuzrození a obnova plodivé síly země zaujímaly v cítění starověkých lidí významné místo. Není proto divu, že jedním ze symbolů probouzejícího se jara se stala právě včela, která začíná svou užitečnou činnost spolu s rozkvětem prvních rostlin. V této roli se s ní setkáváme v příbězích o Adónidovi a Afrodítě či Attidovi a Kybelé, kde se ve chvíli, kdy jsou si oba milenci nejbližší, vznáší nad jejich hlavami a tím jakoby posvěcuje jejich spojení.

Mýty vážící se k vegetativním božstvům, které známe z Řecka, se sem dostaly především z Malé Asie. Jsou to většinou pověsti, jež vycházely ze starého rituálu vítání jara u zemědělských civilizací, kdy král, jenž představoval minulý rok,[1] byl zabit a znovu se zrodil v podobě nového, mladého

[1] Oslavy Nového roku nebyly starými civilizacemi chápány jen jako pouhý "svátek", jeho účastníci se v tomto období, kdy se "rušil čas", stávali součástí dávného

krále plného životodárné síly. Později býval pravý vládce v období, kdy měl být rituál uskutečněn, nahrazen buď synem významných rodičů, často pocházejících z panovníkovy přízně, nebo zajatcem či otrokem (v některých oblastech zvířetem) hrajícím jeho roli. Posvátné spojení, tzv. *hieros gamos*, mělo sloužit k probuzení a umocnění plodivých sil polí a zajistit tak bohatost budoucí úrody. Právě z Frygie pochází pověst o Afrodítě vystupující v podobě včelí královny. Tato bohyně se každoročně v jarním období zjevovala na vrcholku posvátné hory, kde ji očekával král, se kterým se tu posvátně spojila. Po aktu, podobně jako včelí matka hubí trubce, zabila i ona posvátného krále tak, že mu vytrhla pohlavní úd.

S tímto starým mýtem úzce souvisí příběh pastýře Attida a Kybelé. Attis je opět fryžské vegetativní božstvo. Byl uctíván jako symbol zrodu a zániku života v přírodě. Attidovy svátky se, podobně jako svátky Afrodíty-včely, slavily na jaře a měly i shodnou funkci. Obdobný byl i orgiastický ráz slavnosti, kdy se kněží při zasvěcovacích obřadech, stejně jako Attis, sami vykastrovávali. Kořeny tohoto mýtu můžeme hledat až v Sumeru, odkud známe podobný mýtus o Inanně a Dumuzim z dochovaných skladeb *Sestup Inanny do podsvětí* a *Dumuziho sen*, nalezených v Uru a Nippuru.

Prvky shodné s těmito starobylými pověstmi se vyskytují také v chetitské pověsti o Telipinovi. Telipina převzali Chetité do svého pantheonu od místního obyvatelstva neindoevropského původu, tzv. Protochetitů, u nichž vystupoval jako bůh vegetace, a v této podobě byl adoptován i Bohem bouře, významnou a starobylou postavou pantheonu nově příchozích Indoevropanů.[2] V tomto příběhu připadla důležitá role právě včele.

Telipinu se na všechny rozhněval a zmizel neznámo kam. Tím okamžikem vše živé počalo hynout, lidé i zvířata se přestali rodit, země vyschla a šířil se hlad. Taková katastrofa vyděsila i bohy, a proto ho začali okamžitě hledat. Hledali dlouho; neuspěl ani orel, posel Boha slunce, ani sám Telipinův otec. Teprve když bohyně matka Channachanna vyslala včelu, byl ztracený bůh objeven a příroda opět ožila:

"...Včela šla a jala se Telipina hledat.
Prohledala vysoké hory,
prohledala hluboká údolí,
prohledala temné vody a víry...,
až jej našla na louce,
v háji u Lichziny.
Bodla jej do rukou a do nohou,
aby vstal..."[3]

aktu stvoření – mýtického okamžiku přechodu od Chaosu ke Kosmu (viz ELIADE, M., *Mýtus o věčném návratu*, Praha 1993, s. 38-64).

[2] HRUŠKA, B. a kol., *Mýty staré Mezopotamie*, Praha 1977, s. 282.

[3] Tamtéž, s. 287-288.

V mýtu se opět setkáváme, v obměněné podobě, s přírodním cyklem střídání ročních období a obnovou plodivé síly země. V tomto případě je však důležité to, že oním tvorem, který probouzí vegetační božstvo a přispívá tím k znovuzrození přírody, je právě včela. Tato její úloha stojí za povšimnutí i z hlediska jejího postavení v náboženských představách mnohem pozdějších období (viz dále).

Následující oblast působnosti včely se do značné míry prolíná s předchozí tematikou. Jde o její vztah k významným, převážně ženským božstvům, spojeným s plodivou silou země a vládou nad přírodou.

Zde se nám vybaví především kult Artemidy Efeské. Včela tu vystupuje jako důležitý atribut bohyně, považované místními uctívači za velkou bohyni přírody, matku živící všechny tvory, spojenou s různými symboly plodnosti. Takové pojetí Artemidy je na hony vzdáleno klasickým představám o působnosti této bohyně. Dobře však odpovídá staré maloasijské tradici Velké bohyně-matky v jejích různých podobách. Obdobu řecké bohyně Artemidy uctívali pod jménem Rutaš (Ruta-miš) již Chetité a podle Hérodota je dokonce Artemidin kult významným pojítkem mezi příchozími Řeky a starousedlým kárským a lýdským obyvatelstvem.

Ale vraťme se zpět k naší včele. Její úzký vztah k efeské bohyni a jejímu městu je více než zřejmý. Nejde jen o četná zobrazení na mincovních ražbách od nejstarších dob až po římské císařství či přítomnost včely jako jednoho z atributů na známé kultovní soše zdejšího chrámu, ale i o samotné uspořádání každodenního života v této svatyni. Ta měla připomínat harmonii včelího úlu: kněží nazývaní *essines* a kněžky pod jménem *melissai* museli dodržovat zvláštní pravidla čistoty, nejedli živočišnou stravu a jednou z hlavních složek jejich jídelníčku byl právě med.[4]

Včela jako atribut ženského božstva či dokonce jako samotná včelí bohyně byla oblíbena i mimo Efesos. Jako doklad rozšíření tohoto kultu ve východoegejské oblasti lze uvést i známé zlaté plaketky a přívěsky z Rhodu a Mélu zobrazující buď přímo včelu, nebo hybridní bytost – okřídlenou ženskou figuru s charakteristickým tělíčkem včely od pasu níže. Pro myšlenku, že se jedná o jedno z vtělení bohyně plodnosti, může svědčit samotný postoj ženské postavy, jež si oběma rukama drží prsy (obr. 1).[5]

Téměř shodné výjevy na jiných destičkách z této oblasti (horní část figury zůstává úplně stejná, místo prvků včelí anatomie však pokračuje ženská postava zvonovou sukní a rozety jsou nahrazeny heraldicky uspořádanými zvířaty)[6] připouštějí rovněž možnost, že se jedná o dvě různá vtělení ženského božstva: včelí bohyni jako symbol plodnosti a obrozující se vegetace v prvním případě; bohyni divoké přírody – vládkyni zvířat (tzv. *potnia theron*) v případě druhém. Takováto představa bohyně s různými dílčími aspekty by mohla dobře odpovídat i samotnému pojetí kultu Artemidy Efeské.

[4] Cook, A. B., *The Bee in Greek Mythology*, JHS XV, 1895, s. 12-13.
[5] Laffineur, R., *L'orfèvrerie rhodienne orientalisante*, Paris 1978, s. 53-54.
[6] Tamtéž, str. 53-54.

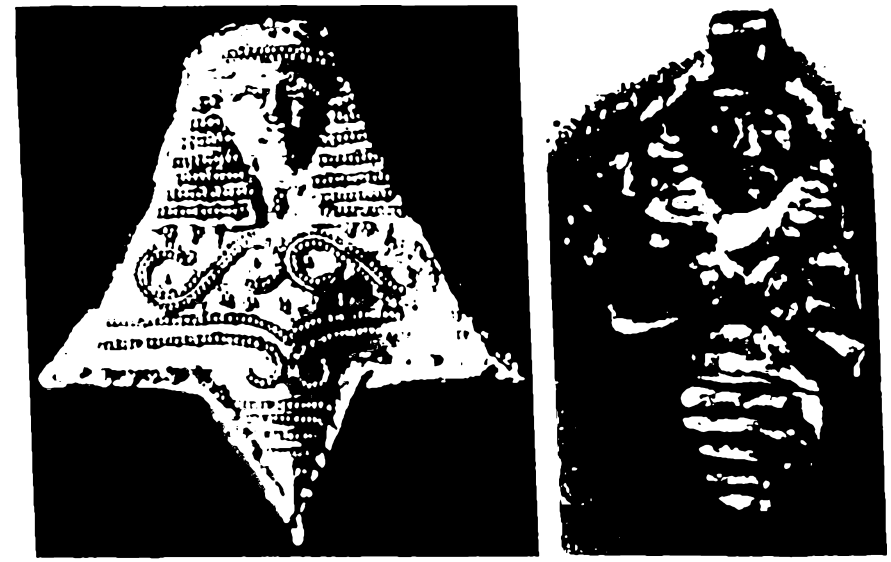

Obr. 1a-b. **Élektronové přívěsky z Camiru zobrazující hybridní bytost – okřídlenou ženskou figuru od pasu níže se včelím tělem.**
Velikost: 2,4 × 2,3cm; 2,6 × 0,43 cm. První pol. 7. století př. n. l.

Včela jako součást kultu ženských božstev však neomezila svou působnost pouze na maloasijské pobřeží a přilehlé oblasti. Kněžky pod jménem *melissai* nebyly specialitou jen efeské svatyně, ale známe je i z Orchomenu,[7] kde sloužily bohyni Démétér. Do kompetencí této Olympanky (jejímž důležitým náboženským centrem byl právě Orchomenos) patřily mimo jiné plodnost, ochrana žen a vláda nad přírodou. Její kněžky a kněží, podobně jako efeští, museli zachovávat zvláštní pravidla chrámového soužití i způsobu obživy. Ženy, které byly přijímány do řad Démétřiných služebnic, přijaly nejprve – podle zavedeného rituálu – z rukou hlavní kněžky plástev medu, kterou na místě snědly. Teprve po obřadném omývání a dalších (vesměs tajných) iniciačních úkonech byly začleněny mezi chrámové dívky s titulem *melissa*.

Jiný druh vztahu včely ke starobylým božstvům by mohlo doložit i její vystupování ve společnosti hada. Příklady najdeme jak v literárních pramenech, tak i v umění:[8]

[7] Cook 1895 (pozn. 4), s. 13.
[8] Richards-Mantzoulinou, E., *Melissa Potnia*, in: Archaiologika Analekta ex Athenon XII, 1979, s. 91.

a) Zeus Meilichios objevující se vždy v podobě hada uspokojovaného pouze medem;
b) posvátní hadi na Akropoli, kteří byli krmeni sladkým včelím produktem;
c) věštírna Trofónských, kde návštěvník musel držet v ruce medové koláče, aby mu hadi neuškodili;
d) nejzajímavějším dokladem je ale zobrazení na protoattické amfoře z eleusínského muzea; dvě Gorgony pronásledující Persea jsou zachyceny se včelími hlavami a hady místo tykadel a prvního páru nohou (obr. 2).

Dalším místem, kde se můžeme setkat s kultem spojeným se včelou, jsou Delfy – sídlo jedné z nejslavnějších věštíren starověku. Chrám vybudovaný ve skále, jenž byl původně zasvěcen nymfě Melisse, však postupně přebudovali nejprve na "chrám křídla" a později na svatyni Athény Chalkioikos. Původní tradice tak byla poněkud zasunuta do pozadí; přesto však lze objevit různé zajímavé skutečnosti dokládající vztah včely k počátkům této slavné věštírny. Už samotný atribut delfské svatyně *omfalos*, označovaný tradičně za pupek světa, má například podle E. Richards-Mantzoulinou poněkud jiný význam. Tento termín totiž neznamenal v řečtině jenom pupek, ale i "místo, kde mluví božský hlas" (ὀμφή [*omfí*] = *božský hlas*) – tedy věštírnu obecně. To dokládá i množství *omfalů* nalezených i v jiných lokalitách (často také věštírnách), jež se nikdy neprohlašovaly za střed světa. Jednotlivé věštírny se navíc nikdy neobviňovaly ze vzájemného uzurpování tohoto symbolu.

Vedle dávné tradice by nás však mohl zajímat i samotný tvar *omfalu*, korespondující právě s tvarem jednoduchého proutěného úhlu (obr. 3). Podle výše zmíněné autorky měl být vzorem pro nejstarší budovy věštírny v podobě malé chatrče (takovou ukazují vykopávky Dafneforia v Eretrii), jež se teprve s potřebou stavebního rozšíření původních budov stala kamenným symbolem umístěným uvnitř či v okolí svatyně.

Pro spojení včelího kultu s počátky delfské věštírny hovoří i mytologie:
a) už v homérském hymnu na Herma jsou tři včely žijící na Parnássu označeny Apollónem jako učitelky věšteckého umění;[9]
b) Pausaniás zaznamenal, že druhý legendární chrám v Delfách byl postaven z pláství[10] včelami;
c) Pindaros označuje věštkyni termínem "delfská včela".[11]

Do souvislosti s věšteckou činností se mohla včela snad dostat i jako bytost, jež zná princip zmrtvýchvstání – viz níže.

Včela však nebyla spojována pouze s Apollónem a Delfami, ale i např. s Afrodítou, jak bylo uvedeno výše v souvislosti s jejími milostnými dobrodružstvími. V její sicilské svatyni představoval veliký zlatý plást jeden

[9] Cook 1895 (pozn. 4), s. 7.
[10] Pausanias, *Cesta po Řecku*, II, Praha 1974 [AK č. 20], s. 273.
[11] Cook 1895 (pozn. 4), s. 8.

Obr. 2. **Protoattická amfora** z Leptomerie uložená v eleusínském muzeu: dvě Gorgony pronásledující Persea jsou zachyceny se včelími hlavami a hady místo tykadel a prvního páru nohou.

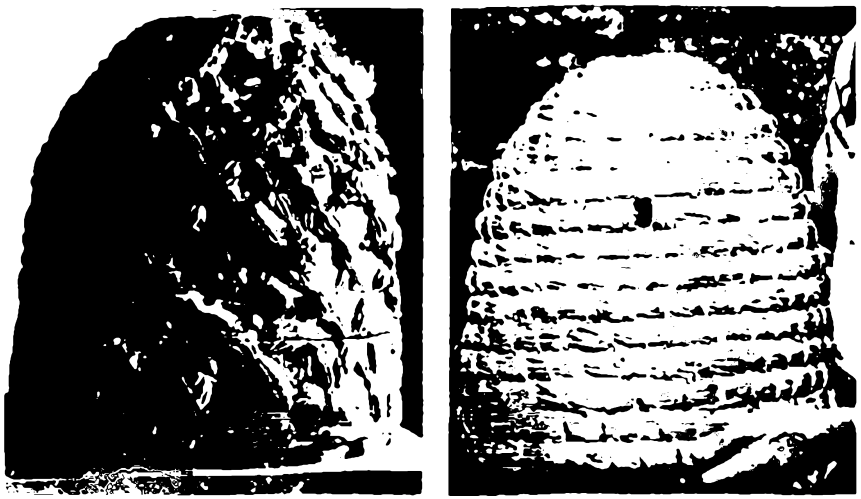

Obr. 3. **Delfský omfalos a jednoduchý proutěný úl.**

z hlavních kultovních předmětů. Za zmínku stojí i fakt, že v mytologické tradici je se včelami spojována i většina boiótských věštíren.[12]

Otázkou zůstává vztah včely ke kultu slunce. Jednoznačnější doklady máme pouze z Egypta; zde byla včela nejen součástí titulatury krále Dolní země, ale ve včely se měnily i slzy boha slunce Ra – nejvýznamnějšího božstva Staré říše. Paralely bychom mohli hledat i v příběhu o Faethontovi: slzy hrdinových sester tuhnou v jantar – sluneční kámen medové barvy. Také plástev medu ve tvaru disku na slavném malijském šperku by mohla dokládat vztah ke slunečnímu kotouči. Pro takové interpretace chybějí však výraznější důkazy. Vraťme se proto ještě k některým uměleckým předmětům z ostrova Rhodu. Postavy bohyň-včel se na élektronových destičkách z poloviny 7. stol. př. n. l. často objevují ve společnosti rozet a dekorativní rozety z Mélu zdobí dokonce postavy včel střídající se s hlavami gryfů, býků či blíže neurčených mužských božstev (obr. 4 a 5).[13] Pokud se tedy včela v oblasti kultu Slunce sporadicky vyskytuje, jedná se spíše o prolínání významu z jiných oblastí mytologie, kde hraje přece jen významnější úlohu.

Ale nyní se soustřeďme na další oblast, kde včela vystupuje v roli pečlivé a starostlivé chůvy. Jen velmi malé množství odložených dětí, o něž se nemohly – ať už z jakýchkoliv důvodů – starat jejich vlastní matky, nebylo v řecké mytologii opatrováno či chráněno včelami. Z okruhu těchto bájí je

[12] RICHARDS-MANTZOULINOU 1979 (pozn. 8), s. 91.
[13] HIGGINS, R., *Minojské a mykénské umění*, Praha 1973, s. 52.

Obr. 4. **Zlatá rozeta** z Mélu. Včela se zde střídá s hlavami gryfů. Velikost: d = 4,6 cm. Druhá pol. 7. století př. n. l.

Obr. 5. **Élektronová plaketa** z Rhodu zobrazující bohyni-včelu. Velikost: 3,2 × 3 cm. Pol. 7. století př. n. l.

snad nejrozšířenější báje o zrození Dia v jeskyni na hoře Dikté, kde ho jeho matka Rhea tajně porodila, aby jej zachránila před manželem Kronem. Zde svým medem krmily malého boha právě včely. Mimo to i silně bzučely, aby tak přehlučely jeho pláč, podle něhož by jej mohl otec objevit. V počátečních verzích těchto pověstí vystupují Diovy opatrovatelky ještě ve zvířecí podobě – včela, koza. Později se však už setkáváme s postavami nymf jménem Melissa a Amalthea (tzv. antropomorfizace postav).

Méně známým příběhem z okruhu těchto bájí je pověst o Diově zavinovačce.[14] Na Krétě byla včelám zasvěcena jeskyně, v níž se Zeus podle pověsti narodil. Každoročně, ve výroční den Diova zrození, vycházela z této jeskyně záplava světla. Čtyři muži, zlákáni záhadným jasem, vstoupili dovnitř a spatřili Diovu zavinovačku z ryzího zlata. Okamžitě se na ni vrhli, aby si ji mezi sebou na místě rozdělili. Včely zasvěcené Diovi a chránící jeskyni s posvátným předmětem na ně však zaútočily svými žihadly. V tu chvíli se objevil i sám nejvyšší bůh a chtěl opovážlivce na místě ztrestat bleskem. Avšak podle dávných pravidel nesmí nikdo posvátnou půdu znesvětit násilnou smrtí, a tak je Zeus proměnil v ptáky – včelojedy (scéna zachycující muže bodané včelami je znázorněna na černofigurové váze z Vulci).[15]

S rolí včelí chůvy se nesetkáváme jen u Dia, ale i někteří jeho synové byli vychováni (nebo alespoň krmeni) včelami: např. Dionýsos či jeho nevlastní bratr, syn nymfy Otheris, Meliteus, který podle tradice založil i thessalské město Meliteiu, jež na počest svého zakladatele razilo včelu na své mince.

Zajímavá je i dávná tradice, spojená snad s přijímáním dětí do společnosti, která se dochovala do dnešních dob na Rhodu a která měla zajistit i zdravý vývoj dětí: nemluvňata jsou zde osmý den po narození ostatními dětmi pomazána medem.[16]

Na závěr kapitoly věnované starověkému náboženství se musíme ještě zmínit o včele jako symbolu duše zemřelého. Také v této oblasti objevíme spojitost s její úlohou ve starobylém kultu vegetačních božstev, spojených s obrozujícím se životem v přírodě.

U starověkých autorů se často traduje mýtus o zrození včel z těla mrtvého zvířete (především býka nebo lva). Například v pověsti, v níž vystupuje Bakchus coby objevitel medu divokých včel, je tento bůh později během tajných mystérií roztrhán v podobě býka. Zrodí se však po své smrti znovu, a to právě jako včela.

Ve starověku rozšířený názor o zrození včel ze zvířecí mršiny dobře ilustruje i pověst o Aristaiovi. Tento syn boha Apollóna a nymfy Kyréné byl považován za dobrodince lidstva, jelikož je naučil pěstovat olivy, vyrábět sýr

[14] Cook 1895 (pozn. 4), s. 2.

[15] Walters, H. B., *Catalogue of the Greek and Etruscan Vases in the British Museum*, II, London 1893, s. 122.

[16] Cook 1895 (pozn. 4), s. 2.

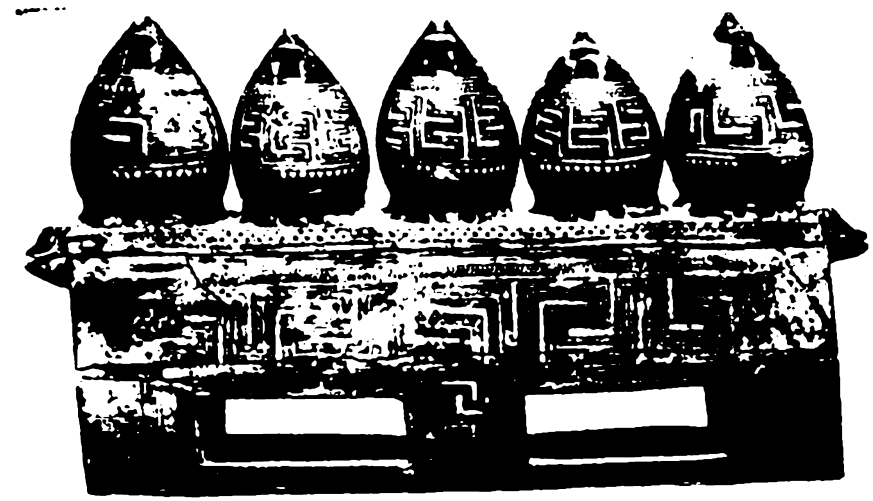

Obr. 6. **Geometrické keramické nádoby v podobě úlů** z pohřebiště na agoře v Athénách.

a především chovat včely. Když mu cestou do Arkadie všechny včely pomřely, vypravil se ke své matce pro radu. Tu nakonec obdržel až od mořského starce Prótea: smrt včel byla trestem za to, že nepřímo zavinil Eurydičinu smrt. Jako odčinění této viny musel postavit čtyři oltáře a u nich obětovat čtyři býčky a stejný počet jalovic. Když se na místo po devíti dnech vrátil, spatřil, jak z tlejících mrtvol vyletěl veliký včelí roj, jejž Aristaios uzavřel do nového úlu.[17]

Také Vergilius nám zaznamenal příběhy o zrození včel z těla velkých zvířat. Vedle býka má v jiném příběhu hlavní úlohu lev. Včely se vyrojily z jeho těla po té, co byl zabit bohyní Kyréné. Tyto mýty (i spolu s mladším mýtem o Samsonových včelách, které také vylétaly ze lví mršiny) hovoří o včele spíše jako o symbolu znovuzrození, tedy v souvislosti s dávným kultem vegetačních božstev.

Podívejme se však nyní blíže na včelu jako na symbol duše zemřelého. Tato její funkce je dobře patrná např. v pověsti o Glaukovi, synovi Mínóa, a Pásifaé.[18] Ten se jako dítě ztratil v prostorách paláce a nebyl k nalezení. Na pomoc byl tehdy povolán věštec Polyidos, jenž nakonec objevil u jednoho vchodu do sklepení sovu, která odtud odháněla hejno včel. Polyidos ihned pochopil, že se jedná o věštecké znamení; a opravdu byl na tom místě Glau-

[17] Vergilius, *Písně pastvin a lesů*, Praha 1977 [AK č. 37], s. 312; *Georgica* IV.

[18] Cook 1895 (pozn. 4), s. 11.

kos nalezen – utopený ve velkém sudu plném medu. Včely zaháněné sovou (pták symbolizující smrt) tu zřejmě představovaly lidskou duši opouštějící tělo a zároveň znamení, jež obrátilo věštcovu pozornost k nádobě. Mínós pak knězi přikázal: *"Našel jsi tělo, vrať mu tedy i život."* Po marných protestech byl Polyidos společně s chlapcovým tělem zavřen do hrobky. Zde se mu pak s pomocí hada a zázračné rostliny (motiv známý už z mýtu o Gilgamešovi) skutečně podařilo Glaukovi vrátit život.

O úloze, kterou mohla včela hrát v souvislosti s odchodem člověka z tohoto světa, mohou svědčit i některé nálezy z hrobové výpravy. Včely najdeme zobrazeny už na předmětech z mykénských šachtových hrobů, keramické nádoby v podobě úlů známe z geometrických a archaických pohřebišť v Athénách (geometrická a protoattická keramika – obr. 6). Později se s ní setkáme na špercích tvořících součást pohřební výbavy. Dobře patrná je např. na jedné čelence z pohřebiště makedonských králů ve Vergině. Na jednom z římských sarkofágů z konce 3. století n. l. je znázorněna zajímavá scéna, kdy Prométheus právě stvořil z hlíny prvního člověka a bohyně Athéna vkládá do jeho hlavy duši v podobě včely.[19]

Ve prospěch dlouhého trvání tradice, podle níž je včela průvodcem či symbolem duše při cestě na onen svět, snad může svědčit i obsah hrobu franckého krále Childericha I. Jeho součástí totiž bylo i na tři sta zlatých ozdob v podobě včely, jež spolu s ostatními šperky a zbraněmi provázely zakladatele merovejské říše na cestě do záhrobí.[20] Tyto včely pak shodou okolností vstoupily do historie ještě jednou, když je Napoleon při své korunovaci použil jako symbol, který měl nahradit bourbonské lilie.[21]

[19] GUNDEL, H. G., *Zodiakos. Tierkreisbilder im Altertum*, Mainz 1992, s. 299, obr. č. 293.

[20] LUTOVSKÝ, M., *Hroby knížat*, Praha 1997, s. 48.

[21] *Encyklopédia archeológie*, Bratislava 1986, s. 349.

RÉSUMÉ

L'abeille dans la mythologie ancienne

Les mythes relatifs aux divinités végétales et à la force créatrice de la Terre arrivèrent en Grèce, pour la plupart, de l'Asie Mineure partant de rituels anciens associés, chez les civilisations agricoles, à l'arrivée du printemps. La formule sacro-sainte de «hieros gamos» (cf. les mythes de Phrygie concevant Aphrodite comme la déesse des abeilles, les mythes d'Attis et Cybèle) était censée réveiller et intensifier les forces procréatrices des champs afin d'assurer l'abondance des récoltes à l'avenir. L'abeille sanctifie, en survolant leurs têtes, l'union des amants de «hieros gamos» ou bien elle représente l'incarnation ou l'attribut de la déesse (cf. les plaquettes de Kamire à Rhode ou les abeilles d'Artémis d'Ephèse).

L'idée de ruche comme modèle idéal de la société se reflétait dans l'organisation de la vie de plusieurs sanctuaires grecs (Ephèse, Orchomène, Eleusine) et peut être, probablement, rattachée aux mythes d'abeilles delphiques (construction des temples s'inspirant des alvéoles, le temple dit «ailes», l'omphale comme une voix divine).

On traite aussi la relation de l'abeille et des divinités solaires (l'abeille fait partie du titre royal du roi de la Basse-Égypte, mythe sur les larmes du Dieu Ra, l'ambre comme pierre solaire, le mythe de Phaéton), son rôle de nourrice des enfants abandonnés (cycle de Zeus et Dionyse) et finalement, son image en tant que symbole de l'immortalité de l'âme humaine.

PROSTOR A JEHO ČLENĚNÍ U ETRUSKŮ A ŘÍMANŮ (KE VZNIKU TÁBORŮ A MĚST)

Jiří MUSIL *(Praha)*

Antické vlivy se ve střední a západní Evropě začaly výrazněji projevovat již na sklonku starší doby železné a později především v období laténském. Zásadní změny hospodářské i kulturní sem však přinesla až přítomnost Římanů a jejich kultura v prvních čtyřech stoletích po Kr. Projevily se především zaváděním vyspělejších technologií, změnou životního stylu (vznik měst, pravidelná silniční síť atd.), nových uměleckých stylů, přílivem dosud neznámých kultů a božstev a také rozměřením provinciálního území.

I když se římské oddíly zastavily na dvou evropských tocích, Rýnu a Dunaji, kde také později vznikly hranice římských provincií (*limes Romanus*), romanizace se velmi výrazně projevila také na území neřímské, svobodné Germánie (*Germania libera*). Její studium je, na rozdíl od provinciálního území, ztíženo skromnými historickými, epigrafickými a ikonografickými prameny. Základní jsou (vedle pramenů archeologických) v tomto ohledu díla starověkých autorů, kteří se věnují historickým událostem a kteří nám zanechali svá svědectví o životě germánského obyvatelstva. Sem patří zmínky v Caesarových *Zápiscích o válce galské*[1] a především Tacitova *Germánie*, která si všímá mnoha oblastí života Germánů a zejména jejich ovlivnění římskou kulturou.[2] Také zobrazení barbarů-Germánů není v římském a provinciálním výtvarném umění výjimkou. Postupně se vyvíjí a mění od helénistického, poněkud idealizovaného pojetí k větší individualizaci a realističtějšímu zobrazení, zachycujícímu také lidský rozměr barbarů.[3] Při studiu vlivů antické civilizace ve střední Evropě jsme však odkázáni především na prameny hmotné. Již od sklonku středověku se staly předmětem zájmu badatelů především antické mince,[4] epigrafické památky,[5] předměty dove-

[1] CAES. *Gall.* VI 21-24.

[2] TAC. *Germ.* 41 aj.

[3] J. BOUZEK, *Mysl a umění ve starověku*, in: Z. KRATOCHVÍL – J. BOUZEK, *Proměny interpretací*, Praha 1996, 179-187; K. KRIERER, *Sieg und Niederlage*, Wien 1995, 173n.

[4] Např. J. SKUTIL, *Antické mince v počátcích čsl. sběratelství*, Brno 1949, 5n.

[5] Především nápis na trenčínské skále, později nálezy římských náhrobků a oltářů na jižním Slovensku: J. DOBIÁŠ, *Dva příspěvky k topografii válek markomanských a kvádských*, ČČH 27, 1921, 75; IDEM, *Nový pramen k dějinám markomanských válek*

zené z území římských provincií[6] a v tomto století poskytly významné poznatky také systematické výzkumy římských stanic v barbariku.[7] Vedle toho přinášejí nová zjištění v posledním desetiletí především objevy dočasných táborů (*castra aestiva*) severně od Dunaje.[8] Tato *castra* jsou v první řadě dokladem vojenské přítomnosti severně od Dunaje, ale jejich uspořádání a způsob budování představuje nový fenomén, v pravěkých společenstvích prakticky neznámý.[9] Opevněné tábory,[10] které Římané začali stavět na sklonku republiky a jejichž předobraz spatřuje např. Frontinus v Pyrrhových opevněních,[11] jsou dokladem pravidelného rozměření plochy, které je nejen výsledkem zeměměřičských vědomostí, ale také specifických představ o utváření a vnímání prostoru. O budování těchto fortifikací se dochovala poměrně obsáhlá literatura,[12] k nejdůležitějším pramenům patří Polybios[13] a tzv. pseudo-Hyginus (Gromaticus).[14] Již starověcí spisovatelé si povšimli shod v pravidelném uspořádání měst a táborů – především v jejich pravidelném tvaru, opevnění s branami a rozčlenění vnitřní plochy sítí cest a *insul*, resp. *hemistrigií*. Iosephus Flavius píše: "[...] *a tak se vkrátku objeví město a jakési náměstí* [...] *a sedadla pro centuriony a tribuny* [...]."[15] Shody mezi městy a tábory vidí také Vegetius: "[...] *jestliže je tábor správně zbudován, tráví vojáci dny i noci uvnitř valu* [...], *takže se zdá, jako by s sebou všude nosili opevněné město* [...]."[16] S pravidelným způsobem plánování se Římané se-

na našem území, Arch. rozhledy 9, 1957, 523n.; souhrnně: J. ČEŠKA – R. HOŠEK, *Tituli latini Pannoniae Superioris annis 1967-1982 in Slovacia reperti*, Praha 1987.

[6] V poslední době především souborné práce, např. TIR, *Castra Regina – Vindobona Carnuntum*, Praha 1986.

[7] Především Mušov na jižní Moravě, Stupava, Milanovce, Cífer-Pác na Slovensku a Stillfried, Oberleis v Dolním Rakousku.

[8] J. TEJRAL, *New Contribution to the Research on Military Disposition North of the Middle Danube*, Eirene 30, 1994, 130n.

[9] Pravidelné uspořádání obytných staveb je dosud doloženo pouze z prostředí keltských oppid – např. v Manchingu nebo na Závisti, Hrazanech a Stradonicích, kde je také považováno za výsledek jižních vlivů: F. SCHUBERT, *Zur Maß- und Entwurfslehre keltischer Holzbauten im Oppidum von Manching*, Germania 72, 1994, 133n.; nejnověji P. DRDA – A. RYBOVÁ, *Keltská oppida v centru Boiohaema*, Pam. archeol. 88, 1997, 81-88, obr. 18, 19.

[10] Dodnes se dochovaly pouze dlouhé přímé linie zaplněných římských příkopů se zaobleným nárožím a branami.

[11] FRONT. *strat.* IV 1,14.

[12] CAES. *Gall.* II 5,18; III 1; IOS. FLAV. *bell. Iud.* III 5; VEG. *mil.* I 21-25.

[13] POLYB. VI 26-42.

[14] *De munitionibus castrorum* (*DMC*).

[15] *Bell. Iud.* III 83, srov. FLAVIUS JOSEPHUS, *Válka židovská*, I, přel. J. Havelka a J. Šonka, Praha 1990 [AK 60], 231; podobně také POLYB. VI 41.

[16] VEG. *mil.* 21, srov. *Nárys vojenského umění*, přel. V. Marek, in: *Antické válečné umění*, Praha 1977 [AK 36], 430.

známili pravděpodobně v průběhu 4. století v řeckých městech v jižní Itálii.[17] Pravidelné členění prostoru na stejně velké díly hrálo však důležitou roli už v náboženských představách Etrusků, kde je také hledán další důležitý inspirační zdroj římské "limitace".

Etruský národ, jak potvrzují již antičtí autoři, *"si potrpěl na náboženské obřady tím spíše, že nade všechny vynikal v umění kultovním"*.[18] Podstatu jejich kultovních a náboženských představ však známe jen díky pozdějším latinsky a řecky píšícím autorům z období sklonku republiky, původní etruská literatura se bohužel nedochovala. Podobný osud stihl také podrobné dvacetisvazkové dějiny Etrusků sepsané císařem Claudiem pod názvem *Tyrrhénika*. Z mladších odkazů a citací je zřejmé, že etruské náboženství a kultovní praktiky patřily ke zjeveným.[19] Při orbě pole se z čerstvé brázdy vynořila božská bytost – Tagés, který přivolaným lukumonům vyjevil základy etruské věrouky. Sdělení obsahovalo základy náboženských představ i závazné kultovní předpisy, které představovaly posvátný soubor, známý pod názvem *Disciplina Etrusca*. Spisy upravovaly a řídily vztahy mezi bohy a lidmi, spojovaly pozemský a nebeský svět. Představy obsažené v *Disciplině* vycházely z přesvědčení, že veškeré dění je nedílně včleněno do kosmického řádu podléhajícího mystické jednotě. Vše se děje z božského popudu, nic se nestane samo o sobě, všechno podléhá vyšší vůli a odtud má svoji pevnou strukturu také celý kosmos. Proto bylo nesmírně důležité také zkoumání všech projevů božské vůle, které bylo možné studovat z ptačího letu, blesků, případně neobvyklých znamení; výklad takovýchto jevů (poznání božské vůle) byl vyhrazen kněžím a věštcům.[20] Tohoto způsobu myšlení, odlišného od řeckého a římského racionálního a kauzálního uvažování, si povšiml již Seneca.[21] Je dokladem spirituálního a teleologického uvažování Etrusků, které nalezlo odraz ve výtvarném umění a ovlivnilo také každodenní život. I etruské umění vycházelo především z kultovních a náboženských představ.

Podle Cicerona[22] byla *Disciplina* kodifikována ve třech knižních souborech.[23] První, *Libri haruspicini*, obsahovaly základy věštění z vnitřností obětních zvířat (především jehňat, ovcí a drůbeže). *Libri fulgurales* pojednávaly o blescích a jejich významu. Aby bylo možné poznat božský záměr, jehož byl blesk projevem, byla obloha rozdělena do 16 oblastí (božských "obydlí") – záleželo totiž na tom, ze kterého blesk přichází. Každé *templum* mělo svůj charakteristický význam. *Libri fulgurales* se zmiňovaly o devíti bozích blesku a jejich *manubiích*. Jejich důležitou součástí je především zkoumání věštných znamení blesků a odvracení jejich negativního působení. Třetí část *Disciplíny*, nazývaná *Libri rituales*, je věnována zakládání měst a rozměřování země. Měla také obsahovat důležité pokyny pro správné situování a zasvěcení oltářů, zákony o městských hradbách, branách, pokyny pro rozdělení na tribue, kurie a centurie.[24]

Rozhodující význam v etruských náboženských představách a úkonech mělo rozčlenění prostoru a jeho orientace (viz *Libri fulgurales*). Pro správné posouzení věštných znamení byl nebeský prostor (*templum caeleste*) členěn dvěma myšlenými, na sebe kolmými přímkami, které jej rozdělily na čtyři základní části, dále dělené na celkových šestnáct dílů.[25] Každý z těchto dílů představoval jedno *templum* – příbytek bohů.[26] Pozoruhodným dokladem zmíněného členění prostoru je bronzový model jater z Piacenzy, který vznikl nejspíš na přelomu 2. a 1. stol. př. Kr. Kromě hlavních částí věnovaných bohům (obr. 1) jsou po okraji rozdělena na 16 dílů, v nichž jsou zapsána jména jednotlivých bohů.[27] Východní (především SV) část nebeské sféry

[17] D. Baatz, *Quellen zur Bauplanung römischer Militärlager*, Diskussionen zu archäologischer Bauforschung 4, 1984, 315-316; A. Johnson, *Römische Kastelle*, Mainz 1989, 245.

[18] Liv. V 1,6, srov. Livius, *Dějiny*, I, přel. P. Kucharský, Praha 1972 [AK 11], 25.

[19] Cic. *div.* I 42.

[20] Např. Diod. V 40; Sen. *nat.* II 32,2.

[21] *"V tom spočívá rozdíl mezi námi a Etrusky: my se domníváme, že blesky vznikají jako následek srážky mraků, oni naopak, že se mraky srážejí proto, aby mohly vzniknout blesky"*: Sen. *nat.* II 32,2 (přel. J. Musil).

[22] Cic. *div.* I, II.

[23] Známé citáty sestavil C. O. Thulin, *Die etruskische Disciplin*, I-III, Stockholm 1905, 1906, 1909.

[24] Paul. Fest. 285 L píše, že *Libri rituales* obsahovaly také způsob členění a organizace vojska a popisovaly státní úkony v dobách války i míru; k působení haruspiků ve vojsku srov. také např. Amm. XXIII 5,10: *"Etruští haruspikové, kteří doprovázeli znalce neobyčejných úkazů a kterým se nevěřilo, když často před tímto vojenským tažením varovali, předložili ovšem knihy vztahující se k vojenství a ukazovali, že toto znamení zabraňovací a nepříznivé pro panovníka, který vpadá, třebas oprávněně, na cizí území* [...]" (Ammianus Marcellinus, *Soumrak římské říše*, přel. J. Češka, Praha 1975, 262); jednalo se o znamení v podobě zabitého lva, který byl předložen císaři Juliánovi na jeho tažení k městu Zaitha ležícímu na Eufratu. Vedle těchto knih jsou známy také další soubory magicko-religiózního charakteru: *Libri fatales* (poznání osudu měst, států i lidí, rozdělení času), *Libri acheruntici* (chthonická božstva a posmrtný svět) a *Libri ostentarii*, vysvětlující znamení a zázraky (např. zemětřesení).

[25] Plin. *nat.* II 143: "[...] *k tomuto účelu* [tzn. určení původu blesku] *dělí Etruskové oblohu na 16 dílů. První leží mezi severem a východem, druhý směřuje k jihu, třetí je západní a poslednímu náleží prostor mezi západem a severem*" (přel. J. Musil).

[26] Plin. viz pozn. 25; Mart. Cap. *De nupt. Philol. et Merc.* I 45-60.

[27] Např. W. Hübner, *Himmel und Erdvermessung*, in: *Die römische Feldmesskunst. Interdisziplinäre Beiträge zu ihrer Bedeutung für die Zivilisationsgeschichte Roms*, Göttingen 1992, 163n., Abb. 10; zde je zmiňována také platónská reflexe: rozdělení kosmu na 4 díly – nejvyšší sféra náleží étheru a nejnižší zemi. Soupis bohů také u Martiana Capelly I 45-60.

patřila bohům člověku nakloněným, jižní část bohům země a přírody, kdežto západní díl náležel božstvům špatným – byla to strana zvěstující neblahé, nepříznivé události.

Zmiňované představy o uspořádání a členění kosmu, prostoru harmonicky řízeného božským řádem, ovlivňovaly také aktivity profánního života. V tomto směru byly důležité především *Libri rituales*. Podobně jako byla do několika sektorů rozdělena obloha, také *orbis terrarum* členil systém koordinát, protínajících se v základních bodech. Na tomto základě byl zemský prostor správně uspořádán. Oproti radiálnímu členění nebeské klenby se zde však setkáváme s pravidelnou sítí. Podrobnosti se dochovaly ve zlomku proroctví známém jako *Libri Magonis et Vegoiae auctorum*, přeloženém v Ciceronově době. Pravděpodobně se jedná o verzi připisovanou Tagétovi pod názvem *Liber iuris terrae Etruriae*. Obsahovala kromě jiného také základy dovedností spojených se zeměměřičstvím – limitací. Jedním z nejznámějších projevů takového rozměřování jsou především etruská města. Jsou dokladem plánovitého a uspořádaného konání – takové území je pak součástí světového prostoru, božského řádu. Při zakládání města kněz nejprve určil světové strany, poté vyznačil *cardo* (linie severojižní) a *decumanus* (přímka probíhající od východu k západu). K tomuto účelu sloužil jednoduchý nástroj – *cruma* (lat. *groma*), vycházející z řeckého výrazu *gnómón*.[28] V místě, kde se obě linie protínají a které představovalo střed budoucího města, se nalézal *mundus*. V případě římských táborů je tento bod označován jako *locus gromae* (místo, kde stála groma).[29] U Ovidia je tato prohlubeň po zakládacím aktu, spojeném s obětí, opět zaplněna a je nad ní vztyčen oltář.[30] V kamenných římských táborech je tomuto místu věnována zvýšená pozornost: je architektonicky včleněno do průčelí jedné z hlavních budov – principií. Podobně jako vztyčený kámen, jednou částí ponořený do země a druhou zvedající se k obloze, představuje vertikální spojení mezi sférou nebeskou, pozemskou a světem chthonickým, jehož bohům bývá právě *mundus* zasvěcen. Podobný *mundus* je zmiňován při mytickém zakládání Říma. Podle Plútarcha[31] Romulus, poučený etruskými kněžími, kteří vše uspořádali podle svých předpisů,[32] vyhloubil jámu – *mundus* – a dovnitř vložil obětiny. Podobně je

[28] Jednalo se o tyč, k níž byla připojena čtyři ramena se závažími, jejichž pomocí bylo možné opticky vyměřit základní osový kříž: O. A. W. Dilke, *Archaeological and Epigraphic Evidence of Roman Land Surveys*, ANRW II.1, 1974, 569-573; Hübner 1992 (viz pozn. 27), 145.

[29] Hyg. *mun. castr.* 12.

[30] Ov. *fast.* IV 819, 821.

[31] Plut. *Rom.* 11, 2.

[32] Tato tradice *ius augurale* je zmíněna např. u Livia I 18,6: *Romulus augurato urbe condenda regnum adeptus est*; V 52,2: *urbem auspicato inauguratoque condi-*

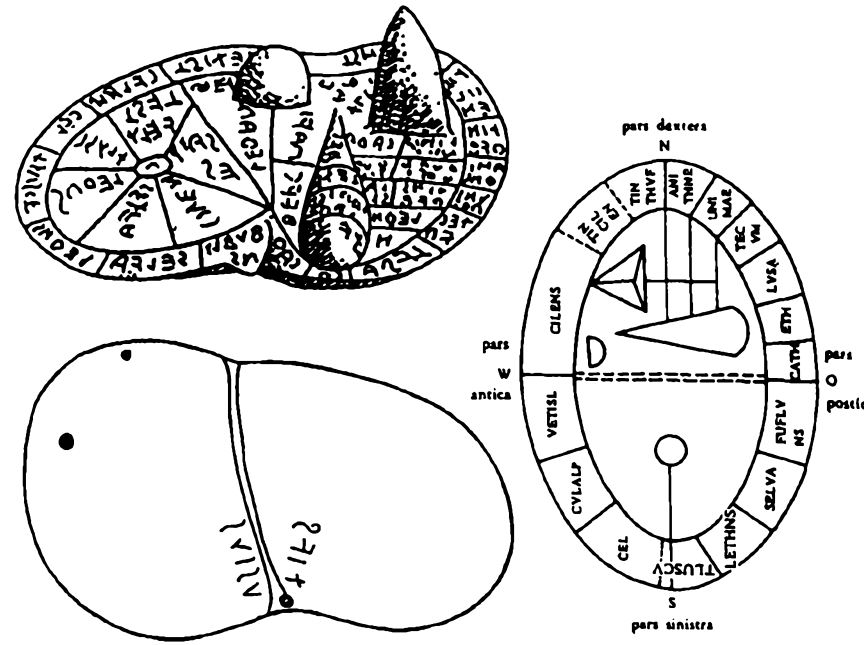

Obr. 1. **Bronzový model jater** (Piacenza).

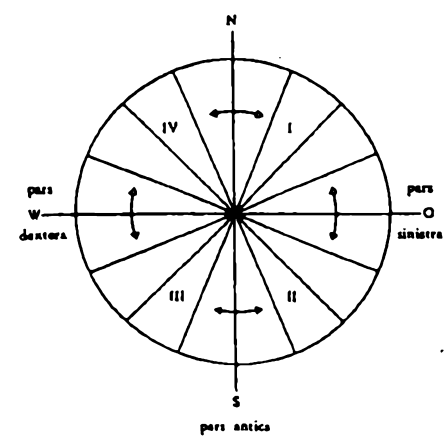

Obr. 2. **Prostor podle Plinia, *Nat. hist.* II 143.**

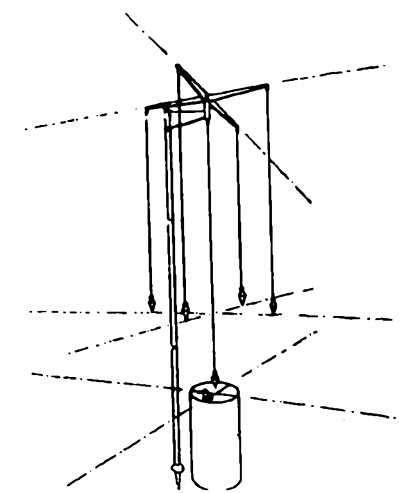

Obr. 3. **Vyměřování základní sítě cest pomocí gromy.**

tento akt zaznamenán také u Ovidia.[33] Kolem *mundu* byla pak vyorána pluhem brázda (*sulcus*), symbolizující městský obvod: brázda (*sulcus primigenius*) představovala pozdější příkop (*fossa*) a vyoraná hlína vlastní opevnění (*agger* a *vallum*), posvátné podobně jako vnitřní plocha města. Pozornost byla věnována také branám: v místech, kde měly stát, byl pluh zdvižen. Tímto způsobem – *more etrusco* – vznikla podle tradice také *urbs quadrata* na římském Palatinu. Samotné vymezení budoucího města pluhem kolem středového bodu má etruské předlohy – také v místě, kde se při orbě objevil Tagés, vznikly později podle tradice Tarquinie, přední etruské město.[34] Podobné představy patří pravděpodobně také ke starším tradicím.[35]

Princip harmonické, uspořádané výstavby měst, případně i táborů, představuje ideální způsob, jakým by měl být utvářen prostor určený k obývání. Obdobné zmínky nalezneme již u Homéra, který se zmiňuje o všem potřebném, co učinil mytický král Fajáků Nausithoos při zakládání města: po jeho obvodu vedl hradby, poté zřídil obytné domy, dále chrám a nakonec rozdělil území okolo města.[36] Také Platón nabádal stavitele měst, aby zakládali sídliště uprostřed městského území, které se má společně s městem rozdělit na 12 dílů.[37] Občané (jejichž počet nemá příliš narůstat) jsou pak rozděleni do 12 fýl. Každý z nich obdrží půdu ve městě a půdu mimo hradby: jeden díl v centru území a jeden díl na okraji městského území. Podle Platóna by obec nikdy nemohla dosáhnout blaženosti, kdyby *"ji nenavrhli kresliči pracující podle božské předlohy* [...]".[38] Samotné město a jeho hradby mají specifický význam také pro Aristotela.[39] Jeden z nejstarších příkladů pravidelného způsobu plánování měst je Megara Hybleia z 2. poloviny 8. stol. př. Kr., v Itálii budují Italikové města na podobném principu až od poloviny 4. stol. př. Kr.[40]

tam habemus. Augurální založení zmiňuje také Cic. *div.* I 40,89: [...] *nostra civitas, in qua et reges et postea privati eodem sacerdotio praediti rem publicam religionum auctoritate rexerunt.*

[33] Viz pozn. 30.

[34] K dosud nejlépe prozkoumaným etruským městům patří Marzabotto v severní Itálii, které vzniklo na pravidelném půdorysu, s odděleným kultovním okrskem: G. A. Mansueli, *Guida alla città Etrusca e al Museo di Marzabotto*, Bologna 1983, 82n.

[35] Podobné zvyky jsou známy nejen z Řecka – takto byly vymezovány také germánské vesnice a pole: B. Gladigow, *Audi Juppiter, Audite Fines. Religionsgeschichtliche Einordnung von Grenzen, Grenzziehung und Grenzbestätigungen*, in: *Die römische Feldmesskunst...* 1992 (viz pozn. 27), 185.

[36] Hom. *Od.* VI 9-10: zde uveden jeden z nejstarších způsobů uspořádání plochy města i území, které tvoří jeho hospodářské zázemí (*chóra*).

[37] Plat. *rep.* 737c-738a, 745a-e.

[38] Plat. *rep.* 500d; srov. Platón, *Ústava*, přel. R. Hošek, Praha 1993 [AK 65], 297.

[39] Aristot. *pol.* 1327a 6; 1330b 29; 1331a 3; 1331b 14. Město je v jeho pojetí místem "pro vzájemnou výpomoc" a analogie pro jeho uspořádání vidí v úhlopříčném vedení vinných keřů, které představuje bezpečné a zároveň vkusné rozložení města.

Vznik města, který u Etrusků podléhal předepsaným rituálům, měl uvést dosud neobydlený a nepodmaněný prostor do souladu s kosmickým řádem. Podle M. Eliadeho lze tento princip považovat za jeden z archetypů lidského konání, neboť každý jev, ať abstraktní, či konkrétní, má svou předlohu v nebeském transcendentálním předobrazu, platónské ideji.[41] Platí to především pro chrámy, které podle Platóna vznikaly na základě nebeského modelu – archetypu.[42] Při zakládání nového města či tábora bylo nutné dosud neobsazený, neosídlený prostor uspořádat, přeměnit "z Chaosu v Kosmos", opakovat rituální znovuzaložení, kosmogonii. Teprve poté je prostor podmaněn a mohl být bez nebezpečí osídlen. V tomto směru jsou města obrazem Kosmu a stojí na tomtéž božském základu, jejich založením se opakuje ideální plán, podle něhož je celý svět organizován.[43] Obydlené území, "náš" svět – Kosmos (lat. *templum*) – je obklopeno cizím prostorem, Chaosem, nepodléhajícím božskému řádu. Dosud neobývané území, má-li být osídleno, je tedy nutné "posvětit".[44] Jestliže mělo být nově obsazené území obýváno, bylo nutné opakovat jeho rituální stvoření, tak aby došlo k jeho uspořádání, harmonizaci, včlenění do Kosmu (tzn. jeho posvěcení). Je nutné, aby se sakralizace realizovala ze středu, který je jako *mundus* symbolem střetu všech světů a jeho stanovení, jak bylo uvedeno výše, je věnována velká pozornost.[45] Otevření *mundu*, následná oběť a vztyčení oltáře jsou aktem připomínajícím prvotní božské stvoření světa a jeho theogonii. Teprve poté se stává Kosmem, světem vhodným k obývání. Místo ve středu, zdůrazněné oltářem, lze přirovnat k pilíři či ke sloupu *axis mundi* (spojuje podsvětí, zemi a nebe), okolo něhož vzniká "náš" svět,[46] a představuje "absolutní i relativní" počátek.[47] Takto může prostor šířící se do čtyř stran kolem centrálního bodu na všechny světové strany představovat *imago mundi*.[48]

[40] Cales, Luceria, Alba Fucens, Cosa: U. Heimberg, *Griechische und römische Landvermessung*, in: Diskussionen zu archäologischer Bauforschung 4, 1992, 279, 288; Hérodotos (II 109) se domnívá, že pravidelné vyměřování převzali Řekové z Egypta.

[41] M. Eliade, *Mýtus o věčném návratu*, Praha 1993, 11.

[42] Plat. *rep.* 592b.

[43] K. Kerényi, *Prolegomena*, in: K. Kerényi – C. G. Jung, *Věda o mytologii*, Brno 1997, 18; podle Kerényiho byl v antice *"svět i město místem, kde bytují bohové"*.

[44] M. Eliade, *Posvátné a profánní*, Praha 1994, 23n.

[45] V Etrurii určoval střed budoucího města kněz; podobný příklad uvádí Eliade z Indie, kde místo pro základní kámen vyznačil astrolog: tamtéž, 19.

[46] Tamtéž, 27-31.

[47] Kerényi 1997 (viz pozn. 43), pozn. 19.

[48] Eliade 1994 (viz pozn. 44), 34.

Také nově vznikající město, *colonia civium Romanorum*, mělo být založeno podle ideálního systému – *ratio pulcherrima* – podle vzoru Říma. Kolonie byly limitací rozděleny do čtvrtí mezi *decumanus* a *cardo maximus*, procházejících čtyřmi branami podobně jako ve vojenských táborech.[49] Tato forma limitace je pokládána za nejvhodnější. Díky tomu je plocha v okolí kolonie pro správu snadno kontrolovatelná.[50] Zeměměřiči, kteří vytvářeli osový kříž *cardo* a *decumanus*, postupovali podle augurální tradice.[51] Do tohoto systému byla včleněna nejen obecní zemědělská půda (*ager publicus*), ale také limitace městského území.[52] Shodné momenty sledujeme i v pramenech, které se věnují výstavbě táborů. Také dočasné polní tábory, založené vojenskými architekty, jsou příkladem pravidelného uspořádání plochy, navazující na staré augurální praktiky.[53] U Polybia je tábor jednou "z krásných a důležitých" věcí;[54] nejprve došlo k vymezení středu tábora, resp. jeho nejdůležitějšího místa, kde byl postaven stan pro vojevůdce (*praetorium*); místo bylo označeno bílým praporkem. Od tohoto bodu pak byla rozdělena celá plocha tábora: stany vojenských tribunů a mužstva, *quaestorium*, *forum* a cesty mezi nimi. Hlavní táborová cesta (*via principalis*) odpovídá *cardu*, *via praetoria* je totožná s *decumanem*. Zvláštní význam je přikládán také branám: *porta praetoria* měla podle Polybia směřovat k východu a byla pokládána za šťastnou – legionáři tudy vycházeli do boje. Na západ naopak vedla *porta decumana*, kudy byli z tábora odváděni provinilci. V dochovaném Hyginovu spisu jsou zachyceny podrobnější informace o velikosti stanů i cest – postup při výstavbě tábora byl analogický jako u Polybia. Po určení centra tábora (*locus gromae*) byly vytyčeny hlavní táborové cesty a místa pro vojenské stany (*hemistrigia*). Podobně jako při zakládání etruských měst byl z hlíny vykopané v příkopu postaven na vnitřní straně tábora násep (*agger*) a na něm zpravidla vztyčena hradba (*vallum*) z navzájem spojených dřevěných kůlů.[55] Oproti jiným pramenům Hyginus zmiňuje také předsunutí valu a příkopu před táborové brány a připisuje tomuto prvku (*titulum*) zvláštní

[49] HYG. *mun. castr.* 180: *decimanus maximus et cardo a civitate oriuntur et per quattuor portas in morem castrorum ut viae amplissimae limitibus diriguntur.*

[50] Limitace a pravidelně rozměřené území bylo základem správy provincií a její stopy jsou dodnes patrné nejen v severní Africe, Itálii a jižní Francii, ale také v Porýní: V. HEIMBERG, *Römische Landvermessung, Limitacio*, in: *Kleine Schriften*, Aalen 1977, 12, 37n.

[51] HYG. *mun. castr.* 170.

[52] Příkladem je plánovité rozměření Augusty Vindelicorum: L. BERGER, *Führer durch Augusta Vindelicorum. Der Stadtplan und städtische Strassennetz*, Augst 1998, 35n., obr. 22.

[53] O. BEHRENDS, *Bodenheit und Privates Bodeneigentum im Grenzwesens Roms*, in: *Die römische Feldmesskunst...* 1992 (viz pozn. 27), 234, 235.

[54] POLYB. VI 26-42.

[55] HYG. *mun. castr.* 48, 53.

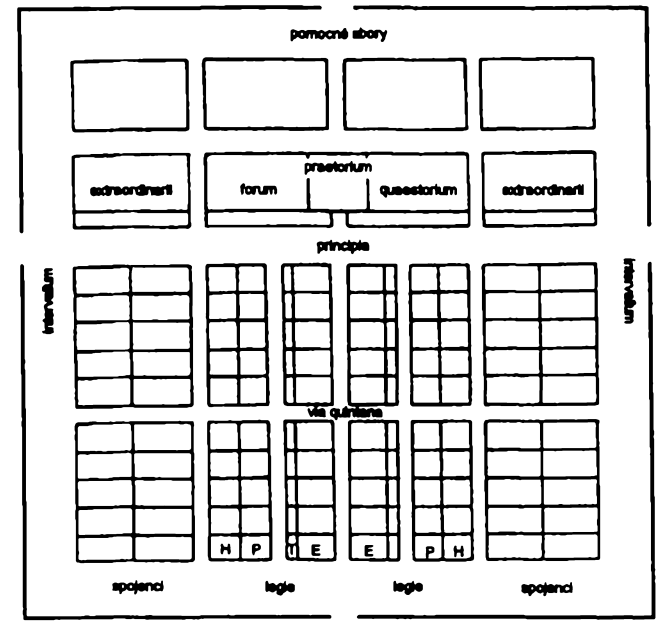

Obr. 4. **Uspořádání římského tábora podle Polybia.**

význam.[56] Důležitým bodem bylo také místo táborového kultu, které spojovalo tábory stojící na nepřátelském území s provinciální půdou, s výchozím bodem.[57] Toto místo (*auguratorium*) se nalézalo také ve středu tábora, na hlavní táborové cestě, vedle *tribunalu*.[58] Pro pobyt vojska mělo provádění *auspicií* zásadní význam a bylo potřeba je pečlivě naplňovat. V případě, že byla porušena, případně ohrožena, musela být opakována. Příkladem jsou speciální věštby opakující se při překračování vodních toků:[59] tím měla být zaručena kontinuita a spojení s výchozím světem. Říční toky v řeckém a římském světě znamenaly přirozenou hranici obydleného světa. *Orbis terrarum* byl obklopen Okeánem[60] a podobně také hranice římských provincií

[56] HYG. *mun. castr.* 50: [...] *et lorica parva fit similiter ante portas, ut titulum ad fossam, ad vallum. Causa instructionis sanctum est cognominatum.*

[57] BEHRENDS 1992 (viz pozn. 53), 235.

[58] HYG. *mun. castr.* 11: *aris institutis in praetorii parte ima, auguratorium parte dextra praetorii ad viam principalem apponimus, ut dux in eo augurium recte capere possit; parte laeva tribunal statuitur, ut augurio accepto insuper ascendat et exercitum felici auspicio adloquatur.*

[59] HES. *op.* 736-738.

[60] Např. PLIN. *nat.* II 66.

ležely na říčních tocích (*ripae*): Dunaji, Rýnu, Nilu, Tigridu. Pokud hranice neběžela podél říčního toku, měla zpravidla podobu opevněné linie (*limes*), sestávající z příkopu a valu (jejich průběh byl, pokud to dovolovaly okolnosti, většinou přímý). Stejně jako rozměření prostoru znamená i vytyčení hranice sakralizaci prostoru, vymezení určité jeho části vůči ostatnímu světu.[61] Překročení hranice, jak bylo výše naznačeno, může vše uvrhnout do Chaosu, může znamenat nezdar. Tomu je potřeba předejít opakovaným prováděním *auspicií* a samozřejmě také pravidelným budováním táborů podle augurálních pravidel. Podle M. Eliadeho je pravděpodobné, že ochranné prvky kolem sídlišť měly původně symbolický smysl, zabraňovaly démonům a duším zemřelých nepatřičně zasahovat do světa živých.[62]

Také plocha tábora, kterou vymezuje *fossa* a obepíná *agger* a *vallum*, zřejmě mohla být něčím více než pouze fortifikací. Zvláště proto, že nebyla příliš pevná a pro nepřátele nebylo těžké toto opevnění překonat.[63] Zdá se tedy, že tábory, i když funkce jejich opevnění jistě byla obranná, mohly díky svým pravidelně rozměřeným příkopům a valům, vznikajícím kolem centrálního bodu (*locus gromae – mundus*), plnit funkci "posvátného", uspořádaného světa. Ten byl jistě důležitý pro zdar vojenské akce – římské oddíly si podle některých pramenů měly budovat své tábory při každém zastavení v nepřátelském, nepodmaněném území.[64] Budování a vyměření *castra* navazovalo vědomě na augurální praktiky, neboť tímto způsobem měla být zaručena kontinuita a zakotvení v kosmickém systému. Konstatování platí zvláště pro nepřátelské území, které nepodléhalo běžným zákonům, a proto bylo nutné je znovu vytvořit jako prostor, jak to bylo obvyklé i při zakládání měst. Ve svém důsledku tak tábory přebírají funkci určitých "krystalizačních jader", center následné limitace barbarského území, které je teprve poté včleněno do harmonického kosmického systému.

Přestože se Římané při budování svých táborů a měst řídili praktickými zásadami (jako i v dalších oborech svého konání), projevují se i zde starší vlivy a tradice, zprostředkované především etruským a řeckým dědictvím. Římané na ně vědomě navazovali a tyto dovednosti, spojené především s náboženskými představami, dokázali v nepříliš pozměněné podobě využít. O tom svědčí nejen etruské způsoby členění prostoru a nástroje k tomu užívané, ale také přímá přítomnost etruských specialistů (kněží, věštců), jejichž rady byly hojně využívány římskými architekty. Ti znali jejich nauku

[61] GLADIGOW 1992 (viz pozn. 35), 173.

[62] ELIADE 1994 (viz pozn. 44), 36.

[63] Hloubka a šířka táborových příkopů byla často minimální, stejně jako mohutnost hradby, budované z hlíny, získané kopáním příkopů a zesílené břevny: viz CAES. *Gall.* III 5; III 8; VII 86; TAC. *Ann.* I 68.

[64] VEG. *mil.* III 8.

a aplikovali její zásady při zakládání početných táborů i kolonií, které se stávají centry provinciálního života. V tomto směru se ukazuje, že etruské chápání prostoru bylo Římanům poměrně blízké. Jejich prostřednictvím se můžeme setkat (byť jen v omezeném rozsahu) s příklady pravidelného členění také v oblastech severně od Dunaje, které díky tomu již nelze považovat za pouhou periferii antického světa, ale za prostor, kam poměrně silně vyzařovaly jižní vlivy.

ZUSAMMENFASSUNG
Die Raumgliederung in Etrurien und bei den Römern

Im Gegensatz zu vielen anderen vorchristlichen Religionen war die etruskische eine Offenbarungsreligion, und die etruskische Religiosität tritt in der *Disciplina etrusca*, die die Beziehungen zwischen Göttern und Menschen regelt, in Erscheinung. Die originale religiöse Literatur, die unter anderem auch die wichtigsten Prinzipien der Raumgliederung enthielt, ist leider verlorengegangen. Bei der Vogel- oder Leberschau waren die Orientierung und Einteilung des Raums von grundsätzlicher Bedeutung. Nach etruskischer Auffassung sind Himmel und Erde zwei einander entsprechende Systeme. Nicht nur der Himmel, sondern auch die Erde ist gegliedert und vermessen. Diese Raumgliederung ist von den Römern weitgehend übernommen und bei der Landvermessung der Provinzialgebiete (*Limitatio*), der Lager- und Städtegründungen auch angewandt worden.

UČEBNICE LATINY HANSE H. ØRBERGA PO PŮL STOLETÍ EXISTENCE*

Bohumila MOUCHOVÁ *(Praha)*

První díl učebnice pod názvem *Familia Romana*, k jejímž metodickým postupům se v předmluvě k prvnímu vydání v r. 1956 považovali za vhodné vyjádřit Louis Hjelmslev, Giacomo Devoto, Robert Schilling, A. D. Leeman, Dag Norberg, Emilio Springhetti, Scevola Mariotti[1] aj., si zaslouží pozornost i nyní, obzvláště když se podle ní v Itálii sice ojediněle, ale s úspěchem učí ještě dnes, v době, kdy je k dispozici velká řada dalších učebnic. Profesor Luigi Miraglia podle ní vyučoval na lyceu Calamandrei v Neapoli a nyní ji užívá na lyceu v Montelle. Počet hodin, který je na lyceu – tedy ne na klasickém gymnáziu – věnován latině, můžeme jenom závidět: první dva roky po pěti týdenních hodinách, další tři roky po čtyřech; jestliže však učí latinu profesor italského jazyka, stává se, že v posledním tříletí se počet hodin o něco snižuje ve prospěch italštiny.

Výsledky, kterých L. Miraglia dosahuje díky svému pracovnímu nasazení i díky svým přátelům, jsou pozoruhodné, jak demonstroval se svými žáky na IX. mezinárodním kongresu, který pořádala římská *Academia Latinitati Fovendae* ve finské Jyväskylä r. 1997, a na *Convegno internazionale sulla didattica delle lingue classiche* r. 1998 v italské Montelle.[2]

Autorem obou uvedených učebnic, v nichž se učí latině přímou metodou běžnou při výuce moderních jazyků, je Dán Hans Henning Ørberg. V padesátých letech jej inspirovala metoda výuky angličtiny v učebnici Arthura M. Jensena a rozhodl se ji uplatnit v latině. Metodickým poradcem jeho nově koncipované učebnice se stal právě sám Jensen, s nímž Ørberg svůj postup podrobně konzultoval. Vynikající světoví latinisté pak dbali na dobrou stylistickou úroveň latiny Ørbergovy knihy. A sám autor tento kurs latiny po zkušenostech během svého života stále zlepšoval a činí tak dosud.

V Ørbergových učebnicích je v centru pozornosti porozumění latinskému textu bez překládání – bez toho, aby žáci vyhledávali slovní zásobu ve slovnících nebo ji nacházeli v úhledných sloupcích pod textem, a bez toho, aby text po přečtení a syntaktickém rozboru překládali do mateřského jazyka. Obě Ørbergovy učebnice obsahují slovní zásobu v počtu kolem 4 000 lexikálních jednotek, vybraných na základě frekvenčních slovníků tak, aby žák mohl relativně brzy začít číst díla latinských autorů, a to bez nepřekonatelných obtíží. Text lekcí je přitom vystavěn takovým způsobem, že význam nového slova vyplývá pokud možno z kontextu. Každý nový výraz je se základními morfologickými údaji uveden v pruhu na okraji knihy. Někdy je nový výraz doprovázen vyobrazením předmětu, jindy je jeho význam vymezen pomocí opozit či synonym. Nová lexikální jednotka se v textu v různé podobě opakuje tak často, až se její znalost zcela upevní. Žáci mají kromě toho také k dispozici *Index vocabulorum*[3] s odkazem na místo, kde se slovo vyskytuje poprvé. Pokud je u slova uvedeného na okraji textu výklad, je krátký, jednoduchý a latinský, např. ve 3. lekci se objasňuje význam jednoho ze sloves takto: *verberat = pulsat et pulsat*, přičemž význam slovesa *pulsat* je již předtím znázorněn na výmluvném obrázku k textu; v lekci 23 je podán výklad slovesa *negare* slovy *dicere "non verum esse"*, což je v dané situaci výklad sice jednoduchý, ale přiměřený.

Gramatika je v první učebnici vyložena u každé lekce velmi úsporně a pouze latinsky. Podobně jako nový výraz, tak také každý nový gramatický jev se v lekci opakuje v textu několikrát, dokud není jisté, že je zmechanizován, a dokud jej žák v rámci textu nezvládne.

První díl učebnice s názvem *Familia Romana* má 35 poměrně rozsáhlých lekcí, které mají jednotící linii, danou vyprávěním o životě jedné římské rodiny, jejích přátel a otroků. Lekce poskytují informace přibližně o 24 tématech jako rodina, škola, úřady, vojsko, obchod, námořní plavba, kultura, zábava, mytologie, náboženské obřady i počátky křesťanství aj. Text učebnice je převážně prozaický, pouze v jejím závěru jsou epigramy Martialovy, několik kratších básní Catullových a verše Ovidiovy.

Aby se jak slovní zásoba, tak gramatické jevy automatizovaly, následuje za každou lekcí cvičení (A) morfologické, (B) lexikální a (C) jednoduché latinské otázky, kontrolující porozumění textu bez překladu. Pokud tato cvičení nepostačují, je možno připojit další, která byla vydána v samostatné doplňkové učebnici;[4] např. k páté lekci je tu k dispozici jedenáct dodatečných cvičení. Vyskytuje se v nich aktuální slovní zásoba i aktuální gramatické jevy, jejichž znalost se stálým obměňováním v cvičných větách upevňuje. Dále má učitel možnost zpestřit výuku latinskými dialogy, jejichž zákla-

* HANS H. ØRBERG, *Lingua Latina per se illustrata, Pars I: Familia Romana*, Hauniae (København), Apud Museum Tusculanum 1997[6], 328 s.; *Pars II: Roma aeterna*, Grenaa 1998, 423 s.

[1] Tyto předmluvy s výjimkou Hjelmslevovy jsou uveřejněny v doprovodné učebnici pro učitele *Latine doceo* (s. 97-111); viz pozn. 8.

[2] Viz B. MOUCHOVÁ, *Latinsky o latině*, Auriga 41, 1999, s. 82-86.

[3] HANS H. ØRBERG, *Lingua Latina per se illustrata, Indices*, Hauniae (København), Apud Museum Tusculanum 1991, s. 33nn.

[4] HANS H. ØRBERG, *Lingua Latina per se illustrata, Exercitia Latina*, Hauniae (København), Museum Tusculums Forlag 1981, 1985, 148 s. Cvičení jsou v poněkud upravené podobě součástí příručky *Latine disco* a je jich kolem 400; viz pozn. 7.

dem je téma dané lekce a které zajímavou formou slouží témuž účelu jako cvičení.[5]

V druhé učebnici, jejíž titul je *Roma aeterna* (lekce 36-56), začíná soustavná četba originálních textů – od římské legendární historie až k občanské válce mezi Pompeiem a Caesarem. Je to část náročná a obsahuje zprvu texty uměle vytvořené – báje podle Vergilia. Poté začínají žáci s četbou Livia. Jeho text je zprvu poněkud zkrácený i upravený, ale velmi brzy se začíná číst pouze nepatrně změněný a zkrácený originál. Jakmile je téma probráno důkladně v próze, přistupují někdy verše na stejné téma, např. o únosu Sabinek z Ovidiova *Umění milovat* a *Kalendáře*. Další výběr z událostí z římské historie v chronologickém pořadí je zařazen z Eutropia, dále z Gellia, který je jen nepatrně zkrácen, a z Nepota o Hannibalovi. Při vyprávění římské historie přichází znovu ke slovu Livius, Liviovy periochy, jsou tu i rozsáhlé partie Sallustiova díla *Bellum Iugurthinum*, dočteme se o významných republikánských osobnostech: o Ciceronovi z jeho díla *Brutus*, o Pompeiovi z Ciceronovy řeči *De imperio Gnaei Pompei*. V závěru jsou úseky z Ciceronova spisu *De re publica* a celé *Somnium Scipionis*.[6] I tato učebnice má jednotící linii, protože v ní nejde o četbu malých úryvků na zcela odlišné náměty, nýbrž o sled římských historických událostí, které na sebe navazují, prolínají se a vytvářejí celek.

Tyto učebnice začal užívat při školní výuce na pětiletém (nikoliv na klasickém) gymnáziu L. Miraglia (a spolu s ním i jeho další kolegové) při hodinové dotaci, o níž byla již zmínka. Také pro Miragliu platí původní princip: primární je četba a porozumění latinskému textu bez překladu do mateřského jazyka, ověřování porozumění textu, slovní zásoby i gramatických jevů prostřednictvím latinských otázek i odpovědí, i když otázky v mateřském jazyce nejsou *a limine* vyloučeny, a teprve poté přichází na řadu studium příslušné partie latinské gramatiky a (eventuální) kontrola překladem do mateřského jazyka. K dosavadním Ørbergovým učebnicím připojili L. Miraglia a F. Bórri latinskou gramatiku: italský výklad o latinské výslovnosti a fonetice, latinský přehled morfologie a italsky psanou syntax s příklady na gramatické jevy v prvé řadě z textů v učebnicích *Familia Romana* a *Roma aeterna*. V témže svazku poskytl L. Miraglia i italsky psaného průvodce učebnicí pro studenty *Enchiridion discipulorum* – vlastně návod, jak pracovat s lekcí –, který je zejména užitečný pro ty, kteří se nemohli zúčastnit pro nemoc výuky.[7]

[5] HANS H. ØRBERG, *Lingua Latina per se illustrata, Colloquia personarum*, Hauniae (København), Museum Tusculums Forlag, 1985, 1994, 90 s.

[6] Převaha je zřetelně na straně prózy, a proto také hovoří L. Miraglia o těchto učebnicích jako o cestě k četbě prozaického textu.

[7] Toto vše je obsahem knihy se stejným titulem (HANS H. ØRBERG, *Lingua Latina per se illustrata*) a podtitulem *Latine disco*, kterou vydal Istituto Italiano per gli Studi Filosofici et Academia, cui nomen Vivarium Novum, Montella 1997, 435 s. Zatímco *Colloquia personarum* zůstala beze změn, *Exercitia Latina* byla upravena, i když ne zásadně. V závěru je index a celá slovní zásoba části *Familia Romana*.

Pro učitele připravil L. Miraglia další pomůcku,[8] v níž vysvětluje přímou metodu výuky latinského jazyka bez prostřednictví překladu do mateřského jazyka. Protože se však na italských školách podle předpisů vyžaduje třikrát za čtvrt roku kontrola znalostí prostřednictvím překladu, napsal L. Miraglia a jeho přátelé ještě apendix C (*Prove di verifica*), v němž je několik souvislých textů shrnujících vždy látku pěti lekcí (např. k lekcím 11-15 je textů celkem devět, takže učitel má mezi nimi možnost volby a může dobře prověřit i schopnost správného překladu). V apendixu B se ještě uvádí 300 krátkých modelových vět, na nichž se demonstrují gramatické jevy.

Co lze na této původní a rozšířené sérii učebnic latiny ocenit? V prvním díle *Familia Romana* je nesporně přínosem Ørbergův jednoduchý souvislý text, zajímavý pro čtrnáctileté, někdy možná spíše ještě mladší žáky. I když obzor dnešních čtrnáctiletých je jiný, než byl před 45 roky, lze s touto učebnicí stále ještě pracovat. Že by však bylo možné i vhodné text "přizpůsobit jiné době", je zřejmé na základě těch textů, které byly v Itálii vytvořeny nedávno a mají sloužit pro písemnou kontrolu překladem, povinnou pro italské žáky, ať již užívají jakékoliv učebnice. Jednoduchost textu v Ørbergově první učebnici a jeho opakování v různých variantách účinně napomáhá tomu, že je vnímán snadno bez nutnosti překladu do mateřského jazyka. Úloha překladu je sice velmi významná pro kultivaci mateřského jazyka, ale někdy pozorujeme, že formulace v mateřském jazyce představuje pro žáky tak velkou námahu, že při ní přestávají vnímat text jako souvislý celek. Důležitá je v této učebnici také jednotící linie daná rámcem osudů římské rodiny.

Druhý díl učebnice, *Roma aeterna*, je už latinskou čítankou, ale takovou, která má rovněž jednotící linii. Nejsou tu jen krátké úryvky, nýbrž záměrně jsou voleny delší pasáže o určitém tématu. Převládají témata historická a kulturněhistorická, což lze vnímat jako zúžení. Závažnější okolností však je to, že ani jedno téma není z doby císařské, natož pozdější.

Výborné je vytvoření dobrého zázemí pro žáky i učitele řadou užitečných doprovodných textů, z nichž je část původních Ørbergových, a také gramatik a dalších doplňujících cvičebnic, které vytvořili L. Miraglia, F. Bórri a jejich přátelé. Italští žáci, kteří prošli touto výukou, nejen rozumí latinskému textu, aniž jej překládají, ale jsou s to o jeho obsahu latinsky mluvit a ti zdatnější i diskutovat – ale to už je zásluhou jejich učitele, protože L. Miraglia mluví latinsky tak dobře jako italsky. Potěšující je i to, že 60 % z jeho lyceistů neklasického zaměření volí na univerzitě studia humanitní.

[8] HANS H. ØRBERG, *Lingua Latina per se illustrata, Latine doceo, Guida per gli insegnanti, parte I: Familia Romana*, Istituto Italiano per gli Studi Filosofici et Academia, cui nomen Vivarium Novum, Montella 1997, 167 s.

SEDM NEKLASICKÝCH DŮVODŮ PRO VÝUKU KLASICKÝCH JAZYKŮ[1]

Jaroslav PÁNEK *(Praha)*

Vrcholné chvíle zažívá latina v českém prostředí při mezinárodních promocích v Karolinu. Sejdou-li se učenci světového věhlasu, aby převzali čestné doktoráty Univerzity Karlovy v Praze, ožije Velká aula latinou jakožto jazykem mezinárodní komunikace. Tak tomu bylo při 650. výročí založení naší univerzity v dubnu 1998 a podobná – byť méně sledovaná – událost se s menším počtem účastníků opakuje zpravidla aspoň jednou do roka. Jsou však i jiné příležitosti, jež se konají se železnou pravidelností mnohokrát ročně. Promoce, při nichž je sponze předčítána latinsky a při níž každý nový bakalář, magistr či doktor pronese – mnohdy velmi nejistě – své "spondeo ac polliceor". Pro mnohé absolventy studia je to zdánlivě náhodné, první a také poslední, setkání s klasickým jazykem. Proč by se tedy měli nad latinskou formulí hlouběji zamýšlet? Vždyť i leckterý promotor při předčítání sponze nevyzařuje nadměrnou sebedůvěru, zadrhává se u delších slov a nezvládá ani větnou kadenci. Oč radostněji pak zní sponze z úst opravdových latiníků, kteří dokáží probudit jazyk Ciceronův v celé jeho libozvučnosti!

Ale mají se budoucí vzdělanci na přelomu druhého a třetího tisíciletí učit klasickým jazykům jen proto, aby jako studenti či nemnozí z nich později v roli univerzitních učitelů elegantně zvládli promoci? Takový cíl by byl jistě ušlechtilý, ale sotva by získal prakticistně uvažující mladé lidi pro studium latiny či dokonce staré řečtiny. Nicméně i v době univerzálního rozšíření angličtiny zůstává nejeden dobrý důvod pro návrat ke studiu latiny – nikoli pro ni samotnou, nýbrž pro pevnější ukotvení naší vzdělanosti a pro pěstování obecného dobra. Dovolím si uvést jen několik důvodů, proč bychom neměli latinu – zejména při středoškolské přípravě budoucí inteligence – zanedbávat a proč bychom neměli mladé lidi zbavovat dobrodiní, jež nám tento klasický jazyk může zprostředkovat.

1. I v době zběsile pádící moderny a postmoderny potřebujeme zklidňující d o t e k m ý t u a d ě j i n n ý c h p o č á t k ů . Jen málo dojmů z dějepisných vyprávění zůstává v myslích mladých lidí, opouštějících základní a střední školy, zakotveno tak hluboko jako vybrané příběhy starých Řeků a Římanů. A s nimi pronikají do mysli první latinská, ba i řecká slůvka

[1] Tuto řeč pronesl prof. dr. Jaroslav Pánek, DrSc., prorektor UK, na zahájení mezinárodního setkání *Euroclassica*, pořádaném v Praze ve dnech 25.-28. 8. 1999 (viz článek *Mezinárodní setkání učitelů klasických jazyků v Praze* v oddíle Zprávy).

či jména, která budou později pozapomenuta, ale která už předtím jako záchytné body pomohou modernímu člověku vytvořit vlastní strukturu myšlení a emocionálního vnímání. Sám vděčně vzpomínám na svého prvního učitele dějepisu, na pana učitele Krečmera z hradčanské osmiletky, který nám na sklonku pochmurných padesátých let vyprávěl o olympských bozích a starořímských hrdinech. Nejčastěji však promlouval o "slunné Arkádii", kterou jsme nikdy neviděli, ale kterou jsme si spolu s ním na celý život zamilovali. Idylický obraz antiky probouzel naši představivost a upevňoval vědomí, že kromě šedivého a nejistého světa, v němž je nám dáno žít, a kromě říše dětských pohádek existuje i cosi jiného, k čemu se bezděky vztahujeme, i když se třeba už nikdy potom nebudeme zabývat historií.

2. Čím překotnější je současný vývoj, tím hlouběji potřebujeme z n á t k o ř e n y s v é k u l t u r y . V oblasti euroamerické civilizace – přes všechnu úctu k Egyptu a Mezopotámii – hledáme tyto kořeny ve světě antické klasiky. Vzorce jednání a myšlení, stejně jako vrcholné umělecké výtvory, k nám pronikají nejen přímo, ale i prostřednictvím opakujících se "renesancí" jako výzvy k hledání lidské dokonalosti. Jak bychom se mohli snažit o porozumění těmto dávným, a přece docela současným výzvám, kdybychom se zcela odcizili jazyku, který je uchovatelem velikého antického dědictví?

3. Žijeme však ve střední Evropě, v tom jejím dílu, který se nestal součástí starověkého mediteránního světa. Naše s t á t n í a n á r o d n í k o ř e n y sahají ke středověkému pokračování antiky a rozvíjely se v sepětí s výrazně změněnou, nicméně symbolicky navazující Svatou říší římskou. V tomto středověkém prostředí vznikly zárodky naší vlastní vzdělanosti, a to ve velké míře na latinském jazykovém podloží. První kroniky, uchovávající mýtickou a raně dějinnou tradici českého státu a národa, byly sepsány latinsky, stejně jako vynikající díla českého právního, historického a politického myšlení od raného středověku až po dobu renesančního humanismu a baroka. Naše nejstarší univerzita nebyla "die erste deutschsprachige Universität", jak s oblibou tvrdí někteří němečtí kolegové; bylo to klasické nadnárodní vysoké učení, které mělo za úkol pěstovat, rozvíjet a předávat vzdělání na obecně srozumitelném latinském základě, a to s vydatným přispěním Čechů i příslušníků jiných evropských národů. Bez těchto hlubokých ideových, literárních a institucionálních zdrojů si lze jen stěží představit současnou českou kulturu. Nechceme-li přetnout sepětí s dávnými zdroji naší kulturnosti, nemůžeme se zříci studia nejen klasické, ale i středověké latiny.

4. Antické a středověké dědictví má ovšem váhu obecně lidskou. Moderní svět, který se zmítá v tolika rozporech a nejistotách, potřebuje toto dědictví znát, aby se s takovýmto ukotvením mohl snáze orientovat. Potřebuje k r á s u , jejíž ideál mu nabídlo starověké Řecko, potřebuje i elementární ř á d a p r á v o , jejichž první soustavnou formulaci poskytl antický Řím a jež formou recepce přijal za své i evropský novověk. Potřebuje také nejtrvalejší i n s t i t u c e , jež vznikly v rozpětí mezi antikou a vyzněním la-

tinského středověku, totiž stát, město, parlament a univerzitu, instituce, jež dodnes vytvářejí pevnou kostru společenské organizace a kultury. Bylo by možné tomu všemu porozumět, kdybychom rezignovali na proniknutí do latinské vzdělanosti?

5. Lidstvo trpí bezpočtem chorob a v důsledku vytváření globální vesnice si jednotlivé jeho části předávají své neduhy dříve netušenou rychlostí. Cesta k udržení z d r a v í celosvětové populace vede patrně přes dorozumění lékařů, přírodovědců a ekologů, pro něž se stala nezbytným komunikačním nástrojem angličtina. Leč při kvalifikovaném popisu a klasifikaci všech stránek nekonečně složité přírody i lidského těla vykonaly generace učenců v průběhu minulých staletí obrovskou práci, a to právě na základě latiny. Také tento poklad vědění – jedno z východisek zápasu o udržitelný rozvoj naší civilizace – zůstane dostupným pouze tehdy, když mladá inteligence přírodovědného a lékařského zaměření zvládne na přiměřené úrovni šťastnější ze dvou klasických jazyků.

6. Nejde ovšem jen o porozumění v rámci jednotlivých oborů, nýbrž také a snad především o p o r o z u m ě n í m e z i l i d m i v ů b e c . Svět počítačů a moderních sdělovacích prostředků mění myšlení a formy komunikace. Je to vývoj nejenom nezadržitelný, ale v mnoha ohledech snad i příznivý. Jedním z jeho podstatných rysů je posun od výměny slov a myšlenek k výměně numerických informací a znaků. Odraz této proměny je patrný v obsahu i formě sdělovaných informací, kde se stávají základními měřítky kvantita údajů a rychlost jejich poskytování na úkor obsahové hodnoty a spolehlivosti sdělení. Obětí "komputerizačního" procesu se stávají všechny národní jazyky, neboť jejich přizpůsobování zmíněným nárokům vede nejen k pronikání anglicismů a amerikanismů, ale také k celkovému zjednodušování jazykových prostředků až na pokraj primitivismu. Pokud nemá tento vývoj vést přes uzpůsobování výraziva k primitivizaci myšlení, nezbývá než usilovat o neustávající kultivaci národních jazyků. Latina jakožto dotvořený systém a zároveň jako nestárnoucí matka evropských jazyků může sehrávat v tomto kultivačním úsilí velmi podstatnou úlohu. Tak jako v počátcích evropských spisovných jazyků byla jejich magistrou, mohla by se stát i v budoucnosti jejich inspirací. Je totiž jazykem, který obstál v nekonečné řadě modernizačních tlaků, zachoval si svou pevnou strukturu a jasnou sdělnost. Myslím, že evropské národní jazyky budou takovou oporu naléhavě potřebovat.

7. Latina je ovšem také jazykem v í r y , kterou potřebuje člověk postmoderní doby neméně než příslušníci předchozích generací. Od časů Vulgáty latinské zprostředkování biblické zvěsti nabízí křesťanům základní svědectví a podává jim nejdůležitější sdělení pro jejich život. Dávno již existují překlady tohoto svědectví do národních jazyků, a přece přetrvaly podstatné symboly, které se zpravidla nepřekládají. Mezi ně patří také čtyři velmi důležitá písmena – I.N.R.I. Nestojí snad věřící inteligenci za to, aby se jim snažila porozumět s oporou alespoň zběžné orientace v latině?

Na prahu třetího tisíciletí vstupují tedy klasické jazyky – zejména ovšem latina – do nové situace. Úkoly při utváření kultivované společnosti, která v procesu globalizace nezapře ani své historické kořeny ani svou kulturní pestrost, se dotýkají především středních škol, jejich učitelů a žáků. V úsilí o kultivaci latinou zjevně nepůjde o veškerou populaci, nýbrž o cílevědomě vzdělanou mladou inteligenci, či aspoň o její vybranou část. Pokud zejména gymnaziální profesoři pochopí své nezaměnitelné poslání, může latina v budoucnosti sehrát mimořádně závažnou úlohu. Q.B.F.F.F.S.!

NĚKTERÉ DIDAKTICKÉ ZÁSADY HODNOCENÍ UČEBNIC DĚJEPISU (ANTICKÉ ŘECKO A ŘÍM)

František PARKAN *(Praha)*

V současné době existuje celá řada učebnic dějepisu pro základní a střední školy. Tento fakt je jistě potěšující, ale na druhé straně je třeba si uvědomit, že učebnice mají rozdílnou kvalitu, a proto je nutno jejich výběru věnovat mimořádnou pozornost. Při jejich posuzování je třeba brát v úvahu nejen faktografickou správnost, ale především jejich didaktickou stránku.

Aby učebnice plnila svou úlohu musí obsahovat tyto základní prvky:

I. prezentace učiva formou slovní a názornou;
II. aparát řídící osvojování učiva;
III. aparát orientační.

Prezentací učiva formou slovní rozumíme výkladový text, pomocné doplňkové texty a pomocné vysvětlující texty. Jako pomocné doplňkové texty můžeme chápat úvody k tematickým celkům, dokumentační materiál, texty k ilustracím a tabulky. Za pomocné vysvětlující texty označujeme poznámky k textu, vysvětlivky, slovníčky apod. Do oblasti prezentace učiva formou názornou patří ilustrace, grafy, diagramy, časové přímky, mapy, plánky a situační náčrty. Obě formy spolu musí těsně souviset a vzájemně se doplňovat.

Aparát řídící osvojování učiva tvoří především systematizující a zevšeobecňovací tabulky, otázky a úkoly a odkazy na jiné zdroje. Orientační aparát má usnadnit žákům samostatnou práci s učebnicí a umožnit jim rychlou orientaci při vyhledávání konkrétních údajů. Zahrnujeme do něj obsah učebnice, vnitřní členění textu, věcný rejstřík, jmenný rejstřík, doporučenou literaturu, grafické symboly aj.

Při výběru učebnice je třeba věnovat zvýšenou pozornost výkladovému textu. Sledujeme přitom jeho syntaktickou a pojmovou obtížnost. Na základě řady výzkumů je prokázáno, že obtížnost textu není přímo úměrná vědomostem žáků. Při posuzování syntaktické obtížnosti textu musíme mít na mysli, že nejsou vhodná dlouhá a složitá souvětí a podíl substantiv by neměl přesahovat 30 % textu. Text s velkým počtem substantiv se stává pouhým výčtem událostí, osob a pojmů. Důsledkem je statický děj, který žáky základních škol a nižších ročníků škol středních odrazuje a mnohdy je jednou z příčin jejich negativního vztahu k dějepisu a dějinám vůbec. Odborné a faktografické pojmy musí odpovídat věku a schopnostem žáků a mají být vždy vysvětleny.

Pokusme se na několika konkrétních učebnicích ukázat jejich klady a zápory z didaktického hlediska. O jejich odborné úrovni a faktografické správnosti není nejmenších pochyb. Nepůjde tudíž o celkový rozbor učebnic a jejich hodnocení, ale o poukázání na problematiku, které mnohdy není při jejich hodnocení a výběru věnována dostatečná pozornost.

Mezi používané učebnice základních škol a víceletých gymnázií patří *Pravěk a starověk* od JANA RULFA a VERONIKY VÁLKOVÉ (1997). Srozumitelný a po stránce pojmové úměrný text je doplněn bohatými ilustracemi a mapovým materiálem. Žákům je usnadněno čtení a skloňování cizích jmen slovníčkem cizích vlastních jmen a názvů. Odborné pojmy pak vysvětluje slovníček odborných a cizích výrazů.

Jako příklad syntaktické úměrnosti lze uvést rozbor textu na str. 125. Text je věnován období adoptivních císařů a kolonátu. Obsahuje 276 slov, z nichž je 74, tj. 26,8 % substantiv. Podíl substantiv je nutno snížit o 13 vlastních jmen. Strana obsahuje 4 odborné výrazy, které jsou vytištěny tučným písmem a vysvětleny ve slovníčku odborných a cizích slov. Jako kontrolní text syntaktické úměrnosti nám poslouží učivo na straně 93 věnované athénskému námořnímu spolku a době Periklově. Uvedený text obsahuje 306 slov, z nichž 101, tj. 33 % tvoří substantiva. I od tohoto počtu odečteme 24 vlastních jmen. Na základě této ukázky lze konstatovat, že jde o text úměrný věku a schopnostem žáků.

Doplňující text tvoří popisy ilustrací, zajímavosti a vyprávění z řeckých a římských dějin a mythologie. Na závěr učebnice zařadili její autoři synoptickou tabulku nejdůležitějších událostí starověku. Každá kapitola je ukončena jasně formulovanými otázkami, které žákovi umožňují kontrolu získaných znalostí. Nejzávažnějším nedostatkem učebnice je nezařazení průběžné časové přímky k jednotlivým obdobím a celkové časové přímky k dějinám jednotlivých zemí. Učebnici by prospělo i zařazení autentických ukázek z děl antických autorů a jmenný rejstřík se základními údaji o uvedených osobách.

Další učebnicí určenou pro základní školy je *Starověk* od PETRA CHARVÁTA a JANY PEČÍRKOVÉ (1995). Učebnice je napsaná srozumitelným slohem, jemuž by ovšem prospělo omezenější používání pomocných a modálních sloves a jejich nahrazení slovesy plnovýznamovými. Odborné a cizí výrazy, které se v textu objevují v únosné míře, nebývají vždy vysvětleny.

Pro srovnání s předcházející učebnicí zařazuji i ukázku syntaktické obtížnosti na textu zabývajícím se srovnatelnými obdobími. Na straně 54 je období Athén za Perikla. Z 504 slov je 188 substantiv, což představuje 35,5 % z celkového počtu slov. Vlastních jmen je v textu 23. Druhým rozebraným textem je pasáž z období císařského Říma (bez doplňku Marcus Aurelius – Filozof na trůně) v letech 98-192, uvedená na straně 77. Hodnocená ukázka obsahuje 326 slov. Podíl substantiv, kterých je 124, tvoří 38,1 %. Z celkového počtu substantiv je 26 vlastních jmen. I když na základě rozboru dvou stran učebnice nelze vynést absolutní hodnocení, lze konstatovat, že text učebnice Petra Charváta a Jany Pečírkové je syntakticky obtížnější.

Výrazným kladem učebnice je bohatý obrazový a mapový materiál a doplňující text. Naopak nedostatečně je používán text vysvětlující. Učebnice nemá jmenný ani věcný rejstřík. Chybí i časové přímky, což neumožňuje žákovi vjemovou orientaci v čase. V učebnici je podceněna úloha osvojovacího aparátu. Otázky jsou zařazovány až na konec jednotlivých tematických celků. Daleko vhodnější by bylo jejich průběžné zařazování k jednotlivým kapitolám těchto celků.

Třetí nejčastěji užívanou učebnicí starověkých dějin na základních školách je *Pravěk a starověk, II. díl* od VÁCLAVA MÍCHOVSKÉHO (1991). Je napsána srozumitelným jazykem a v základním textu nezabíhá do přílišných podrobností. Autor v ní uplatnil všechny jím proklamované zásady tvorby učebnic. Základní text je rozšířen bohatým doplňujícím textem a mapovým a obrazovým materiálem. Časové přímky, které jsou zařazovány průběžně v textu, umožňují dobrou orientaci v čase. Výborně je vyřešena otázka osvojovacího aparátu. Otázky, které umožňují žákům ověřit si znalost látky, jsou rozděleny do tří skupin. První tvoří otázky zařazené přímo do textu, druhou otázky na konci kapitol a třetí otázky na konci tematických celků. Učebnice nemá jmenný ani věcný rejstřík. I přes uvedený nedostatek patří podle mého soudu tato učebnice, která vyšla již několikrát, k vůbec nejlepším učebnicím dějepisu, které jsou ve školách k dispozici.

Učitelé dějepisu základních škol a víceletých gymnázií mají k dispozici i *Dějiny starověkého Řecka a Říma* od PAVLA AUGUSTY a FRANTIŠKA HONZÁKA (1994). Jedná se o práci napsanou srozumitelným a pro žáky přiměřeným slohem, jejíž předností je i bohatý mapový a ilustrační materiál, který je doplněn vhodným textem. Další doplňkový text je však omezen na pouhá krátká shrnutí obsahu kapitoly. Tato shrnutí jsou jistě velmi důležitou pomůckou při orientaci v probírané látce, ale probíraná tematika nabízí řadu dalších možností. Jedná se např. o ukázky z děl antických autorů, medailonky významných osobností apod. Odborné a cizí výrazy jsou vysvětlovány v textu, ale nedůsledně. Jen namátkou uvádím nevysvětlený výraz *aristokracie*, *adoptivní císaři* aj. Závěrečná synoptická tabulka, která je nevyvážená a ne příliš přehledná (události řeckých dějin jsou uvedeny jen jako období, kdežto v římských dějinách autoři zařadili konkrétní události), rozhodně nemůže nahradit průběžnou časovou orientaci v podobě časových přímek k jednotlivým obdobím. Nejvážnějším nedostatkem této publikace je absolutní absence osvojovacího aparátu. Kniha nemá jmenný ani věcný rejstřík.

Společným jmenovatelem všech uvedených učebnic je absence doporučené literatury, která by v žácích vzbudila hlubší zájem o dějiny.

Další kapitolu českých dějepisných učebnic tvoří učebnice pro střední školy. Obecná kritéria na jejich posuzování jsou stejná jako u učebnic pro žáky základních škol a nižších tříd víceletých gymnázií. Při jejich hodnocení však musíme brát na zřetel, že jsou určeny pro studenty výběrových škol, to znamená pro studenty starší a mentálně vyspělejší. Automaticky se proto

předpokládá jejich větší náročnost odborná i didaktická. Přesto by měla být zachována zásada přiměřenosti věku a zájmu studentů prvních ročníků. Autoři by si měli především uvědomit, že učebnice píší pro všechny studenty, a ne jen pro zájemce o historii.

Učitelé středních škol mohou rovněž vybírat z několika prací. První z nich jsou *Světové dějiny I* od VRATISLAVA ČAPKA a JAROSLAVA PÁTKA (1993). Problematice antiky autoři věnují pouhých 22 stran textu, v němž kladou větší důraz na kulturní dějiny. Text věnovaný politickým dějinám je nevyvážený. Zatímco období antického Řecka je zpracováno jen v obecně popisné rovině, v dějinách Říma se objevují i podrobnější údaje. Celkově lze výkladový text označit jako velmi stručný nástin dějin antiky. Toto pojetí by zasloužilo hlubší rozbor, a to v návaznosti na zkušenosti učitelů středních škol, kteří s touto učebnicí pracují. V každém případě měla být tato problematika řešena při posuzování učebnice před jejím vydáním.

Doplňující text je zařazen na konec kapitoly, což studentovi ztěžuje jeho zařazení do souvislosti se základním textem. Pomineme-li výběr, který autoři nabízejí (i to měla být otázka při posuzování učebnice), lze při jeho hodnocení konstatovat dvě věci. Pozitivním jevem je to, že se autoři snaží pomocí úkolů, které jsou zařazeny u dvou ukázek, vést studenty k samostatnému uvažování. Závažným negativem je však skutečnost, že se student nikde nedoví, z jakého zdroje jsou ukázky převzaty. S tím souvisí i odkazy na další literaturu, které by měly být pro středoškolské učebnice samozřejmostí. Autoři sice zařadili krátký seznam literatury k dalšímu studiu na závěr celé učebnice, ale při bližším pohledu zjistíme, že jde převážně o další učebnice nebo učební texty.

Učebnice nemá vysvětlující text. Autoři zřejmě předpokládali, že studenti střední školy jsou na takové úrovni, že nepotřebují vysvětlit některé pojmy. Jen namátkou uvádím: *tyranis*, *oligarchie*, *otrokářská demokracie* apod. Domnívám se rovněž, že vysvětlení pojmu *principát* tím, že se nazývá podle *principes*, není dostačující. Učebnici chybí jmenný a věcný rejstřík.

Psaný text je doplněn ilustracemi a mapkami. Zatímco ilustrace text vhodně doplňují, mapy jsou téměř nepoužitelné: jsou sice barevné, ale chybí k nim legenda.

Časová orientace je zajištěna na začátku kapitoly pod názvem historické informace. Jedná se o chronologický přehled událostí, které autoři považují za důležité. Z didaktického hlediska považuji za nejlépe zpracovaný osvojovací aparát. Otázky jsou kladeny tak, aby bylo možno zjistit nejen faktografické znalosti, ale i schopnosti studentů samostatně hodnotit a srovnávat. Kromě otázek k ověření vědomostí je zařazen i úkol ke studiu. Jeho zadání rovněž vede studenty k samostatnému myšlení a vytváření hodnotového systému.

Protikladem k výše uvedené učebnici jsou *Dějiny pravěku a starověku* od JANA SOUČKA (1995). Patří do ucelené řady učebnic dějepisu pro střední školy a její tvorba vyšla z jednotné metodiky.

Prezentace učiva textovou formou má dvě dominanty. Základní text je napsán kultivovaným a živým jazykem, jinými slovy není syntakticky obtížný a žáci mu dobře rozumějí. K jeho přehlednosti přispívá i vnitřní členění a změna písma. Je však příliš faktograficky zaměřen a zabíhá do podrobností. Jeho přílišná faktografická náročnost může řadu studentů, především těch, pro které není dějepis prioritním oborem, odradit.

To neznamená požadavek na snížení jeho odborné úrovně, ale hledání možnosti jak jej zpřístupnit všem žákům. Jednou z možností je jeho rozdělení na část základní a nadstavbovou pomocí různého druhu písma. Jinou možností by bylo zapracovat jeho část do pomocného doplňkového textu. Ten však tvoří druhou dominantu prezentace učiva a nebylo by účelné ho rozšiřovat. Autor jej rozdělil do dvou částí. První tvoří autentické ukázky z dochovaných textů. Studenti se seznamují nejen s textem, ale získávají i informace o jeho původu a autorech. Druhou skupinu pak tvoří texty informující o zajímavostech ze života tehdejší společnosti. Jedná se např. o olympijské hry, římské legie nebo římské císaře.

Nedostatkem učebnice je nezařazení pomocného textu vysvětlujícího. Autor se snaží vysvětlovat odborné pojmy přímo v textu, ale jak se ukazuje, není tato metoda nejšťastnější. Jednak se musí omezit na co nejjednodušší vysvětlení a jednak celá řada pojmů zůstane nevysvětlena. Jako namátkový příklad uvádím termín *plebejové*. Zatímco pojem *patricij* byl vysvětlen, pojem *plebejové* zůstal nepovšimnut. Významným přínosem je naopak výběrový rejstřík osob s uvedením základních údajů z jejich života.

Názorná forma prezentace učiva vhodně doplňuje psané slovo. Kromě ilustrací, u nichž se autor neomezil na pouhý název, ale opatřil je doplňujícím textem, jsou v učebnici přehledné mapy s příslušnou legendou. Každá kapitola je ukončena otázkami vztahujícími se k probrané látce, problematikou vedoucí studenty k samostatnému myšlení a další literaturou. Orientaci v čase daného období umožňuje tabulka základních dat. Synoptická tabulka, zařazená na konci učebnice, poskytuje studentům synchronní přehled dějin starověku.

Závěrem bych chtěl připomenout, že v tomto zamyšlení nešlo o komplexní rozbor učebnic ani o jejich vyčerpávající přehled. Ve školách jsou používány i další texty. Jedná se např. o *Pravěk a starověk* od Václava Marka a kol. (1995), *Dějiny starověkého světa* (Pavel Oliva, 1995), práci kolektivu autorů *Dějiny evropské civilizace* (1995) a *Pravěk a starověk* od Ivany Koucké (1997).

Smyslem mého krátkého zamyšlení bylo ukázat některé opomíjené zásady při posuzování učebnic. Tyto zásady by měli zohledňovat nejen učitelé, kteří rozhodují o tom, které učebnice škola zakoupí, ale především ti, kteří rozhodují o jejich vydávání.

HUMANISTICKÝ PROTREPTIKOS SV. BAZILA VEĽKÉHO

Daniel ŠKOVIERA *(Bratislava)*

Bazil (Basileios, 330-379), rodák z kappadóckej Cézarey a jej biskup od r. 370, patrí vďaka svojej činorodosti medzi najvýraznejšie postavy dejín. Angažovanosť v prospech katolíckeho nicejského vyznania proti štátom favorizovanému arianizmu, nekompromisný boj proti simónii a iným nešvárom medzi duchovenstvom, iniciatívy v organizovaní mníšstva, obrana hmotne trpiacich ľudí a charitatívne aktivity v ich prospech – to všetko zrejme v rozhodujúcej miere prispelo k tomu, že mu oddávna prislúcha pevné miesto medzi Otcami cirkvi a prímenie Veľký. Integrálnou stránkou osobnosti tohto teológa bol však aj výrazne pozitívny vzťah voči svetskej vzdelanosti, voči antickému kultúrnemu dedičstvu.

Tento vzťah vyžaruje viac-menej z celej jeho písomnej pozostalosti, v rámci ktorej sa prisudzuje výsadné miesto epistolografii či už po tematickej alebo štylistickej stránke. Cézarejský metropolita však v prospech profánneho vzdelania vystúpil výslovne a špeciálne v spise *Pros tus neus – Povzbudenie mladým*. Podľa novších poznatkov, založených aj na analýze štýlu, možno vznik tohto spisu datovať medzi roky 370 až 375.[1] Bol adresovaný v prvom rade zrejme autorovým synovcom, no Bazil sa ním iste chcel obrátiť na študujúcu mládež vôbec a v neposlednom rade myslel aj na ostatných vzdelancov, čomu nasvedčuje formálne starostlivé spracovanie témy. Staršia hypotéza predpokladá, že ide o Bazilovu reakciu na edikt cisára Juliána z r. 362 (*Cod. Theod.* 13,3,5: *Magistros studiorum*), ktorým sa zakazuje kresťanom, aby verejne vyučovali profánne vedy.[2]

Pozitívny vzťah ku vtedajšej svetskej vzdelanosti nebol medzi kresťanmi nijakou samozrejmosťou. Skôr možno povedať, že medzi antickou kultúrou s jej impozantnými vedeckými a umeleckými výtvormi, ktorú sprostredkúvali predovšetkým rétorské školy, a medzi evanjeliovou tradíciou s jej vlast-

[1] M. Naldini, *Sulla 'Oratio ad adolescentes' di Basilio Magno*, Prometheus 4/1978, s. 37-39.

[2] A. Moffatt, *The Occasion of St. Basil's Address to Young Men*, Antichthon 6/1972, s. 74-86. Podobne R. Dostálová, *Christentum und Hellenismus. Zur Herausbildung einer neuen kulturellen Identität im 4. Jahrhundert*, Byzantinoslavica XLIV/1983, s. 9n. Skôr do obdobia tesne po Julianovej smrti zaraďuje Bazilov spis aj J. Hammerstaedt v podkapitole o neskoroantickej gréckej literatúre v *Einleitung in die griechische Philologie*, Stuttgart – Leipzig, Teubner 1997, s. 300.

ným systémom duchovných hodnôt vládlo nie nepochopiteľné napätie. Už pred Bazilom sa síce našli vzdelanci s výrazne pozitívnym vzťahom k antickému písomníctvu a vedám pohanov – tento smer reprezentujú Klement Alexandrijský alebo Órigenés –, ale takisto sa stretáme s nekompromisne nepriateľským vzťahom ku všetkému pohanskému, čo v tomto období azda najvýraznejšie vystupuje u Tertulliana.

Sám Bazil po štúdiách v Konštantínopole a v Aténach sprvoti nastúpil dráhu rétora v rodnom meste, potom sa však celou svojou bytosťou oddal kresťanskej askéze. Tá v istom zmysle neabsentuje ani v spise *Pros tus neus*. Veď samo štúdium antických autorov je podľa Bazila výcvikom, ktorý dáva predpoklady na neskoršie zvládnutie vyšších právd. Askétu možno prirovnať ku včele; s rovnakou pracovitosťou ako ona si totiž má študent vyberať z pokladnice antickej literatúry to, čo je osožné (kap. IV, 8-10). Spis *Pros tus neus* (*Oratio ad adolescentes*) ako dokument plodného prekonávania uvedeného napätia sa stal významnou iniciatívou vo formulovaní zásad kresťanskej vzdelanosti, ktorá chce programovo rešpektovať a nadväzovať na pozitívny vklad antickej spisby.[3]

Spomedzi antických autorov čerpal Bazil najviacej z Platóna a z Plutarchových *Moralií*, z kresťanských sa inšpiroval Órigenom a Grégoriom Divotvorcom (Thaumaturgom).[4] Po formálnej stránke má jeho *protreptikos logos* blízko k homiletickému žánru. Rétorické ozdoby využíva veľmi triezvo, dáva si záležať na čistote jazyka (attičtina), na jasnosti štýlu, na triezvosti efektov a na logickej kompozícii textu, ktorý predstavuje určitý uzavretý myšlienkový cyklus. Didaktické zameranie podčiarkuje pomerne veľké množstvo príkladov.

Štruktúru spisu možno načrtnúť takto:

A) Úvod:
1. Otcovské povzbudenie (I,1-3).
2. Význam učenia a školy (4-5); rada správať sa rozvážne (6-7).

B) Jadro rozpravy:
1. Prvoradé postavenie duchovného života (II,1-6).
2. Propedeutický význam antickej spisby pre kresťanské mystériá (II,7-10); klasici a evanjelium, príklad Mojžiša a Daniela (III).

[3] Cf. A. Baumgartner, *Geschichte der Weltliteratur, IV*, Freiburg i. B. 1905, s. 37: "[...] *das erste klar formulierte Programm eines christlichen Humanismus gegenüber dem Studium der antiken Literatur.*"

[4] Th. L. Shear, *The Influence of Plato on St. Basil* (Diss.), Baltimore 1906, s. 37n. – G. Büttner, *Basileios des Grossen Mahnworte an die Jugend über den nützlichen Gebrauch der heidnischen Literatur. Eine Quellenuntersuchung* (Inaug. Diss.), München 1908. – M. G. Soury, *Le traité de saint Basile sur les lettres helléniques. Influence de Plutarque*, in: *Actes du Congrès de l'Association G. Budé (Grenoble 1948)*, Paris 1948, s. 152-154. – M. Naldini, *Basilio di Cesarea 'Discorso ai giovani'*, Firenze, Nardini 1983, Introduzione, s. 26nn.

3. Prístup k autorom – básnici (IV,1-5), prozaici (6-7); príklad včiel (8-10).
4. Kritérium výberu – cnosť (V,1-2), jej príklady u Hésioda (3-6), Homéra (7-10), Solóna (11), Theognida (12), v rozprávaní o Héraklovi (13-16).
5. Súlad slov a činov (VII) – príklady: Periklés, Eukleidés, Sókratés, Alexander Veľký, Kleinias.
6. Cieľavedomosť – porovnanie športových a hudobných súťaží (VIII,1-10); čo je víťazná trofej kresťanov (11-16).
7. Upozornenia na úskalia – pestovanie zovňajšku (IX,1-5) versus sebapoznanie predpoklad (6-7); hudba a iné zmyslové pôžitky (8-11) versus ovládanie tela a sloboda ducha (12-18); hmotné bohatstvo (19-25).
8. Vodcovstvo rozumu (26-27); stálosť (28-29)
9. Perspektíva cnosti (X,1-3) – časnosť a večnosť (5-7).

C) Záver:
Odporúčanie k otvorenosti voči radám (8-9)

Spis *Pros tus neus*, v ktorom možno – s istou nadsádzkou – vidieť manifest kresťanského humanizmu otvoreného voči štúdiu antickej literatúry, neostal bez odozvy v Byzancii,[5] kde možno zaznamenať jeho vplyv napr. na moralistické reči Symeóna Metafrasta v 10. stor., ani v Oriente, o čom svedčí existencia sýrskeho prekladu (rukopis zo 6. stor.). Na druhej strane latinskému Západu, ktorý by sa pri vytýčení rovnakého smeru mohol opierať napr. o podobne ladený, hoci zďaleka nie rovnako systematický a obsiahly Hieronymov 70. list (*Ad Magnum*), sa toto Bazilovo dielko predstavilo zrejme až na začiatku 15. storočia, a to v preklade humanistu Leonarda Bruniho z Arezza (r. 1403).[6]

Pre humanistov sa spis *Pros tus neus* – akiste aj preto, že vyšiel z pera veľkej autority, uctievaného svätca – stal vítanou podporou pri formulovaní a šírení vlastného vzdelávacieho programu, založeného na štúdiu a napodobňovaní antických vzorov. Preto neprekvapuje, že sa Bruniho preklad tešil takej veľkej popularite v humanistických kruhoch, že viacerí humanisti v jeho intenciách vydávali vlastné návrhy na reformu štúdií a v niektorých krajinách – napr. v Anglicku – plnil dokonca priamo funkciu učebnice.[7] Súpisy stredovekých kódexov prezrádzajú, že aj na území Slovenska bol

[5] Cf. R. Dostálová, *Byzantská vzdělanost*, Praha, Vyšehrad 1990, s. 86 a 123.

[6] M. Naldini, *Discorso – Introduzione*, s. 59nn. a 73.

[7] P. O. Kristeller, *Die Verbreitung des italienischen Humanismus in Europa*, in: *Humanismus und Renaissance*, München, W. Fink s. a. (UTE 914-915), II, s. 92 (cituje R. Bolgara, The Classical Review 71/1957, s. 158). Na krakovskej univerzite čerpal r. 1440 z Bruniho prekladu Jan z Ludziska pri svojej inauguračnej prednáške *De oratoriae facultatis laudibus oratio* – I. Zarebski, *Okres wczesnego humanizmu*, in: K. Lepszy, *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364-1764*, I, Kraków 1964, s. 159 a 169n.

tento preklad prítomný; pod názvom *Basilii Magni Libellus de instructione iuvenum per Leonardum Aretinum traditus* ho evidujeme v kódexe z 15. storočia, ktorý ešte koncom 19. storočia vlastnila knižnica bratislavských františkánov, ale dnes už nevieme nič presnejšie o jeho existencii a musíme ho žiaľ pokladať za stratený.[8] Aj český humanista Mikuláš Konáč z Hodiškova, ktorý svoj preklad Burleyovho spisu *De vita et moribus philosophorum et poetarum* (Praha 1514) uviedol pasážou zo IV. a V. kapitoly Bazilovho protreptika, čerpal z Bruniho prekladu.[9]

Pokiaľ ide o text pôvodiny, osobitnú zásluhu o šírenie a štúdium Bazilovho písomného odkazu si získal Erazmus Rotterdamský (1469-1536) najmä tým, že vo Frobenovej tlačiarni v Bazileji r. 1532 vydal jeho *Opera*. V predhovore k tomuto vydaniu označuje Bazila za kresťanského Démosthena, za osobnosť, ktorá prevyšuje všetkých gréckych rečníkov, tak pohanských, ako aj kresťanských.[10] Bazila neobchádza ani neskôr v spise *Ecclesiastes* (1535), ktorý v istom zmysle završuje jeho program syntézy antickej formy a kresťanského ducha. Túto syntézu projektuje do osobnosti kresťanského rečníka čiže kazateľa. V tomto spise sa síce zaalpský knieža humanistov vyjadruje o kappadockom hierarchovi trocha opatrnejšie, ale stále jednoznačne kladne: *"Zdá sa mi, že medzi cirkevnými spisovateľmi nie je nikto úspešnejší ako svätý Bazil. Je priezračne jasný, zbožný, zdravý, lahodne vážny i vážne lahodný, nemá v sebe nič z afektovanej táravosti."*[11] Erazmov záujem o viacerých cirkevných spisovateľov staroveku, ktorý sa odráža v dlhom rade položiek bibliografie jeho prác, plne zapadá do kontextu jeho vzdelávacieho programu. Ťažko však jednoznačne rozhodnúť, či mu predsa len nebol vnútorne bližší sv. Hieronym.

Nepriamymi potomkami Bazilovho spisu sú obhajoby svetského vzdelania, ktoré skladali humanisti aj preto, že dochádzalo k recidívam nepriateľského postoja zo strany tzv. fundamentálnych biblistov. V slovenskom prostredí zaznamenávame napr. predhovor Leonarda Stöckela k vlastným *Annotationes in Locos communes Philippi Melanchthonis* asi z r. 1552, ktorým sa pokúša čeliť radikálom v tábore reformácie, zavrhujúcim akékoľvek profánne vedy a umenia.[12] Takisto jeho žiak Martin Rakovský cítil potrebu

[8] J. Sopko, *Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach*. Martin, Matica slovenská 1981, s. 143, č. 125.

[9] L. Varcl a kol., *Antika a česká kultura*, Praha, Academia 1978, s. 79 a 239.

[10] P. S. Allen – H. M. Allen – H. W. Garrod, *Opus epistolarum Desiderii Erasmi Roterodami*, t. IX, Oxonii 1938, list č. 2611 z 22. 2. 1532 adresovaný Jacopovi Sadoletovi; obsahuje aj kritiku latinských prekladov.

[11] *Desiderii Erasmi Roterodami Opera omnia*, V/4: *Ecclesiastes*, ed. J. Chomarat, Amsterdam 1991, s. 266, vv. 431-433.

[12] L. Stöckel, *Poznámky k Všeobecným zásadám*, prel. D. Škoviera, in: *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka*, vyd. M. Novacká (a M. Hamada), Bratislava, Tatran 1986, s. 110-118.

predniesť r. 1557 pri nástupnej reči pred predstaviteľmi českého mesta Loun plaidoyer *De dignitate et utilitate scholarum*.[13] Bazilovo meno však nespomína ani jeden z nich.

Naša verejnosť sa s textom Bazilovho spisu mohla stretnúť v českom preklade, ktorý vydal Č. Vyhnis vo výročnej správe gymnázia v Příbrami r. 1887 pod názvom *Slovo k jinochům, kterak by prospěchu nabyli z pohanských spisů řeckých*. O existencii nejakého staršieho slovenského prekladu nie je nič známe. Východiskom pre toto pretlmočenie, ktoré popri rýdzo odborných záujmoch reaguje na širšie zameranú iniciatívu Roku kresťanskej kultúry na Slovensku 1999, sa stala kritická edícia, ktorú pripravil Mario Naldini a publikoval spolu s Bruniho latinským prekladom r. 1984 pod názvom *Basilio di Cesarea: Discorso ai Giovanni* vo Florencii ako 3. zväzok *Biblioteca Patristica* (vyd. Nardini, Centro Internazionale del Libro). Toto vydanie sprevádza podrobný úvod, komentár a bibliografia.

O tom, do akej miery Bazilovo dielo, ktorého význam v historickej retrospektíve je sotva spochybniteľný, obsahuje aktuálne momenty aj pre našu dnešnú situáciu možno diskutovať. Pravdaže, akýkoľvek pokus o jeho priamočiaru aplikáciu proti neprehliadnuteľným rebarbarizačným fenoménom by dnes bol čírou naivitou, ale poučenie, inšpiráciu i potešenie núka aj súčasnému čitateľovi.

Sv. Bazil
Povzbudenie mladým, aby využívali hodnoty svetskej literatúry
(úryvok)

II (7) K večnému životu privádzajú slová kníh Svätého písma, ktoré nás vychovávajú skrze nevýslovné tajomstvá. Kým však pre svoj vek nie sme schopní počúvať tak, aby sme prenikli do hĺbky ich myšlienok, dovtedy robíme prípravný výcvik pre oko duše na iných knihách, ktoré pritom nestoja v príkrom protiklade k nim, takže nám slúžia ako nejaké tieňové obrazy alebo zrkadlá. Napodobňujeme v tom tých, ktorí sa zaoberajú vojenským výcvikom. Tí najprv získavajú skúsenosti v tréningu tieňového boxu alebo tanca a potom z toho žnú výhody v skutočných bojoch. (8) Aj nám určite prospeje žiť v presvedčení, že nás čaká boj zo všetkých najnáročnejší, že pre tento boj musíme urobiť všetko a teda napnúť všetky sily do prípravy naň. Preto sa musíme oboznámiť s básnikmi, historikmi, rečníkmi aj so všetkými tými, od ktorých môžeme získať niečo prospešné pre starostlivosť o svoju dušu.

[13] *Martini Rakovský a Rakov Opera omnia*, ed. M. Okál, Bratislava, Veda 1974, s. 126-136. Slov. preklad M. Okála je v súbežnom zväzku na s. 134-142.

(9) Pozrime sa napríklad na farbiarov. Tí si vždy najprv určitými postupmi pripravia látku na to, aby bola schopná prijať farbiaci roztok, a iba potom ju vkladajú do farby, či už ide o purpur alebo aj hocakú inú farbu. Nuž a ten istý postup použime aj my, ak chceme, aby pojem dobra a krásna v nás pretrvával ako nezničiteľný. Najprv sa budeme dokonale venovať týmto svetským štúdiám a až potom sa započúvame do svätých náuk a mystérií. (10) Keďže už budeme privyknutí hľadieť takpovediac na slnko vo vode, vtedy vrhneme svoje pohľady priamo na zdroj svetla.

III (1) Ak je nejaká vzájomná spriaznenosť medzi týmito dvoma spôsobmi myslenia, ich poznanie nám môže byť iba na prospech. Ak však takej spriaznenosti niet, aspoň ich budeme vedieť porovnať, zistíme rozdiel a nemálo sa upevníme v tom, čo je lepšie.

(2) Dobre, namietne niekto, ale načo máš klásť vedľa seba jednu i druhú náuku, ak z nich chceš získať jeden obraz? Isteže, no je to asi takto: Najvlastnejšou kvalitou takej či onakej rastliny je síce to, aby včas priniesla hojné plody, ona však prináša aj čosi na ozdobu vrátane lístia, čo obklopuje konáre. Pokiaľ ide o dušu, jej hlavným plodom je pravda, ale nie je vôbec nemilé, ak sa zaodeje zároveň do profánnej múdrosti, lebo je to čosi podobné, ako keď lístie poskytuje plodom záštitu a pôsobivý pohľad.

(3) O slávnom Mojžišovi, ktorého meno sa vzhľadom na jeho múdrosť teší skvelej povesti u všetkých ľudí, sa rozpráva, že svoje myslenie najprv nacvičoval na egyptských náukách[14] a iba potom pristúpil ku kontemplovaniu Toho, ktorý jestvuje. (4) A celkom podobne ako o ňom sa to rozpráva – pravda, vzťahuje sa to na neskoršie obdobie – o múdrom Danielovi v Babylone, ktorý sa tam naučil múdrosť Chaldejcov a nato sa pustil do vzdelávania v božských náukách.

IV (1) To, že tieto profánne náuky nie sú neužitočné, sa už iste dostatočne ukázalo na tom, čo sme povedali. Teraz by bolo namieste pohovoriť rad-radom o tom, ako sa nimi máte zaoberať.

(2) Na prvom mieste sú tu diela básnikov, aby sme začali pri nich. Keďže sa u nich vyskytujú obrovské rozdiely z hľadiska toho, čo tvrdia, netreba bez výnimky všetkému tomu venovať rovnakú pozornosť vo svojich úvahách, ale keď budú ukazovať činy alebo výroky statočných mužov, vtedy si ich radno zamilovať a čo najhorlivejšie sa pokúšať, aby sme ich napodobnili. Keď však prejdú k zobrazovaniu mužov nemravných, vtedy sa treba týmto veciam vyhnúť, ba priam si zapchať uši celkom tak, ako to podľa opisov tých istých básnikov urobil Odysseus, aby unikol spevu Sirén.[15] (3) Návyk na naničhodné reči je totiž zaručenou cestou k naničhodným skutkom. Preto treba byť

[14] Porov. *Sk* 7,22.
[15] Homér, *Odysseia*, 12,39-54 a 158-200.

nanajvýš ostražitý a dávať pozor na svoju dušu,[16] aby sme s pôžitkom zo slov a cezeň zároveň nebadane neprijímali nejakú nerestnú myšlienku podobne ako tí, ktorí zároveň s medom hltajú jedy. (4) Nebudeme samozrejme chváliť básnikov, keď ich postavy budú nadávať alebo vysmievať sa, ani keď budú napodobňovať reč zaľúbencov či opilcov a ani keď budú šťastie človeka stotožňovať s plným stolom a samopašnými pesničkami.[17] (5) No zo všetkého najmenšiu pozornosť im venujeme vtedy, keď sa pustia do nejakého rozhovoru o bohoch, a to hlavne v tých prípadoch, keď budú preberať dopodrobna početnosť a navyše aj nesvornosť bohov. Veď u nich sa brat nesvári s bratom, rodič s deťmi a synovia sa naskutku púšťajú do nevyhlásenej vojny proti tým, ktorí ich zrodili. (6) Cudzoložstvá bohov, ich ľúbostné vzplanutia a milovanie na verejnosti, pričom takéto prípady sa týkajú aspoň podľa ich rozprávania osobitne Dia, náčelníka a zvrchovaného vládcu bohov,[18] slovom to, pri čom by sa hocikto asi musel červenať, keby to vykladal, prenecháme tým, ktorí vystupujú na javisku.

To isté musím pravdaže povedať aj o prozaikoch, čo platí hlavne vtedy, keď štylizujú svoje slová tak, aby zlákali poslucháčov. (7) Nebudeme napodobňovať ani rečníkov v ich umení klamať.[19] My nie sme odkázaní na klamstvo ani pred súdmi ani pri iných činnostiach, my sme si predsa zvolili priamu a pravdivú cestu života, nám nariaďuje zákon, aby sme sa nesúdili.[20] Preberme však od nich to, čo hovoria na chválu cnosti alebo na zavrhnutie neresti.

(8) Všimnime si včely: kým ostatné živočíchy vychutnávajú iba vôňu alebo farbu kvetov, ony z nich vedia vyťažiť aj med. Nuž a presne takto môžu získať a uložiť si do duše dajaký úžitok tí, ktorí pri čítaní takých spisov nedychtia výlučne po čomsi zábavnom a príťažlivom. (9) Keď sa teda budeme venovať spomenutým dielam, naozaj sa dôsledne pridržajme vzoru včiel. Tie nelietajú na všetky kvety bez výnimky ani sa z tých kvetov, na ktoré si sadli, nepokúšajú odniesť všetko, ale berú si na spracovanie iba toľko, koľko potrebujú, a ostatok nechajú tak.[21] Aj my, pokiaľ sa budeme riadiť zdravým rozumom, si od spomenutých autorov odnesieme toľko, koľko sa nám hodí a neodcudzuje sa pravde, a ponad to ostatné prejdeme. (10) Keď trháme kvety ruží, vyhýbame sa tŕňom. Takisto pooberajme z diel uvedenej povahy iba to, čo je užitočné, no pred tým škodlivým sa chráňme. (11) Osoží teda, aby sme hneď na začiatku pozorne skúmali každú náuku a hľadeli na jej súlad s naším cieľom, riadiac sa dórskym príslovím, ktoré hovorí: kameň klaď podľa špagáta olovnice.

[16] Porov. *Prís* 4,23.
[17] Porov. Platón, *Štát*, III, 388 D – 389 A; *Štát*, X, 606 C; *Zákony*, II, 659 E.
[18] Porov. Platón, *Štát*, II, 378 D; III, 390 B-C.
[19] Porov. Platón, *Faidros*, 259 E – 260 A.
[20] Porov. *Mt* 5,40 a 7,1-2; *1 Kor* 4,5 a 6,1-7.
[21] Porov. Plutarchos, *O napredovaní v cnosti*, 79 C-D.

V (1) Keďže sa žiada, aby náš život, do ktorého vstupujeme, riadila cnosť, a keďže práve ospevovaniu cnosti venovali veľa diel básnici, veľa diel prozaici a ešte oveľa viacej filozofi, bude správne venovať pozornosť predovšetkým spisom takéhoto zamerania. (2) Je veľmi výhodné, ak sa v srdciach mladých ľudí udomácni skutočne dôverný vzťah k cnosti a návyk na ňu. Takto naučené zásady ostanú svojou prirodzenosťou neodstrániteľné, pretože sa zaznamenali až do hĺbky citlivých mladých duší.

(3) Aký iný než práve tento úmysel, to znamená povzbudenie mládeže k cnosti, môžeme predpokladať u Hésioda, keď tvoril tie verše, ktoré dnes všetci spievajú? "Strmo sprvoti vedie a oplýva znojom tá cesta, vyzerá neschodná, stále si plno námahy žiada cestička príkra, čo ku cnosti vedie."[22] (4) Preto nie každý je schopný po nej vykročiť, lebo je krkolomná, a ani keď sa na to podujme, nebude mu ľahko vystúpiť až na vrchol. No kto sa dostane nahor, tam bude vidieť, aká je vlastne hladká i krásna, aká ľahká a schodná, že je príjemnejšia než tá druhá, ktorá vedie k neresti a na ktorú – ako hovorí ten istý básnik – sa ľudia hromadne vydávajú, pretože je na dosah. (5) Zdá sa mi, že keď Hésiodos toto písal, nemal nijaký iný zámer než povzbudiť nás k cnosti a všetkých vyzvať, aby sme boli dobrí a aby sme zoči-voči námahám neochabli a vopred sa nevzdali cieľa. (6) Samozrejme, keby niekto druhý rovnakým spôsobom ospieval cnosť, osvojme si tie slová, pretože vedú k tomu istému cieľu, ako je náš cieľ.

(7) Ako som osobne počul od znalca, ktorý vykladal básnikov ideový zámer, celá Homérova poézia je chválou cnosti a všetko uňho smeruje práve k tomuto cieľu odhliadnuc od toho, čo je tam vedľajšie. Nie najmenej to platí o tom výjave, kde vojvodcu Kefallénčanov opisuje nahého, keď sa zachránil po stroskotaní;[23] najprv, keď sa pred princeznou objavil sám, pocítila hanblivosť, zďaleka sa však nemusela červenať od hanby, keď sa jej ukázal nahý, pretože básnik ho namiesto plášťa vyzdobil cnosťou.[24] (8) Potom ho pravdaže aj ostatní Fajaci začali pokladať za takého významného, že nechali bokom svoje vžité radovánky,[25] hľadeli naňho s obdivom a závisťou, ba nikto z Fajakov by si v tej chvíli neželal nič iné viacej, než stať sa Odysseom a osobitne Odysseom, čo sa zachránil zo stroskotania. (9) V týchto veršoch totiž Homér – aspoň tak to interpretoval znalec tohto básnika a jeho spôsobu myslenia – dobreže nie kričiac nám hovorí: "Ľudia, dbajte na cnosť, ktorá neopúšťa ani stroskotanca na mori a potom na súši, hoci ostane nahý, ho

[22] Hésiodos, *Práce a dni*, vv. 289-291, porovn. i nasledujúce vv. 287n. a 292. Toto miesto cituje aj Xenofón v spise *Spomienky na Sokrata*, kn. II, kap. 1,20, kde sa zaoberá otázkou cnosti.

[23] Homér, *Odysseia*, 6,135nn.

[24] Porov. Platón, *Štát*, V, 457 A: "[...] *ženy strážcov namiesto šiat budú zaodeté ušľachtilosťou.*"

[25] Homér, *Odysseia*, 8,248-249.

spraví ctihodnejším než šťastliví Fajaci." (10) A veru je to tak. Všetko ostatné imanie nepatrí jeho držiteľom nijako viacej než hocikomu inému, lebo sa prehadzuje raz sem, raz tam ako kocka pri hre. Cnosť je jediné imanie, ktoré je neodňateľné, ostáva pri človeku natrvalo za života i po smrti.

(11) Podľa mojej mienky práve preto aj Solón povedal zámožným tieto slová:

> "My však nemáme chuť za zlato vymeniť cnosť,
> jej sa tým naskrze vzdať. Veď cnosť, tá pretrvá navždy,
> raz ale jeden, raz druhý zvyčajne peniaze má."[26]

(12) Podobným spôsobom sa vyjadruje Theognis, keď hovorí, že boh – a teraz nezáleží na tom, ktorého boha chce označiť – "nakláňa misky váh hneď na jednu, hneď na druhú stranu", preto ľudia "raz si v bohatstve voľkajú, raz zasa nemajú nič".[27]

(13) Ešte aj sofista Prodikos z Kea kdesi vo svojich spisoch rozvinul navlas podobné úvahy, čo sa týka cnosti a neresti.[28] Veru aj jemu sa patrí venovať pozornosť. Je to autor, ktorého rozhodne neslobodno zaznávať. (14) Jeho rozprávanie má zhruba takýto obsah, pokiaľ si dobre pamätám na jeho myšlienku, pretože doslova to neovládam, jedine viem, že to bolo rozprávanie v jednoduchom štýle a že to nebolo vo veršoch. Nuž keď bol Héraklés ešte úplne mladý čiže približne v takom istom veku, v akom ste teraz vy, musel sa na rázcestí rozhodnúť, ktorým smerom sa má vydať, či po ceste, ktorá za cenu námah vedie ku cnosti, alebo po vyložene ľahkej ceste. Vtedy k nemu prišli dve ženy – jedna bola Cnosť, tá druhá Neresť. (15) Aj keď mlčali, stačil pohľad na ich zovňajšok a bol zrejmý rozdiel medzi nimi. Jedna bola nalíčená, starostlivo vyparádená, priam prekypovala, tak bola dobre živená, a vykračovala ovešaná celým rojom rozkoší. S týmto sa teda pred Héraklom ukázala a sľúbila mu toho ešte viacej, len aby ho privábila k sebe. (16) Tá druhá naopak bola vychudnutá, slabo živená, prísne hľadela na Hérakla a prihovorila sa mu celkom inými slovami. Nesľubovala mu nijaké neviazané pôžitky ani radovánky, ale nespočetne veľa potu v zdolávaní námah a nebezpečenstiev všade na súši aj na mori, pričom víťaznou odmenou mu za to bude, že sa stane bohom, ako hovorí vo svojom rozprávaní Prodikos. Napokon sa Héraklés – ako je známe – rozhodol, že bude kráčať za tou druhou, za Cnosťou.

[26] Solón 15,2-4.

[27] Theognis, *Eleg.*, I, vv. 157-158. Pravda, Theognis tu píše, že to robí Zeus, hlavné božstvo Grékov.

[28] Bazil naráža na Prodikovo rozprávanie, ako sa Héraklés rozhodoval medzi cnosťou a neresťou, ktoré čerpal zrejme z Xenofónta, *Spomienky na Sókrata*, kn. II, kap. 1,21nn.

VI (1) Bezmála všetci autori, ktorí získali určitú povesť pre svoju múdrosť, jeden viac, iný azda menej, no každý podľa možnosti vystúpil vo svojich spisoch s chválou cnosti. Treba im veriť a treba sa pokúsiť ich slová premietnuť do života. (2) Povedzme ako muž, ktorý rozumnosť u iných obmedzenú iba na slová potvrdzuje skutkom, keďže

"má rozum a zmysly
jediný z mŕtvych, kým ostatní lietajú v podobe tieňov."[29]

(3) Vidí sa mi, že tu ide o čosi podobné, ako keby napríklad maliar zobrazil obdivuhodne krásneho človeka a potom by dotyčný človek ukázal, že on v skutočnosti verne zodpovedá tomu, ako ho umelec zachytil na obraze.[30] (4) Pretože vychvaľovať cnosť na verejnosti a rozplývať sa nad ňou v dlhočizných rečiach, avšak v súkromí uprednostňovať pôžitok pred rozvážnosťou, nenásytnosť pred spravodlivosťou, to sa podľa mňa nápadne podobá na postavenie tých, ktorí na javisku predvádzajú divadelné hry; tam si často vykračujú ako králi a kniežatá, pritom však v skutočnosti nie sú ani králi, ani kniežatá, ba stáva sa, že to azda ani nie sú ľudia slobodného rodu. (5) Takisto hudobník by dobrovoľne nesúhlasil, aby mal rozladenú lýru, ani náčelník zboru, aby viedol zbor, v ktorom by nevládol dokonalý súzvuk. Mohol by teda ktokoľvek pristúpiť na život v takom rozbroji so sebou samým, ktorý bude v rozpore s jeho slovami? (6) Bude vari hovoriť s Euripidom "len jazyk odprisahal, ale srdce nie!"?[31] A bude sa pechoriť za tým, aby sa zdal dobrý, namiesto toho, aby taký bol? (7) Ak treba Platónovi v čomsi veriť, potom úplným vrcholom nespravodlivosti je zdať sa spravodlivým a nebyť ním.[32]

VII (1) Teraz teda týmto spôsobom ukážme na spisy tých, ktorých diela obsahujú návody na všetko krásne. Keďže však cnostné činy osobností staroveku sa až dodnes neprerušene tradujú ústnym podaním alebo ich pamiatku uchovávajú diela básnikov a prozaikov, nevzdávajme sa toho, čo je v nich užitočné.

(2) Tak napríklad: Jeden z tých ľudí, čo sú na trhu ako doma, ziapal na Perikla, ale ten si to nevšímal. Tak to pokračovalo celý deň – ten nevychovanec doň zapáral nešetrnými nadávkami, kým Periklés naňho vôbec nedbal. (3) Keď nadišiel večer a zotmelo sa, Periklés sa ho konečne striasol, ale dal ho odprevadiť s lampášom, aby si nepokazil vlastné cvičenie v múdrosti.[33] (4) Ďalší príklad vidíme u Eukleida z Megary. Istý človek sa tak naňho rozzúril, že sa mu vyhrážal smrťou, ba aj sa zaprisahal. Eukleidés mu však odpovedal prísahou: "Na môj veru, zmiluj sa len nado mnou a utíš konečne svoj hnev voči mne!"[34]

(5) Keď si človek nejaký takýto príklad vštepí do pamäti, akú veľkú cenu to má práve vo chvíli, keď sa nás už-už zmocňuje zlosť. Netreba predsa veriť slovám tragédie, keď tvrdí: "bo hnev na nepriateľa dá hneď do rúk zbraň",[35] ale je ďaleko najlepšie v hneve vôbec nepokračovať, ak to však nejde tak ľahko, potom aspoň ho treba kontrolovať rozumovou úvahou, tak ho takpovediac držať na uzde a nenechať sa ním unášať priďaleko.

(6) Vráťme sa však v našom rozprávaní zasa k príkladom cnostných skutkov. Ktosi bil Sókrata, Sófroniskovho syna, a nemilosrdne ho udieral priamo do tváre. On však neodpovedal úderom, ale dovolil tomu zurvalcovi, aby sa dokonale vyzúril, takže mu už tvár opúchala a celá zmodrela od siniek. (7) Keď ho ten zlostník napokon prestal biť, Sókratés vraj neurobil nič iné, iba umiestnil na svojom čele presne taký nápis, akým umelci podpisujú svoje výtvory: "Namaľoval N. N." Takým spôsobom sa teda pomstil. Podľa mňa takéto prípady, ktoré sa takmer zhodujú s našimi zásadami, stoja za to, aby ich napodobňovali mládenci, ako ste vy.
(8) Veď uvedené Sókratovo počínanie je celkom blízke onomu prikázaniu, podľa ktorého sa patrí nastaviť aj druhé líce tomu, kto nás bije po tvári,[36] čiže zďaleka sa netreba odplácať, Periklovo a Eukleidovo správanie je blízke tomu, že treba znášať tých, čo nás prenasledujú a dobromyseľne strpieť ich hnev[37] ako aj tomu, že sa treba modliť o dobro pre nepriateľov a nepreklínať.[38] (9) Veru, kto nadobudne výchovu najprv v takýchto vzoroch, potom už nebude pristupovať s hlbokou nedôverou k prikázaniam evanjelia ako k neuskutočniteľným.

(10) Nemôžem nespomenúť ani Alexandrovo správanie. Keď sa stali jeho zajatkyňami dcéry kráľa Dareia, ktoré boli vychýrené svojou neuveriteľnou krásou, rozhodol sa, že sa nepôjde na ne pozrieť, pretože by podľa neho bolo na hanbu, aby sa premožiteľ mužov dal zdolať ženám.[39] (11) Tento prístup mieri presne tým istým smerom ako evanjeliové slová, že kto sa zahľadí na ženu so žiadostivosťou, aj keď nezavŕši cudzoložstvo skutkom, ale už tým, že prijal túžbu vo svojom srdci, nie je zbavený obvinenia.[40]

(12) Uveďme ešte správanie Kleinia, jedného zo známych Pytagorových žiakov. Je ťažké uveriť, že by sa čírou náhodou zhodovalo s našimi zásadami

[29] HOMÉR, *Odysseia*, 10,494-495; ide o veštca Teiresia, ktorý ani v podsvetí neprišiel o svoj um a jasnovidectvo.
[30] Porovn. PLATÓN, *Štát*, 475 D.
[31] EURIPIDÉS, *Hippolytos*, v. 612.
[32] PLATÓN, *Štát*, II, 361 A.
[33] Porov. PLUTARCHOS, *Periklés*, 5,2.

[34] Porov. PLUTARCHOS, *Ako krotiť hnev*, 462 C.
[35] Porov. EURIPIDÉS, *Rhésos*, v. 84.
[36] *Mt* 5,39
[37] *1 Kor* 4,12
[38] *Mt* 5,44.
[39] Porov. PLUTARCHOS, *Alexander*, 21.
[40] Porov. *Mt* 5,28.

a nie preto, aby sa horlivo napodobňovalo. (13) Čo teda Kleinias urobil? Mal možnosť pomocou prísahy vyhnúť sa pokute vo výške troch talentov, no on radšej zaplatil ešte viacej, než aby prisahal, aj keby to mala byť dobrá prísaha. Pripadá mi to, ako keby počul prikázanie, ktoré nám prísahu zakazuje.[41]

[41] *Mt* 5,33-34.

VERŠE JERASIMA LUKATA

Dita VOŘECHOVSKÁ *(Brno)*

Gerasimos Lukatos je představitelem současné novořecké poezie. Narodil se v Athénách r. 1956, kde i nyní žije se svou rodinou a pracuje. Doposud vydal tři básnické sbírky – *Symfonie v mollové stupnici* (1983), *Geometrie vzpomínek* (1990) a *Plavba* (1997).

Překlad veršů předkládaných čtenáři pochází z posledně jmenované sbírky. Po sobě jdoucí básně (bez pojmenování) rozvíjejí rozličnými pohledy základní myšlenku, myšlenku básníkova bloudění po světě. Takto myšlená syntéza je rozdělena na sedm celků, které lze pojmout jako sedm dlouhých básní, nesoucích název vycházející z verše charakteristického pro daný celek (např. *Noc je cesta*, *Tichý les mrtví se mnou rozmlouvají*, *Pád určuje nový začátek*, *Jaký trysk koní po stezce slova*).

Z tematického hlediska sbírka kolísá mezi dvěma póly. Na jedné straně stojí samota, zármutek, mlčení, na straně druhé se setkáváme s neustálým hledáním jiskry v popelu, s vírou ve znovuzrození. Častým motivem je např. smrt, noc, cesta, slovo, světlo. Obrazy, myšlenky, pocity a nálady jsou vyjadřovány tak, že spíše vnímáme ozvěny a odrazy věcí. Objevují se nečekaná spojení slov, např. "[...] *blesk je chytán do rybářských sítí* [...]", "[...] *nesu si v torně mlčenlivou doubravu* [...]".

Pokud jde o formu, básně jsou většinou krátké, často vystavěné v jedné periodě. Občasné odchylky od metrického základu – anapestu – narušují rytmickou monotónnost. Typický jev představuje jednoduchá syntax, absence hypotaxe a minimální užívání čárek. Základním stavebním schématem věty je p o d m ě t – p ř í s u d e k – p ř e d m ě t / d o p l n ě k, které se však nezřídka mění na schéma p o d m ě t – p ř e d m ě t – p ř í s u d e k, p ř e d m ě t – p ř í s u d e k – p o d m ě t, p ř í s u d e k – p o d m ě t – p ř e d m ě t či d o p l n ě k – p o d m ě t. Básník využívá i participium, jež leckdy nahrazuje sloveso, příp. rozvíjí větu. Někdy chybí určitý tvar slovesa v celé básni, častěji pak v jejích jednotlivých částech. Hojným vyjadřovacím prostředkem je i postavení neshodného přívlastku před podmětem.

Na závěr několik citací z kritik: "[...] *překvapuje nás zralost básnické řeči* [...]", [...] *věříme, že se časem zbaví některých surrealistických extrémů, jako i mnoha srovnávání, ale hluboce oceňujeme svěžest jeho básní a máme radost z výtečného počinu a současně očekáváme řadu úspěchů*" (o *Geometrii vzpomínek*, Efthini 254/1993). *Plavba* je označována za "*jednu z nejza-*

jímavějších sbírek poslední doby, jež navzdory vlivu takového předchůdce, jakým byl Odysseas Elytis, je schopna upozornit na sebe svým hlasem" (Thanasios E. Markopulos).

Pozn.: Následující básně byly náhodně vybrány z různých částí *Plavby*. Jejich překlad se nedrží originálního metra.

Pomalu se ubíráme vpřed
jako řeka měnící se v moře
pomalu se ubíráme vpřed
nestálými kroky po písku
a písek není nic jiného
než rozmělněný obraz pohledu
který zakryl nedostatek.

Moře je nezměrné
zkypřené boží rukou
poseté vraky jež nezapustily kořeny.

* * *

Klidné mlčení nese se básní
mezi omšelými verši.

Zpod lebek slov
ozývá se prázdnota.

Noc je cesta
zbrázděná světlem odsouzencem
zavřeným na doživotí
v žaláři veršů.
Noc je cesta.

* * *

Černou stránku nebes
podpisuje blesk
jak tuto báseň smrt.

Jako starý lichvář jsem počítal světlo,
z úroku neviděl jsem ani pětník.
Pak noc jsem počítal
do posledního talentu.

Nic.
Vše jsem prohrál v kostkách s převozníkem.
Je se mnou konec.

Světlo a noc rovnítko marnosti.
Do světa navracím se jak pomatený geometr s kružítkem

objevit své "heuréka".

Světlo můj střed, noc můj kruh.

* * *

Uvnitř smíchu
smutek uspává svá dítka.

Roztavené stříbro radost tmavne
a hlas
věštba srázná
kterou slézá smrt.

Slova skalistá, usídlené ticho
a za zvuku polnice
vychází tma.

* * *

Svět černý pes
zahrabává a vyhrabává sen kost.

Paměť prázdná klícka.

Prázdnota narůstá jak luna
a čas živoucí půda
plodí
zralé nic úplněk.

* * *

Pád určuje nový začátek.
Dým
lano spojené s nebesy
pro výstup
vysoko ke zvonici deště.

Hrob prsť s kořeny.

Zapadající slunce se záblesky mečů
předchází hřmotu diadému;
západ slunce.

Ve světlé amfóře
bzučí noc včela fantazie
a sbírá jak med neviditelné světlo.
Pád určuje nový začátek.

* * *

Hledal jsem svět u nebeské brány
a rodil se v mém hlase svěží déšť.

Jako poutník
jsem kráčel pouští modlitby
myl jsem si ruce ve vodách písku
a ticho ve mně šířilo hluboký záliv.

Hledal jsem svět v hluku tržiště
bujnost mého hlasu byla ochromena
ani skrytý zvuk se ve mně neozval.

Světlo ochmýřená uzda mě vedlo
abych jako první literu vyryl mlčení
do kamenných desek
a rouchem řevu
abych oděl své nahé samohlásky.
Hledal jsem svět v hluku tržiště.

Všichni svými hlasy chystali mlčení.

ZA DR. JAROSLAVEM ČERVINKOU

V roce 1998 postihla JKF bolestná ztráta. Odešel její dlouholetý člen a obětavý pracovník výboru, vynikající středoškolský profesor dr. Jaroslav Červinka.

Narodil se 15. ledna 1918 v Sušici, studoval na Jiráskově klasickém gymnasiu v Praze, po maturitě pak na Filozofické fakultě Karlovy university obor latina-čeština. Zde jej zaujali svými přednáškami zejména profesoři B. Ryba a M. Hýsek, s nimiž byl potom v dlouholetém písemném styku. Studia mohl pro uzavření vysokých škol ukončit až v roce 1945. Doktorem filozofie se stal v roce 1968. V době nuceného přerušení studia po 1939 vystřídal řadu zaměstnání, nejvíce jej obohatila práce redaktora v nakladatelství Vyšehrad.

Jako středoškolský profesor působil dr. Červinka na několika pražských gymnáziích, naposledy Na Zatlance v Praze 5. I při malém počtu vyučovacích hodin latiny dovedl své žáky pro svůj obor zaujmout. Vypracoval pro ně průvodní texty k učebnicím, které podle jeho názoru nedostatečně seznamovaly studenty s klasickou literaturou. Podal také návrh nové učebnice latiny, který se však nepodařilo realizovat.

Vděčně vzpomínají jeho žáci i na zasvěcené výklady z oboru české literatury. Hluboký zájem o ni projevoval J. Červinka již za svých studií. Jako septimán vyhrál literární soutěž vypsanou pro studenty zajímající se o literární kritiku. Cenu získal za rozbor povídky Jana Čepa. Díla katolických autorů mu byla velmi blízká, obdivoval Jakuba Demla. V roce 1940 se sdružil s mladými básníky kolem Jana Bednáře, zúčastnil se vydání jejich *Jarního almanachu*, v němž publikoval například Ivan Blatný a Jiří Orten. V roce 1941 vydal zasvěcenou studii *O nejmladší generaci básnické*. V roce 1941 byl přijat do Syndikátu čs. spisovatelů. Spolu se svými přáteli se pokusil znovu navázat na své ortenovské kořeny, v roce 1947 vydali několik čísel almanachu *Ohnice*. Po únoru 1948 byl J. Červinka ze Syndikátu čs. spisovatelů vyloučen. Uzavřel se do vnitřní samoty a intenzivně se věnoval studiu. Ve své disertační práci podal rozbor díla moravskoslezského spisovatele Karla Dvořáčka. Po roce 1989 se opět vrátil do literárního života, svými články přispíval například do časopisů *Proglas* a do *Literárních novin*. Jeho četné studie a korespondence byly odevzdány do archivu Památníku národního písemnictví.

V dr. Jaroslavu Červinkovi odešel vzácný, všestranný člověk. Nevěnoval se pouze jednostranně svým literárním zájmům, nýbrž snažil se prakticky uskutečňovat starověký názor o rovnováze ducha a těla. Od mládí aktivně sportoval, získal řadu ocenění v lehké atletice. Miloval Sokol, v současné době usiloval o regeneraci sokolských myšlenek.

Zemřel v poslední hodině velikonoční neděle 12. 4. 1998 po dni šťastně stráveném uprostřed těch, které měl rád a kteří milovali jeho. Nikdo z těch, kdo měli možnost poznat tohoto dobrého člověka, na něj nezapomene.

Dana Martínková (Praha)

VI. KONGRES FIEC
(Kavala 24.-30. srpna 1999)

Jedenáctý světový kongres uspořádala *Fédération internationale des associations d'études classiques*, jejímž členem je i Jednota klasických filologů, v severořecké Kavale. Záštitu nad ním převzal prezident Hellénské republiky Konstantinos Stefanopoulos a členy „čestného výboru" byli přední představitelé pravoslavné církve, ministři školství a kultury, prezident Athénské akademie, rektoři univerzit, předsedové vědeckých společností, oficiální představitelé východní Thrákie, okresu i města Kavaly, ostrova Thasu a předseda Polytechnického institutu v Kavale, v jehož budovách jednání kongresu probíhalo.

Kongresu se zúčastnilo přes 500 badatelů ze 43 států. Vedle pořadatelské země byly zvláště početné delegace z Itálie, z Argentiny a ze Španělska.

Slavnostní zahájení kongresu se konalo v úterý 24. srpna večer v antickém divadle ve Filippech, proslulém starověkém městě vzdáleném asi 13 kilometrů od svého někdejšího přístavu zvaného Neapolis, jenž ležel na místě dnešní Kavaly. Po úvodních slovech předsedy FIEC C. J. Classena a předsedkyně kongresu Christiny Dedoussi i četných pozdravných projevech shlédli účastníci kongresu Eurípidovu tragédii *Helena* v inscenaci hereckého souboru *Amfi-Theatro tou Spyrou Euangelatou.*

Vlastní program kongresu byl velmi pestrý. Organizační výbor stanovil 21 tematických okruhů: Makedonie a Thrákie, setkání křesťanství a helénismu, biografie a autobiografie v literatuře římského císařství, obraz básníka v antické poezii, feministické perspektivy v klasických studiích, zobrazení věku a pohlaví v umění a v literatuře, narativní problémy v epice, dramatická poezie zachovaná ve zlomcích, tragédie a politika, svoboda projevu autorů římského císařství, panégyrikos a propaganda v antickém světě, stoicismus v římské době, obřady v řeckém náboženství, církevní otcové a jejich sociální prostředí, mezietnické vztahy ve Středomoří, římské kolonie v řeckém světě, římská armáda v císařské době, recepce antiky u byzantských autorů, antické teorie jazyka a stylu, technická a speciální terminologie, sport v antické kultuře.

Do programu byly zařazeny četné další příspěvky (ve skupině *Varia*), zabývající se aktuálními otázkami klasické archeologie, literární historie, poezie a dramatu, papyrologie, filozofie, geografie, výuky klasických jazyků aj.

Jednání kongresu bylo soustředěno do dvou celých dnů (25. a 26. srpna) a dvou dalších dopolední (27. a 28. srpna), takže zasedání tematických okruhů probíhala z valné části paralelně v devíti místnostech (učebnách Polytechnického institutu).

Bylo předneseno 60 předem objednaných referátů a kolem dvou set dalších dvacetiminutových příspěvků. Ve velkém sále, kde vystavovala své publikace četná nakladatelství, měli účastníci kongresu možnost seznámit se také s 23 písemnými sděleními (tzv. posters) k některým speciálním otázkám z rozličných oborů klasických studií.

Kromě jazyků běžných na zasedáních kongresů FIEC (angličtiny, francouzštiny, němčiny a italštiny) zaznívala v referátech nejednou španělština a novořečtina. Diskusi do jisté míry usnadňovala resumé většiny příspěvků zařazených do sborníku, který obdrželi účastníci kongresu spolu s programem.

Řecký organizační výbor připravil několik exkurzí a recepcí, které byly příležitostí pro neformální setkání a rozhovory. Zvláště zajímavá byla návštěva Thasu (27. srpna odpoledne a večer) a celodenní exkurze do Verginy, kde byly – jak známo – před časem odkryty makedonské královské hroby, a do archeologického muzea v Soluni.

Jako obvykle se před zahájením kongresu (24. srpna dopoledne) konalo plenární zasedání FIEC za účasti delegátů z jednotlivých zemí a členských institucí. Byla projednána celá řada otázek spjatých s mezinárodní spoluprací v klasických studiích. Zvláštní pozornost byla věnována vydávání bibliografie *L'Année philologique*, souboru *Thesaurus linguae Latinae* a sborníku *Supplementum Epigraphicum Graecum*.

Předsedou FIEC zůstává nadále C. J. Classen, zvolený v roce 1997 na zasedání ve Varšavě (na pětileté období). Na místo odstupujícího člena byra J. Boardmana byl zvolen G. Gatromanolakis. Ostatní členové byra byli ve svých funkcích potvrzeni na další pětileté období. XII. kongres FIEC se bude konat v roce 2004 v Brazílii, v Ouro Preto nedaleko města Belo Horizonte.

Pavel Oliva (Praha)

MEZINÁRODNÍ SETKÁNÍ UČITELŮ KLASICKÝCH JAZYKŮ V PRAZE 1999

Ve dnech 25.-28. 8. 1999 se Praha stala místem mezinárodního setkání učitelů klasických jazyků. Do českého hlavního města se sjela nejen celá řada domácích účastníků, nýbrž i mnoho zástupců evropské organizace Euroclassica. Pořadatelem akce byla česká Asociace učitelů klasických jazyků ALFA. Pražská konference byla svým způsobem jedinečná, protože to bylo poprvé, co se hostitelskou zemí stal jeden ze států bývalého komunistického bloku. Hlavním tématem bylo postavení klasických jazyků na středních školách.

Setkání bylo zahájeno v Malé aule Karolina prorektorem UK prof. PhDr. Jaroslavem Pánkem, DrSc.[1] Účastníky krátce latinsky pozdravili také další osobnosti: prof. Edouard Wolter, prezident mezinárodního sdružení národních asociací klasických jazyků Euroclassica a prof. PhDr. Bohumila Mouchová, CSc., ředitelka Ústavu řeckých a latinských studií FF UK v Praze. Všichni mluvčí se shodovali v myšlence, že klasické vzdělání tvoří nezbytný základ duchovní jednoty Evropy. Úkolem školy je zpřístupnit nastupujícím generacím jeho bohatství. Prof. Mouchová připomněla žalostné postavení latiny a řečtiny ve vzdělávacím systému České republiky. Vyzvala také k práci na nové a vhodnější učebnici latiny pro střední školy. Slavnostní uvítání bylo doplněno latinskými verši Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic a úryvky ze zakládací listiny Univerzity Karlovy, které přednesl prof. Radovan Lukavský.

V programu konference vystoupilo 18 přednášejících z České republiky i z ciziny. Sledovalo jej více než 60 účastníků ze 17 zemí. Přednášky a pracovní semináře nejednou vyvolaly bouřlivé debaty, které se většinou týkaly možností zlepšení postavení klasického vzdělání na českých školách. Zúčastněným učitelům přineslo pražské shromáždění nejen množství nápadů lépe či hůře uplatnitelných ve školách, především jim však umožnilo vystoupit z profesní izolace, v níž se často ve svém zaměstnání ocitají. Řada formálních i neformálních setkání a rozhovorů pomohla překonat pocity frustrace a demotivace z problémů svých kmenových škol, v nichž jsou nejednou vydáni na milost či nemilost rozhodnutím ředitelů.

Mezi kulturními akcemi, které konferenci provázely, právem zaujalo představení středověké latinské náboženské hry Hildegardy z Bingen *Ordo virtutum*, kterou v kostele P. Marie Vítězné předvedl studentský soubor Lauriger.

Jiřina Bednaříková – Jaroslav Lorman (ALFA)

[1] Jeho řeč je otištěna pod názvem *Sedm neklasických důvodů pro výuku klasických jazyků* v tomto čísle *Aurigy* v oddíle *Živá antika*.

SPRÁVA ZO STRETNUTIA VYSOKOŠKOLSKÝCH UČITEĽOV LATINČINY NA SLOVENKU

Z dlhodobej potreby rozvíjania vzájomnej spolupráce a kolegiálnych vzťahov vznikla na pôde Trnavskej univerzity myšlienka zorganizovať stretnutie slovenských vysokoškolských učiteľov latinčiny. Toto stretnutie sa uskutočnilo dňa 22. 4. 1999 v budove Trnavskej univerzity, v seminárnej knižnici Katedry klasických jazykov, nazvanej po jej darcovi, univ. Prof. Miloslavovi Okálovi, OKALIANUM. Stretnutia sa zúčastnili vysokoškolskí pedagógovia z Košíc, Banskej Bystrice, Bratislavy a Trnavy. V príjemnom a inšpirujúcom prostredí knižnice sa nastolili súčasné problémy a perspektívy klasickej filológie na Slovensku. Pretože toto stretnutie bolo prvé svojho druhu, jeho účelom bolo aj vzájomné spoznanie a prehĺbenie kolegiálnych vzťahov.

Za najvážnejší problém bola na stretnutí označená absencia výučby latinčiny na stredných školách, kvôli ktorej je nutné na VŠ začínať od prednášania latinskej morfológie a k čítaniu autorov je možné pristúpiť najskôr po 2 semestroch. Akútnym problémom je aj nedostatok vysokoškolských učebníc, ktoré sú nahrádzané učebnicami pôvodne určenými pre stredné školy.

Stretnutie malo konštruktívny charakter, keďže bola vytvorená komisia pre zjednotenie kritérií na prijímacie a magisterské skúšky a komisia, ktorá v spolupráci so stredoškolskými učiteľmi vypracuje projekt vyučovania latinčiny na SŠ a predloží ho na stretnutí s ministrom školstva.

Po skončení oficiálnej časti účastníci pokračovali v uvoľnenej atmosfére v neformálnom rozhovore a celé stretnutie sa skončilo v priateľskom duchu.

Členovia trnavskej katedry klasických jazykov by radi vytvorili tradíciu podobných stretnutí, pričom je ich úmyslom v budúcnosti pozvať aj kolegov z Čiech. Uvažuje sa aj o odbornej časti, v rámci ktorej by boli prednesené referáty o výskumných projektoch jednotlivých pracovísk. V tejto súvislosti by Katedra klasických jazykov Trnavskej univerzity (Hornopotočná 23, 918 43 Trnava) chcela nadviazať spoluprácu s podobnými pracoviskami v Čechách, ktorej účelom by bola výmena informácií a odborných materiálov.

Erika Juríková (Trnava)

EUROSOPHIA
Evropská federace asociací vysokoškolských profesorů klasických jazyků

Ze XXX. kongresu *Asociace vysokoškolských profesorů starověkých jazyků*, známé pod zkratkou APLAES (*Association des Professeurs de Langues Anciennes de l'Enseignement Supérieur*), který se konal v květnu 1997 v Mulhousu, vzešlo rozhodnutí založit novou asociaci, která by byla otevřená všem, kdo vyučují klasickým jazykům na univerzitách ve všech zemích zastoupených v *Radě kulturní spolupráce* při *Radě Evropy*. Založením této nové asociace, přesněji federace asociací (*Fédération Européenne d'Assotiations des Professeurs de Langues Classiques de l'Einseignement Supérieur*) byli pověřeni Jean-Pierre Levet, tehdejší předseda APLAES, a Giulia Podestà-Le Poittevin, představitelka *Evropské asociace učitelů staré řečtiny*, známé pod zkratkou EATAG (*European Association of Teachers of Ancient Greek*). Podle tohoto rozhodnutí mělo nové sdružení přijmout jméno *Eurosophia*.

Během roku 1998 byly skutečně podniknuty kroky nezbytné k ustavení nového sdružení a počátkem roku 1999 se ve Štrasburku konalo pracovní zasedání APLAES, jehož výlučným tématem byly otázky spjaté se založením Eurosophie: její statuta, definice jejích záměrů, zřízení jejího informačního centra, definice vztahů mezi Eurosophií a organizacemi jí příbuznými, volby jejího představenstva apod. V únoru 1999 se profesor Jean-Pierre Levet, zvolený ve Štrasburku do čela Eurosophie, obrátil na řadu adresátů listem obsahujícím prosbu o rozšíření informací o nově vzniklé organizaci a zvoucím potenciální zájemce ke vstupu do ní.

Cíle Eurosophie jsou definovány článkem č. 4 jejích stanov:

- *podporovat na všech evropských univerzitách rozšíření klasické vzdělanosti, která je neodmyslitelnou součástí výchovy k evropskému občanství, přičemž klasická studia budou zasazena do širší koncepční perspektivy evropské filologie;*
- *přispívat k rozvoji a ke zlepšení výuky a znalosti řeckého a latinského jazyka, řecké a latinské literatury a řecké a latinské civilizace, a to tím, že Eurosophia bude prostřednictvím národních, regionálních či jiných asociací nebo individuálně sdružovat zainteresované vyučující na univerzitách;*
- *vytvářet trvalou strukturu, která umožní vyučujícím na univerzitách posilovat jejich vědeckou, pedagogickou a profesionální spolupráci díky pravidelné výměně myšlenek a informací o probíhajícím výzkumu a o nejnovějších objevech, a to jak z hlediska obsahů, tak z hlediska pedagogických*

metod a pomůcek, jakož i o nastalých problémech, zaznamenaných neúspěších a dosažených úspěších;
- *napomáhat za tímto účelem výměně myšlenek a informací prostřednictvím periodického bulletinu, za pomoci permanentního přístupu k audiovizuálním prostředkům, jako je internet, a pořádáním přednášek, seminářů, návštěv a dalších kulturních aktivit;*
- *koordinovaně se zasazovat ve prospěch věci klasických studií u univerzitních a politických činitelů zemí zastoupených i nezastoupených v Eurosophii;*
- *nastolit trvalý dialog s evropskými i světovými vládními institucemi působícími v oblasti vzdělání a kultury, jako jsou Rada Evropy, Evropská unie, Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj (OCDE) a Organizace Spojených národů pro vzdělání, vědu a kulturu (UNESCO), jakož i s nevládními organizacemi působícími v téže oblasti.*

Členy Eurosophie se mohou stát jednak právní osoby, např. národní nebo regionální sdružení činná v oblasti klasických (řeckých a latinských) studií, jednak fyzické osoby, jako jsou profesoři, docenti, odborní asistenti, asistenti a přidružení pracovníci, kteří buďto vyučují, nebo vyučovali řeckému nebo latinskému jazyku nebo literatuře na některé veřejné či soukromé univerzitě zemí náležejících k Evropské kulturní dohodě Rady Evropy.

Přidruženými členy Eurosophie se mohou stát i jiné fyzické osoby, které jsou schopny přispívat k podpoře řeckých či latinských studií, např. univerzitní učitelé v oblasti starověkých předovýchodních a středomořských jazyků a literatur nebo současní i bývalí činitelé Rady Evropy.

Členové a přidružení členové platí symbolický poplatek a jsou volitelní do orgánů Eurosophie. Nejvyššími představiteli Eurosophie jsou předseda a místopředseda. Finanční prostředky hodlá sdružení čerpat jednak z členských poplatků, jednak z darů, subvencí a odkazů. Oficiálními jazyky Eurosophie jsou francouzština a angličtina, užívat lze nicméně i dalších jazyků, zejm. řečtiny (staré i moderní) a latiny. Své informační centrum spojí Eurosophia se stávajícím informačním centrem APLAES, nazvaným *Centre informatique Gerbert* a zřízeným při univerzitě v Limoges.

Pravidelný Bulletin Eurosophie již začal vycházet. Jeho nulté číslo obsahuje jakýsi manifest Eurosophie, který je nazván *Klasická vzdělanost a moudrost – ambice pro mládež celé Evropy* a pod nímž jsou podepsáni oba její současní čelní představitelé Jean-Pierre Levet a Giulia Podestà-Le Poittevin. Tento manifest obsahuje především důležité vysvětlení pojmu "evropská filologie", který se vyskytuje v prvním odstavci 4. článku stanov definujícím cíle Eurosophie. Z tohoto vysvětlení vyplývá, že iniciátoři Eurosophie si nekladou za cíl pouze pracovat na udržení či rozšíření klasické filologie v jejich stávající podobě, nýbrž přicházejí s návrhem na založení nové disciplíny, kterou by rádi nazývali právě "evropská filologie". Ta by měla sestávat jednak ze základů srovnávací gramatiky indoevropských jazyků, nakolik srovnávací gramatika napomáhá porozumění

vzájemných vazeb mezi rozmanitými evropskými jazyky, jednak ze základů evropské civilizace, která má své tři pilíře v kulturních oblastech předovýchodní, řecké a latinské. Terminus *ad quem* pro studium základů evropské civilizace má představovat rok tisíc jako datum, k němuž lze Evropu již považovat za kulturně sjednocený útvar. Samotný pojem "filologie" chtějí přitom iniciátoři Eurosophie chápat ne tak v jeho moderním významu jazykozpytu jako spíše v jeho původním významu "lásky ke slovu a k myšlení". Filologie by se v tomto pojetí dotýkala nejenom studia jazyka jako takového, nýbrž celého souboru tradičních disciplín, jako jsou rétorika, poetika, dějiny a reálie, filozofie, matematika, lékařství a právo. "Evropská filologie" by tak byla disciplínou s univerzalistickým výchovným nárokem. Autoři manifestu ji neváhají definovat slovy: *omnium rerum comprehensio veritatis*. Toto univerzalistické pojetí filologie by mělo vytvořit protiváhu k prohlubující se a o sobě jistě nezbytné specializaci ve vědních disciplínách, jejímž znepokojivým důsledkem je znatelné ochuzení celkové duchovní formace člověka. Eurosophie si tak vytyčuje neskromný cíl: nechce jen integrovat klasické filology, nýbrž chce s jejich pomocí vytvořit univerzitní disciplínu, která by Evropanům poskytovala jakési obecné kulturní vzdělání založené na poznání klasických jazyků, literatur a civilizací.

Oficiální sídlo má Eurosophie na adrese:

Eurosophia
Université de Limoges
13, rue de Genève,
F-87065 Limoges Cedex.

Podrobné informace o Eurosophii jsou k dispozici na internetových stránky Asociace:

http://www.fac-lettres.unilim.fr/dpts/gerbert

Filip Karfík (Praha)

NOVÝ ČASOPIS – MENERVA*

Jedná se o nový projekt, který se svým názvem a podtitulem řadí k periodikům kladoucím si za cíl přiblížení zajímavých témat z dějin antického starověku především studentům gymnázií a univerzitních humanitních oborů. Oba svazky mají podobnou strukturu, v první a nejobsažnější části je řazeno několik tematických okruhů věnovaných historii, náboženství, materiální kultuře a vojenství (ve druhém svazku již chybí jejich latinské názvy). Tato část je co do rozsahu i počtu příspěvků nejobsažnější. Jsou zde zařazeny především stati předních badatelů v oblasti věd o antickém starověku, kteří velmi jasným a přehledným způsobem přistupují ke zvolenému tématu. Takto jej činí přístupným pro nejširší vrstvy zájemců o antický starověk. V druhé části jsou pak řazena *miscellanea*, recenze a anotace nových knih i reprintů, zprávy o konferencích a různé aktuality. Čtenáři zde naleznou také příspěvky věnované zajímavým místům starověkého světa (Filippy, Egypt) a především aktuální zprávy o nových knihách a konferencích. Zde si čtenář může učinit představu o dění v oborech věnujících se antickému starověku a o nových důležitých publikacích (byť je výběr nutně selektivní). Na tomto místě je však nutné připojit několik poznámek, neboť právě do druhé části časopisu se vloudily gramatické a stylistické nepřesnosti, kterých by se redakční rada (bohužel není v tiráži časopisu uvedena) měla vyvarovat. Jestliže si časopis klade za cíl přiblížit především středoškolským studentům a posluchačům humanitních fakult hlavní trendy v současném bádání o antickém starověku, je nutné se podobných nepřesností (např. v terminologii) vyvarovat. Závěr druhého čísla MENERVY je navíc obohacen o "Hostinu u devíti múz", která zajímavým způsobem rozšiřuje a oživuje problematiku.

I přes výše zmíněné připomínky je MENERVA projektem veskrze přínosným a sympatickým, který rozšiřuje řadu dosud vycházejících českých periodik podobného zaměření. Přejeme redakčnímu kruhu časopisu, aby se jako Odysseův koráb vyhnula všem nebezpečím Skylly a Charybdy a stala se čtenářům pomocníkem a moudrým průvodcem.

Jiří Musil (Praha)

* *Miscellanea ad antiquitatem propagandam spectantia* 1/1998, 2/1999, České Budějovice, vychází s podporou Biskupského gymnázia Jana Nepomuka Neumanna v Českých Budějovicích.

DIPLOMOVÉ PRÁCE Z KLASICKÉ FILOLOGIE, KLASICKÉ ARCHEOLOGIE, BYZANTOLOGIE A NOVOŘEČTINY
obhájené na českých a slovenských univerzitách v r. 1998/99

1. FF UK v Praze – Ústav řeckých a latinských studií
(Připravil Jan Souček)

Autor: Alena BOČKOVÁ Obor: latina
Název práce: *Dílo Bohuslava Balbína 'Diva Montis Sancti' a jeho dobový překlad od Matěje Václava Šteyera*
Vedoucí práce: PhDr. Martin Svatoš, CSc. Počet stran: 102

Práce srovnává dva spisy ze 17. století, dílo Bohuslava Balbína *Diva Montis Sancti* (Pragae 1665) a jeho český ekvivalent od Matěje Václava Šteyera s názvem *Přepodivná Matka Svatohorská Maria* (Litomyšl 1666), a to po stránce formální, obsahové a jazykové. Autorka dospívá k závěru, že Balbínův spis je adresován vzdělanému čtenáři a že vedle funkce informativní, historicko-vzdělávací a vlastenecké v něm významnou roli hraje také funkce estetická, zatímco Šteyerovo dílo lze charakterizovat jako parafrázi latinské předlohy, jakýsi výběr, který je určen sociálně nižším vrstvám a v němž převládá nábožensko-vzdělávací funkce.

Autor: Blanka HORNOVÁ Obor: latina
Název práce: *Výrazy 'arrogantia', 'arrogans', 'arroganter' v Ciceronově a Tacitově díle*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Bohumila Mouchová, CSc. Počet stran: 101

Práce probírá oblasti užití uvedených výrazů u Cicerona a Tacita s přihlédnutím k některým dalším autorům, popisuje přesný kontext jednotlivých dokladů a zabývá se faktory, které určují negativní konotace výrazu *arrogantia*. Vzhledem k charakteru dokladů se podrobně věnuje oblasti rétoriky a veřejného života. Práce též zkoumá vhodné možnosti překladu těchto výrazů do češtiny. Okrajově se též dotýká postavení vlastnosti *arrogantia* v komplexu latinských slovních prostředků pro záporné hodnocení.

Autor: Jana JOROVÁ Obor: latina
Název práce: *'Ira', 'furor', 'dolor' v Senekových tragédiích 'Medea' a 'Phaedra'*
Vedoucí práce: doc. PhDr. Eva Kuťáková, CSc. Počet stran: 103

Práce interpretuje zmíněná dramata z hlediska afektu a jeho uplatnění při výstavbě charakteru hlavních postav. Po stručném nástinu tendencí výzku-

mu Senecových dramat následuje rozbor zmíněných děl, doplněný odkazy na autorovo filozofické dílo. Autorka zkoumá zejména exponování afektu, sebereflexi a vývoj hrdinek, jejich konfrontace s dalšími aktéry, úlohu chůvy a funkci chóru. V závěru shrnuje předvedené afekty ve formě schematizovaného porovnání afektivního řetězce u několika hlavních postav (Medea, Phaedra, Theseus, Hippolytus).

Autor: Dana KUDLÁČKOVÁ Obor: latina
Název práce: *Anaforické vztahy v latině*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Bohumil Palek, DrSc. Počet stran: 102

Práce se zabývá anaforou v latině; největší důraz je při tom kladen na zpracování tohoto tématu v rámci teorie řízení a vázání (*GB theory*). První část obsahuje přehled názorů na anaforu od doby historicko-srovnávací gramatiky po moderní směry 20. století, textovou lingvistiku a generativní gramatiku. Ve druhé je popsán systém teorie řízení a vázání a v jejím rámci je věnována pozornost především řešení problematiky anafory. Jádrem práce je třetí oddíl, který je aplikací teorie řízení a vázání na anaforu v latině.

Autor: Jaroslav LORMAN Obor: latina
Název práce: *Paulus Orosius – křesťanský interpret dějin*
Vedoucí práce: doc. PhDr. Václav Marek, CSc. Počet stran: 106

Práce zkoumá historiografickou metodu v díle *Historiae adversus paganos* pozdně antického křesťanského autora Paula Orosia. Stručně charakterizuje jeho pojetí některých starších období římských dějin, avšak především analyzuje jeho zpracování vlastní současnosti, tj. dobu po bitvě u Hadriánopole do r. 417. V jeho chápání dějinného vývoje se projevují tři východiska: jako římský občan chápe římskou expanzi jako naplnění světodějného poslání Říma; hispánský původ mu umožňuje připomenout i rub římských vítězství – utrpení poražených; konečně jako křesťan spatřoval v dějinách i zásahy "vyšší moci" a z tohoto hlediska hodnotil události často i v neprospěch Říma. Součástí práce je i srovnání pojetí vztahu impéria a církve u Orosia a Aurelia Augustina.

Autor: Cyril MATOUŠ Obor: byzantologie
Název práce: *Slovesný systém pozdněstředověké lidové řečtiny na základě jazyka tzv. Morejské kroniky*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Růžena Dostálová, CSc. Počet stran: 133

Práce podává přehled verzí a rukopisů kroniky, zkoumá otázky jejího datování a autorství, zasazuje její vznik do historického rámce. Uvádí též diachronní a synchronní jazykový kontext. Předně se však zabývá slovesným systémem, klasifikací kmenového systému (zánik monolektického perfekta a futura), ústupem infinitivu, perifrastickými vyjádřeními futura a plusquamperfekta, situací zdvojky a augmentu a vztahem předpony a augmentu. Závěr práce konstatuje, že sloveso v jazyce kroniky již v základních rysech odráží stav dnešní řečtiny (neustálenost přetrvává ve futuru).

Autor: Martin NĚMEČEK Obor: starořečtina
Název práce: *'Ekklésiá', 'ekklésiazein' – význam a užití v řečtině klasického období*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Růžena Dostálová, CSc. Počet stran: 86

Základem práce je lexikografické a sémasiologické zpracování termínů *ekklésiá* a *ekklésiazein*. Úvodní část se věnuje pojmům "sněm" a "konat sněm" v homérském jazyce, následuje etymologický výklad slova *ekklésiá* a jeho souvislost s adjektivem slovesným *ekklétos*. Jádrem práce je rozbor vybraných úryvků souborné excerpce díla Thúkýdidova, Xenofóntova, Aristofanova a Aristotelova. Vyplývá z něho, že pojem *ekklésiá* označuje především lidový sněm v demokratických Athénách, avšak že u zkoumaných autorů má i další sémantické odstíny (sněmy vojenské, mimořecké, oligarchické aj.).

Autor: Robert PAVLÍK Obor: byzantologie
Název práce: *1. Themistiova řeč (Peri filanthrópiás é Kónstantios) – úvod, překlad a komentář*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Růžena Dostálová, CSc. Počet stran: 97

Práce se zabývá osobností pozdně antického rétora Themistia, přináší první český překlad výše uvedené filozofické řeči. Překladu předchází úvodní část, v níž nalézáme stručnou charakteristiku 4. stol., v němž Themistios žil, a podrobnější informace o autorově soukromém i veřejném životě a zejména o jeho literárním díle. Překlad doplňují kapitoly, které zasazují vznik této řeči do kontextu historických událostí a interpretují ji z literárního a filozofického hlediska.

2. FF UP v Olomouci – Katedra klasické filologie
(Připravila Ivana Koucká)

Autor: Lenka GREGOROVÁ Obor: latina – němčina
Název práce: *Odkaz Antigony*
Vedoucí práce: PhDr. Jan Janoušek Počet stran: 75

Práce představuje literární srovnání Sofokleovy tragédie *Antigona* s jejími novodobými variacemi (Brecht, Anouilh, Mesarč, Glowacki, Karvaš). Zaměřuje se především na to, jakým způsobem je obměňován základní konflikt v Sofokleově hře, na rozložení rolí a charakter postav u jmenovaných moderních adaptací, posuny ve vnímání tragična a jeho aktualizace v současném kontextu.

Autor: Zlata SOUČKOVÁ Obor: latina
Název práce: *Marcus Minucius Felix, Octavius (překlad s komentářem)*
Vedoucí práce: PhDr. Jan Janoušek Počet stran: 65

Hlavní náplní práce je překlad a komentář kapitol 16-27 z uvedeného dialogu, který je však značně inspirován starším překladem Stiebitzovým. Na rozdíl od Stiebitze dává přednost rozvolnění dlouhých period originálu a někde preferuje i volnější překlad před doslovným. Poznámkový aparát Stiebitzův autorka obohatila a rozšířila. Součástí práce je i výklad o literárněhistorických okolnostech vzniku díla a jeho zařazení do kontextu raně křesťanské apologetické literatury.

Autor: Andrea VÁGNEROVÁ Obor: latina
Název práce: *Základy latinské slovní zásoby jako východiska pro studium španělštiny*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Antonín Bartoněk, CSc. Počet stran: 101

Práce se pokouší o zpracování slovní zásoby latiny a španělštiny ze středoškolských učebnic obou jazyků. První část vysvětluje výslednou strukturu excerpt lexika ze zmíněných učebnic, druhá pak obsahuje výčet jejich slovních výrazů. V třetí části je vyhodnocena práce s obsáhlým jazykovým materiálem z hlediska statistického a jsou uvedeny i některé hláskoslovné změny.

Autor: Ilona VLÁČILÍKOVÁ Obor: latina
Název práce: *Catullus. Tradice překladů v české literatuře*
Vedoucí práce: PhDr. Jan Janoušek Počet stran: 72

Autorka se na základě vybraných básní pokusila postihnout některé charakteristické tendence v překladech Catullovy poezie v české literární tradici. Kritériem pro výběr básní byla zejména metrická stránka básní; podle tohoto klíče zvolila autorka básně, které jí připadaly známé a výrazné, popř. významově nosné. Po velmi stručném literárněhistorickém úvodu následuje vlastní analytická část, rozbor překladů. Třetí část práce se pak věnuje charakteristice stylů jednotlivých překladatelů.

3. PgF JČU v Českých Budějovicích – Katedra klasické filologie
(Připravila Štěpánka Brožová)

Autor: Petra KLOUBOVÁ Obor: latina
Název práce: *M. Manilius: Astronomica. Latinský didaktický epos o astrologii*
Vedoucí práce: Mgr. Marcela Hejtmanová Počet stran: 74 + 1 s. obr. příl.

Práce je věnována 4. knize Maniliova didaktického eposu *Astronomica*, který dosud nebyl přeložen do češtiny. Všestrannému rozboru textu předchází

stručný výklad o dějinách a systému astrologie a o jejím významu v antice, kapitola o autorovi a základní údaje o eposu a jeho zakotvení ve stoické filozofii. Zkoumaná 4. kniha (935 veršů) se tematicky člení do 9 částí; ke každé z nich podává práce věcný a mytologický komentář a ukázku překladu. Závěrečná kapitola pojednává o jazyku eposu a básnických ozdobách Maniliova stylu. V příloze je uveden i latinský text 4. knihy.

Autor: Jana LÁFOVÁ Obor: latina
Název práce: *Mýtus o Théseovi v římské a novodobé literatuře*
Vedoucí práce: Mgr. Štěpánka Brožová Počet stran: 97

Práce srovnává několik variant zpracování mýtu o Théseovi. Nejprve se soustřeďuje zejména na latinské verze u Catulla (báseň 64) a u Ovidia (*Listy heroin*), poté zkoumá novodobá pojetí: J. Mahen a A. Gide se zabývají téměř celým Théseovým životem, zatímco W. Shakespeare zobrazuje pouze krátký úsek Théseovy vlády v Athénách. Následuje rozbor dvou hudebních zpracování, B. Martinů a J. A. Bendy. Cílem práce je psychologické vykreslení Thésea a porovnání různých pohledů na jeho postavu.

Autor: Radka MICHÁLKOVÁ Obor: latina
Název práce: *Seneca: praetexta 'Octavia'*
Vedoucí práce: Mgr. Marcela Hejtmanová Počet stran: 136

Práce je věnována rozboru jediné zachované římské praetexty *Octavia*, připisované Senecovi. Obsahuje stručný výklad o žánrech římského divadla a jejich vlivu na Senecovu tvorbu, zabývá se historií praetexty jako žánru a dále se zaměřuje na otázky autorství *Octavie*, na dramatickou stavbu díla, na charakterizaci postav a jejich srovnání s historickou skutečností. Součástí práce je prvý český překlad díla, který doplňuje komentář věcný, mytologický a jazykový.

Autor: Ondřej PEŠEK Obor: latina
Název práce: *Cicero a sv. Ambrož, 'De officiis'*
Vedoucí práce: doc. PhDr. Helena Kurzová, DrSc. Počet stran: 119

Tématem práce je lexikálně-sémantický rozbor děl *De officiis* Cicerona a sv. Ambrože, a to vždy prvé knihy, kde se oba autoři zabývají problematikou povinností, vyplývajících z pojmu *honestum* ("čestnost") a z jednotlivých kardinálních ctností. Práce postihuje shody a rozdíly mezi oběma díly v lexikální oblasti, tj. v užití a výskytu příslušných pojmů. Oba texty jsou posuzovány i z hlediska osnovy a plánu argumentace. V závěru práce autor ukazuje, jakým způsobem se vliv Ciceronova spisu odráží v díle sv. Ambrože, a dotýká se tak jednoho z mnoha aspektů otázky etablování křesťanské etické terminologie.

Autor: Petra PYTELKOVÁ Obor: latina
Název práce: *Postava Médey v římské a novodobé literatuře*
Vedoucí práce: Mgr. Štěpánka Brožová Počet stran: 109

První část práce se zabývá vykreslením postavy Médey v římské literatuře, u Ovidia (*Heroides*, *Metamorphoses*) a v Senecově tragédii *Medea*. Věnuje se jazykovému srovnání obou básníků a psychologickému ztvárnění Médey v jednotlivých dílech. V druhé části je pozornost obrácena k modernímu pojetí této postavy, podrobněji je rozvedeno zpracování F. Grillparzera, R. Jefferse a Ch. Wolfové. Bibliografická část obsahuje seznam vydání Senecových tragédií.

Autor: Martina STAŇKOVÁ Obor: latina
Název práce: *Titus Livius o římském náboženství*
Vedoucí práce: doc. dr. Igor Lisový, CSc. Počet stran: 79 + 10 s. příl.

Práce zkoumá Liviovu literární činnost, jeho prameny a politické názory. Hlavní důraz klade na analýzu a interpretaci Liviových názorů na náboženství, které hrálo významnou úlohu po celé období formování římského impéria. Autorka se zaměřuje především na Liviův obraz náboženství v době královské a v rané fázi republiky. Nastíněný problém je aktuální z toho důvodu, že Liviovo pojetí lze srovnat s Plútarchovými životopisy.

Autor: Zuzana ŠŤASTNÁ Obor: latina
Název práce: *Postava Faidry v římské literatuře a v novodobých zpracováních*
Vedoucí práce: Mgr. Štěpánka Brožová Počet stran: 83 + 10 s. obr. příl.

Práce se zabývá mytologickou a literární postavou Faidry. První část se zabývá jejím psychologickým vykreslením v antické literatuře, konkrétně u Eurípida, Senecy a Ovidia, a vzájemným srovnáním pojetí uvedených autorů. Druhá část je věnována novodobým zpracováním a vychází z děl J. Racina, G. d'Annunzia a R. Jefferse.

4. FF MU v Brně – Ústav klasických studií
(Připravila Jarmila Hudečková)

Autor: Irena JANÁSKOVÁ Obor: latinský jazyk a literatura
Název práce: *Valerius Flaccus: Argonautica*
Vedoucí práce: doc. PhDr. Dagmar Bartoňková, CSc. Počet stran: 84

Autorka podává v práci rozbor eposu Valeria Flacca, autora stříbrného období římské literatury. Po několika kapitolách, které dokumentují, jak se Valerius Flaccus vyrovnal s díly svých předchůdců, následuje část práce věnovaná ženským hrdinkám eposu. Ty jsou, a to nejen podle jejího názoru, nejzdařilejšími postavami básně. Poté obrací autorka svou pozornost k jednotlivým *topoi* římské literatury stříbrného období, které lze v eposu *Argonautica* nalézt. V závěru se I. Janásková pokouší o jakousi rehabilitaci výše zmíněného autora, jemuž se od generace starších klasických filologů dostávalo jen přezíravého hodnocení.

Autor: Tomáš JUNEK Obor: latinský jazyk a literatura
Název práce: *Motiv hada a draka v Ovidiových 'Proměnách' a jeho význam*
Vedoucí práce: doc. PhDr. Dagmar Bartoňková, CSc. Počet stran: 80

Diplomant se ve své studii za pomoci psychologie zamýšlí nad nejrůznějšími funkcemi motivu hada a draka v antické literatuře. Vlastním polem působnosti jsou mu vybrané příběhy z Ovidiových *Metamorfóz*. Popudem k práci byla autorovi lidská fascinace obludami a příbuznými živočichy a fakt, že had je na jedné straně sice symbolem zla a neštěstí, na straně druhé ovšem vystupuje v antické mytologii jako bůh s veskrze kladnými vlastnostmi.

Autor: Jana LUKÁŠOVÁ Obor: latinský jazyk a literatura
Název práce: *Realismus u Petronia*
Vedoucí práce: doc. PhDr. Dagmar Bartoňková, CSc. Počet stran: 92

Autorka nám ve své práci předkládá zamyšlení nad otázkou, do jaké míry a zda vůbec je realistický Petroniův spis *Satyricon*. Jako východisko jí kromě vlastního díla sloužily prameny a studie vztahující se k období, v němž se dílo odehrává. Hlavní náplní studie je práce s textem. Po důkladném literárním rozboru analyzuje diplomantka jednotlivé části díla, o nichž se domnívá, že mohou pomoci doplnit nebo ověřit informace, jež o starověku máme. V závěru se pak pokouší odpovědět na otázku, jaký byl smysl a účel napsání *Satyriconu*.

Autor: Milena OČADLÍKOVÁ Obor: latinský jazyk a literatura
Název práce: *Gastronomie starověkých Řeků a Římanů ve světle Apiciovy kuchařské knihy*
Vedoucí práce: doc. PhDr. Dagmar Bartoňková, CSc. Počet stran: 94

Jak již samotný název práce vypovídá, práce M. Očadlíkové se zabývá kuchařským uměním starověku. Hlavním zdrojem informací je jí dílo Marca Gavia Apicia, které se dochovalo díky kompilátorovi Caeliovi. Po krátkém úvodu, kde autorka předkládá medailonky spisovatelů zabývajících se jídlem, se práce dostává ke svému hlavnímu cíli, totiž k samotným receptům a návodům, jak správně stolovat. Autorka nabízí kromě vlastních překladů jednotlivých pasáží Apiciovy knihy i jejich příhodné komentáře.

Autor: Petr POLEHLA Obor: latinský jazyk a literatura
Název práce: *Senekova 'Medea' na pozadí stejnojmenného díla Eurípidova*
Vedoucí práce: doc. PhDr. Dagmar Bartoňková, CSc. Počet stran: 105

Autor provádí na základě kritérií, která stanovil Aristotelés ve svém spise *Rétorika*, srovnání stejnojmenné tragédie řeckého a římského autora. Přitom se ovšem zabývá jen třemi základními složkami, na které lze tragédii rozdělit: dějem, povahami jednotlivých aktérů a stránkou myšlenkovou. Aristotelova měřítka neuplatňuje P. Polehla naštěstí příliš tvrdošíjně, jsou mu jen jakýmsi pomocným vodítkem při samostatných úvahách, neboť, jak sám praví, *"zarputilé srovnávání Senekových tragédií s požadavky vyslovenými o 400 let dříve a za naprosto jiných podmínek vede k nesprávnému odsuzování těchto děl"*.

Autor: Pavel SMOLA Obor: latinský jazyk a literatura
Název práce: *Exil v starořímské literatuře*
Vedoucí práce: doc. PhDr. Dagmar Bartoňková, CSc. Počet stran: 84

Výchozím bodem celé diplomové práce byla úvaha, že *"vyhnanství patří pro svou tíhu, se kterou dopadá na člověka, mezi obecné lidské situace, které se s časem ani místem podstatně nemění. A tak zažívá exulant před dvěma tisíci lety takřka stejné pocity jako vyhnanec dnešní"*. P. Smola ve své studii nastiňuje, jak vnímal vyhnanství antický člověk, konkrétně římští literáti Cicero, Vergilius, Ovidius a Seneca, jejichž zkušenosti s expatriací se odrazily i v jejich díle, a na mnoha místech pak provádí příhodné srovnání s exulanty novodobými, např. s E. Benešem a dalšími.

Autor: Drahomíra URBÁNKOVÁ Obor: latinský jazyk a literatura
Název práce: *Rozbor vybraných motivů v česko-latinských václavsko-ludmilských legendách*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Jana Nechutová, CSc. Počet stran: 111

Práce pojednává o legendě jako žánru, pokouší se na daném materiálu pojednat o kategorii svatosti (ve fenoménu hagiografického diskursu se opírá o Uhlířovy a Hošnovy práce) a o kultu světce-mučedníka. Prezentuje na základě dosavadního výzkumu dotační a filiační rozbor ludmilských a václavských legend. Jádrem práce je rozbor motivů a povinných míst, jež se uplatňují ve václavsko-ludmilské hagiografii.

Autor: Kateřina URBÁNKOVÁ Obor: latinský jazyk a literatura
Název práce: *Traktát 'de labore corporali', připisovaný Mikuláši z Drážďan*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Jana Nechutová, CSc. Počet stran: 46

K. Urbánková přepsala text, zapsaný v rukopise pražské Národní knihovny, sign. XXIII F 24, f. 38^{r}-40^{r}, jejž se F. M. Bartoš pokusil připsat Mikuláši z Drážďan. Zjistila, že text je konvenční satirou na stavy. Po přepisu podala

diplomantka překlad textu, přidala přepis následujících folií (41^{r}-43^{r}) s obdobným obsahem a odstavec na f. 40^{r}, v němž zjistila variantu části Husova traktátu *De sanguine Christi*. Dodala několik poznámek, jimiž obsah prvých dvou textů srovnává se staročeskými satirami a s příslušnou pasáží Husova *Exposicio Decalogi*.

Autor: Jana VAŇKOVÁ Obor: latinský jazyk a literatura
Název práce: *Metrické figury v daktylském hexametru zlatého období římské literatury*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Antonín Bartoněk, DrSc. Počet stran: 109

J. Vaňková ve své práci analyzovala originálním, ale přitom vysoce subjektivním způsobem (v podstatě nepřihlížejíc ke starší literatuře) vybrané úseky z Lucretia, Catulla, Vergilia, Horatia a Ovidia a došla k celé řadě zajímavých závěrů o možnostech, jak mohou *"formální veršové prostředky zvýrazňovat obsahově závažné pasáže textu"*.

Autor: Helena VOJNOVÁ Obor: latinský jazyk a literatura
Název práce: *Prology a epilogy skladeb Bartoloměje z Chlumce*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Jana Nechutová, CSc. Počet stran: 76

Diplomantka navazuje na literárně estetický rozbor rámcových částí starší české a česko-latinské literatury provedený M. Švábem, teoreticky se opírá zejména o práci Curtiovu a o schémata v knize L. Arbusowa. V rámcových částech Klaretových textů se zabývá motivy, *topoi*, ale i rytmickým a metrickým rozborem Klaretových hexametrů a jejich rýmy.

Autor: Lenka BŘESKÁ Obor: klasický řecký jazyk a literatura
Název práce: *Řecké nápisy z italské pevniny*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Antonín Bartoněk, DrSc. Počet stran: 114

L. Břeská pořídila ve své diplomové práci soupis starořeckých nápisů z jižní Itálie (bez Sicílie) v rozmezí od počátku písemné dokumentace (konec 8. stol. př. n. l.) do poloviny 4. stol. př. n. l. – v poměrné úplnosti se stručnými komentáři, českými překlady, pokud možno i s pokusem o nářeční zařazení nápisu.

Autor: Pavel ČERNUŠKA Obor: klasický řecký jazyk a literatura
Název práce: *Postava Piláta v apokryfní literatuře*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Antonín Bartoněk, DrSc. Počet stran: 142

Na začátku své práce si autor klade otázku, *"jak se Pilát dostal do kréda"*, a vysvětluje funkci, kterou má Pilátovo jméno v křesťanských vyznáních víry. V následující kapitole předkládá literární památky vypovídající o Pilátovi. Největší pozornost věnuje pochopitelně pilátovskému okruhu apokryfní literatury. U jednotlivých spisů shrnuje dosavadní literárně-historické hod-

nocení, v několika případech navrhuje revizi nebo doplnění. V další části pojednává o osobách a hlavních myšlenkách pilátovské apokryfní literatury a poukazuje na souvislosti se středověkými legendami. (Sem vkládá i kapitolu o historickém Pilátovi.) Plynule tak přechází k poslední kapitole, v níž naznačuje nesmírné rozšíření zájmu o Piláta ve středověku.

Autor: Pavlína ŠÍPOVÁ Obor: klasický řecký jazyk a literatura
Název práce: *Tomášovo evangelium dětství*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Antonín Bartoněk, DrSc. Počet stran: 65

V úvodní části pojednává autorka o problematice apokryfních evangelií (také v návaznosti na starozákonní apokryfy). Dále hovoří o evangeliu jako žánru a v samostatném oddíle pak o Tomášově evangeliu dětství, jeho edicích a charakteru. Druhý díl práce – vlastní překlad apokryfu – si klade za cíl nezávisle na konvenci biblických překladů vyjádřit dnešními slovy co nejautentičtěji Tomášovo vyprávění. Pro českou stylistickou rovinu bylo zvoleno lidové vyprávění, jaké je užito i v originále, pro přirozenější četbu textu ovšem s převodem do řeči přímé. Třetí díl komentuje jednotlivé odchylky řeckého rukopisu A od ostatních částečně dochovaných rukopisů, dále lexikální zvláštnosti řeckého textu a na některých místech i postup překladatelky.

Autor: Petr FLORIAN Obor: novořecký jazyk a literatura
Název práce: *Přehled československo-řeckých styků v letech 1920 až 1930*
Vedoucí práce: PhDr. Pavel Hradečný, CSc. Počet stran: 75

Autor se snaží zmapovat co možná nejpodrobněji a především na základě primárních pramenů (materiály z archivu Ministerstva zahraničních věcí apod.) a sekundární literatury (řečtí autoři) vzájemné styky mezi oběma zeměmi ve dvacátých letech 20. století. V oblasti politické se vzájemné vztahy výrazněji projevily pouze při jednáních o možném vstupu Řecka do Malé dohody, na poli kulturním se také příliš mnoho společných aktivit nezmiňuje, stěžejní úlohu tedy hrály styky obchodní, jimž je věnována nejrozsáhlejší kapitola práce. Ta podrobně pojednává o způsobu uzavírání obchodních smluv a jejich obsahu, doplňuje ji série tabulek a grafů, které přinášejí výčet nejdůležitějších obchodovaných komodit, jejich podíl na vzájemném obchodu, bilanci dovozu a vývozu aj.

Autor: Kateřina LUKÁŠOVÁ Obor: klasická archeologie
Název práce: *Rané křesťanské mozaiky od 3. do 6. stol. n. l. v Římě a Ravenně*
Vedoucí práce: PhDr. Marie Pardyová, CSc. Počet stran: 135

Práce obsahuje charakteristiku technologie mozaiky a jejích jednotlivých druhů a historický přehled vývoje mozaiky v řecko-římském světě. Diplomantka se soustředila především na mozaiky z Pelly, helénistické mozaiky

z Délu, mozaiku z Faunova domu s obrazem bitvy u Issu. Z římských mozaik si vybrala především mozaiky severoafrické. Poté přechází k pozdně antickým dokladům, které byly použity již v raně křesťanském kontextu (zejm. mozaiky ze Santa Costanza a *opus sectile* z Ostie), a k ravennským mozaikám. Dochází k závěru, že ačkoli je pozdní antika považována za období krize a dožívání tradičních uměleckých druhů, je to právě mozaika, která v souvislosti s výzdobou okázalých veřejných sálů a křesťanských kostelů dospívá ke svému dalšímu vrcholu a kromě abstrakce figurálních motivů je i nositelem antické klasické tradice, zejména co se týče bohaté ornamentiky.

5. FF UK v Bratislavě – Katedra klasickej a semitskej filológie
(Připravila Ľudmila Buzássyová)

Autor: Marcela BURGANOVÁ Obor: latinčina
Název práce: *Vzťah sv. Augustína k rétorike podľa spisu 'De doctrina christiana'*
Vedoucí práce: doc. PhDr. Daniel Škoviera Počet stran: 112

Stredobodom záujmu diplomantky je Augustínus ako učiteľ. Opierajúc sa o vlastný preklad diela *De doctrina christiana* rozoberá autorka dva základné prvky: kresťanské učenie a jeho vykladanie za použitia rétoriky. V prvej časti práce je stredobodom pozornosti samotný Augustín a jeho vzťah k umeniu rétoriky. Druhá časť ponúka pohľad na antickú rétoriku, hlavne na Ciceronove rečnícke spisy *Orator* a *De oratore*. Ukazuje, aký vzťah k rečníctvu a Ciceronovmu odkazu zaujalo rané kresťanstvo, porovnáva dielo Cicerona a Augustína. Podáva dôkaz o vedeckosti Augustínovho diela vyzdvihujúc jeho originalitu a prínos pre kresťanskú kultúru.

Autor: Peter BYSTRICKÝ Obor: latinčina
Název práce: *Porovnanie rímskych kráľov Romula a Numu Pompilia u Livia, Ovidia a Plutarcha*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Peter Kuklica Počet stran: 110

Práca poskytuje obraz dvoch kráľov na základe opisov troch rôznych autorov – rímskeho historika, rímskeho básnika a gréckeho filozofujúceho moralistu a psychológa –, pokúšajúc sa o syntézu ich subjektívnych názorov a hodnotení. Charakterizuje východiská a ciele tvorby skúmaných autorov, venuje sa dobe kráľovskej so zameraním na kompetencie kráľov. Upozorňuje na odlišnosti v povahách kráľov v podaní troch autorov a na postoje, ktoré zaujímajú autori k svojim postavám. Na základe ich hodnotení podáva diplomant vlastné charakteristiky Romula a Numu Pompilia.

Autor: Mária KADRLIAKOVÁ Obor: latinčina
Název práce: *Lexikológia a lexikografia novej latinčiny a najnovšie úsilia o jej oživenie*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Peter Kuklica Počet stran: 73 (+ příloha 25 s.)

Práca je zamyslením sa nad štúdiom klasického jazyka – latinčiny – a nad otázkami, ktoré nadobudli tvar počas autorkinho paralelného štúdia anglického a latinského jazyka. Diplomantka si všíma špecifiká súčasnej živej latinčiny a sústreďuje sa na fenomén nových slov. Porovnáva tvorbu nových slov a slovných spojení v súčasnej latinčine a angličtine, zamýšľajúc sa nad životaschopnosťou jedných i druhých vo svete, kde sociologické, politické a ekonomické dôvody prevažujú nad lingvistickými a kultúrnymi. Súčasťou diplomovej práce je malý latinsko-slovenský slovník zostavený výberom z časopisu *Latinitas*.

Autor: Branislav POKRIVČÁK Obor: latinčina
Název práce: *Vojna a mier v Erasmovom diele 'Adagiorum chiliades'*
Vedoucí práce: doc. PhDr. Daniel Škoviera Počet stran: 101

Práca dokumentuje Erasmov odmietavý postoj k vojne, poukazuje na konkrétne prejavy tohoto postoja v jednej z Erasmových najvplyvnejších kníh *Adagiorum Chiliades* a v komentári k adagiám *Dulce bellum inexpertis*. Podrobne rozoberá tento esejistický komentár. Hľadá a analyzuje príčiny korigovania Erasmovho pacifizmu nachádzajúc ich v konfrontácii s reálnou vojenskou hrozbou – expanziou osmanských Turkov. Súčasťou práce je aj prvý slovenský preklad eseje *Dulce bellum inexpertis*.

6. FH TU v Trnave – Katedra klasických jazykov
(Připravil Jan Burian)

Autor: Magdaléna BRICKOVÁ Obor: latinčina
Název práce: *Vplyv cisárovien na vládu Severovcov*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Jan Burian, CSc. Počet stran: 78

Vláda Severovcov je pozoruhodná okrem iného aj tým, že sa na nej zúčastňovali cisárovné sýrskeho pôvodu ako skutočné spoluvládkyne jednotlivých panovníkov. Stretnutie Septimia Severa a Julie Domny znamenalo začiatok priameho pôsobenia žien na rímskom cisárskom dvore. Julia Domna priviedla do Ríma svoje sýrske príbuzenstvo a jej sestra, Julia Maesa, patrila medzi najschopnejšie severovské cisárovné. Jej dcéra, Julia Soaemias, postavila svoju politiku predovšetkým na okázalosti. Pôsobenie Julie Mammaey, poslednej Sýrčanky na cisárskom tróne, sa nieslo v znamení rozumu a umiernenosti. Vplyv cisárovien na rímsku politiku za Severovcov je treba chápať – hoci s istými výhradami – ako pozitívny činiteľ vo vtedajšej konsolidácii ríše.

Autor: Patrícia DOBŇÁKOVÁ Obor: latinčina
Název práce: *Kríza rímskej republiky v diele Aurelia Augustina 'De civitate Dei'*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Jan Burian, CSc. Počet stran: 68

Interpretácia miest, v ktorých sa Aurelius Augustinus zaoberá priebehom a príčinami krízy rímskej republiky, vedie k záveru, že jej dôvody hľadal výlučne v morálnom úpadku rímskej spoločnosti. Poznal dobre latinské dobové pramene (Cicerona a najmä Sallustia) a ich svedectvá chápal ako doklad mravného rozkladu a konca celej antiky, ktorá už naďalej nebola schopná sa rozvíjať na tradičnom základe pohanskej morálky a náboženstva. Perspektíva budúceho vzostupného vývoja, ktorý sa podľa Augustína začal narodením Krista, sa uskutočňovala v postupnej christianizácii rímskej ríše.

Autor: Lucia HÁJOVSKÁ Obor: latinčina
Název práce: *Sallustiova charakteristika Gaia Maria*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Jan Burian, CSc. Počet stran: 70

Osobnosť Gaia Maria, obľúbeného predáka populárov, opisuje Sallustius Crispus v živých detailoch a so zjavnými sympatiami, ako je pochopiteľné u Caesarovho prívrženca. Mariova politická činnosť je Sallustiom posudzovaná v širšom kontexte rozvíjajúcej sa krízy rímskej republiky tak, ako sa odzrkadľuje vo *Vojne s Jugurthom*. Mariova charakteristika je tu koncipovaná v prvom rade ako útok proti nobilite, a nie ako priamy pokus o historický obraz počiatkov Mariovej štátnickej dráhy. Pre Maria bolo zo Sallustiovho hľadiska v danej dobe prvoradé zúčtovať so šľachtou a až potom robiť opatrenia v záujme nižších sociálnych vrstiev.

Autor: Branislav PANIS Obor: latinčina
Název práce: *Tertullianovo 'Apologeticum'*
Vedoucí práce: doc. PhDr. Daniel Škoviera, h. prof. Počet stran: 64

Práca je rozdelená na tri kapitoly. Prvá (*Kresťanstvo a rímske impérium*) sa venuje náboženskej situácii na začiatku nového tisícročia. Druhá (*Tertullianus*) sa zaoberá osobnosťou a dielom Tertulliana ako nekompromisného obrancu kresťanstva, smelého polemika s pohanstvom a vynikajúceho spisovateľa a mysliteľa. Tretia kapitola (*Apologeticum*) je jadrom práce a sústreďuje sa na problematiku právneho postavenia kresťanov, charakteristiku obvinení proti kresťanstvu a na spôsob Tertullianovej protiargumentácie. Tertullianus stavia nové náboženstvo do ostrého protikladu s antickým svetom, lebo len ono je nositeľom pravdy. Antickú kultúru považuje Tertullianus viac-menej za prekonanú. Iba na niekoľkých miestach možno uňho nájsť pozitívne hodnotenie pohanskej spoločnosti, ak je v súlade s jeho obranou kresťanstva. Podľa neho sú kresťania nielen nevinní, ale jediní záchrancovia sveta.

Jan Souček (Praha)

Jeorjios I. Jeorgopulos (řec. Γεώργιος Ι. Γεωργόπουλος), Αρχαία ελληνική σύνταξη, θεωρία & πράξη. Athina, Ekdosis A. Stamulis 1998, 526 str.

Velmi obsáhlá a podrobná novořecká učebnice starořecké syntaxe je koncipována poněkud odlišně od příruček, které máme běžně k dispozici, protože je určena studentům (a profesorům), jejichž mateřským jazykem je novořečtina. Veškerá terminologie je tudíž ryze řecká, nikoli – jak jsme zvyklí – latinská či alespoň založená na latině. Učebnice také vychází z jiných principů, je zaměřena povýtce teoreticky, tj. připomíná svým zpracováním příručku české syntaxe pro Čechy, jako by studenti starořeckou syntax již prakticky ovládali a chyběla jim jen znalost teorie. Přesto se však nejedná o mluvnici vědeckou, i když autor, který je zkušeným pedagogem, některé detaily vykládá spíše pro vyučující než pro studenty a žáky. Není uvedeno, na jakou věkovou kategorii se učebnice zaměřuje, podle obsahu lze usuzovat nejspíše na gymnazisty.

Učebnice je rozdělena na pět oddílů, ale jen první dva mají zásadní význam pro výklad: první věnovaný větě jednoduché (s. 18-261) a druhý souvětí (265-421). Třetí část knihy obsahuje synoptické tabulky (s. 423-433) zohledňující lišení příslovečných určení podle jejich funkcí (místo, čas, způsob, účel, míra atd.) a podle toho, jakými prostředky jsou vyjadřována (příslovci, předložkovými pády, prostými pády, participii, vedlejšími větami apod.), a dále četné přehledy (s. 434-453), jako je souhrn funkcí všech druhů ἄν, přehled funkcí spojek εἰ, ὡς, ἐπεί a ἐπειδή, ὅπως, ὅτε a ὅποτε, ὅτι a zájmena ὅ τι. Čtvrtá část (s. 457-470) je věnována různým typům básnických figur a tropů, rozděleným na základě slovosledu (např. chiasmus, hyperbaton, homoioteleuton, asyndeton, polysyndeton), na základě "úplnosti" vyjádření (např. brachylogie, zeugma, pleonasmus, hendiadys, perifráze), na základě významu slov (např. metafora, synekdocha, metonymie, litotes). Do této části je zařazeno i pojednání o gramatické shodě (podmětu s přísudkem apod.), neboť autor může např. jejím nedodržením dosáhnout stylistického účinku.

Vraťme se však k prvním dvěma oddílům. První oddíl, věnovaný jednoduché větě, se dělí na 24 kapitol, postupně jsou probírány typy vět jednoduchých podle komunikativní funkce, větné členy, funkce bezpředložkových pádů (pádová syntax), syntax komparativu a superlativu, druhy příslovcí, funkce předložkových pádů. Velká pozornost je věnována slovesu; v rámci diateze jsou podrobně probírány slovesné vazby aktivních, mediálních i pasivních sloves s jedním pádem i se dvěma pády (což v našich učebnicích bývá vykládáno v rámci pádové syntaxe) a neosobní slovesa; dále se pojednává o slovesných časech a jejich funkcích, o slovesných modech, o funkcích jmenných tvarů slovesa (infinitiv se členem a bez členu, infinitiv po slovesech *dicendi* a *putandi* apod., participiální konstrukce), včetně slovesných adjektiv na -τέος. Další kapitoly jsou věnovány zájmenům, členu a záporkám.

Druhý oddíl tvoří jen čtyři kapitoly: nejprve jsou popsány typy spojení (asyndeton, parataxe, hypotaxe) a podrobně se hovoří o typech parataktického spojení: souvětí slučovací spolu se stupňovacím, odporovací, vylučovací, důvodové (γάρ, ὡς, ἐπεί) a důsledkové (οὖν, οὐκοῦν, ὥστε, τοιγάρουν). Největší část druhé kapitoly tvoří pojednání o vedlejších větách. Autor je dělí na substantivní (ονοματικές) a příslovečné (επιρρηματικές). Jmenné věty se pak dělí na věty úsudkové, uvozované spojkami ὅτι, ὡς, ὅπως, ὅ, věty obavné se spojkami μή a ὅπως μή, k nimž autor řadí i věty po slovesech *curandi* a z nejasných důvodů také otázky přímé (se zdůrazněním, že jde o hlavní věty) a nepřímé. U vět příslovečných liší věty příčinné, účelové, podmínkové, přípustkové, časové; jsou sem zařazeny i věty relativní (αναφορικές), a to anaforické i autonomní. Poměrně rozsáhlá kapitola je pak věnována nepřímé řeči.

Na rozdíl od jiných gramatik obsahuje tato učebnice syntaxe i cvičení, která následují za jednotlivými podkapitolami. Cvičení jsou zaměřena vesměs teoreticky: studenti mají určovat např. druhy vedlejších vět, pádové funkce substantiv, která jsou ve větě zvýrazněna, apod. Věty jsou velmi krátké, zřídka přesahují jeden řádek. Pokud jsem mohla posoudit, jde většinou o autentické příklady, jen silně zkrácené nebo trochu upravené. Je škoda, že se nikde neuvádí místo, odkud jsou věty citovány, a dokonce ani není označen autor. Výběr vět je velmi kvalitní, ilustruje různé aspekty probíraného jevu, přitom jejich překlad není obtížný (složitější výrazy jsou v závorce přeloženy do novořečtiny), a tak se studenti mohou soustředit především na analýzu procvičovaného jevu. Pro tyto vlastnosti mohou být cvičné věty dobrým pomocníkem i českému pedagogovi. V učebnici nejsou žádná překladová či doplňovací cvičení, pouze teoretické určování, snad kromě převodu přímé řeči v nepřímou. V závěru učebnice je pak otištěn klíč ke cvičením, který občas neukazuje řešení, nýbrž odkazuje na pasáže, kde je příslušná látka probírána.

Kniha je zakončena velmi podrobným obsahem (s. 495-503), abecedním seznamem syntaktických jevů (s. 505-517) a stručnou bibliografií (s. 521), která jako jedinou cizojazyčnou příručku obsahuje Starořeckou syntax od D. (sic!) Humberta v novořeckém překladu. Zvláštností je absence těžkých přízvuků, jsou užívány jen přízvuky ostré (např. ἱκανόν τεκμήριον – s. 313).

Jak jsme ukázali, recenzovaná učebnice *Starořecké syntaxe* je založena na jiných přístupech, než na jaké jsme zvyklí v naší tradici, ale přesto může poskytnout vysokoškolským studentům i učitelům zajímavé informace a velké množství vhodných krátkých příkladů k výkladu i k procvičení.

Dagmar Muchnová

S. Wilczyński – T. Zarych, *Rudimenta Latinitatis, I. Teksty i słownik, II. Preparacje i komentarz gramatyczny*. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 1998, wyd. II. poprawione (1. vyd. 1996), 109 + 90 str.

Před autory této příručky stál nejednoduchý úkol, který známe i z vlastní praxe: dovést studenty, kteří přicházejí na vysokou školu bez jakékoliv znalosti latinského jazyka, během co nejkratší doby na takovou úroveň znalostí, aby byli schopni číst alespoň jednodušší originální texty. S. Wilczyński a T. Zarych připravili proto dvoudílná skripta (1. textová část, 2. gramatická část), která stručně, ale velmi promyšleně k tomuto cíli vedou.

Celý kurz je v obou dílech rozložen do dvaceti čtyř korespondujících lekcí. Základem je lekce v 1. díle, která je vždy (s výjimkou úvodní lekce) rozdělena na několik standardních částí: *Varia* – obsahují v podstatě cvičné věty zaměřené k právě probíraným gramatickým jevům. Již od 7. lekce jsou do tohoto oddílu zařazovány originální věty (autor je uveden v závorce), zhruba v první polovině skript převážně gnómického charakteru, později i jakási excerpta, gramaticky složitější. *Četba* – ve formě souvislého textu, zpočátku uměle konstruovaného, od 10. lekce upraveného originálního textu. Základem jsou díla "školních" autorů: Cicero, Nepos, Seneca, dále Valerius Maximus, Iustinus, Aulus Gellius a Plútarchos. Tematicky se články soustřeďují na kulturněhistoricky zajímavé jevy a oblasti – *de Aenea*, *de Lacedaemoniorum virtute*, *de imperio Romano*, *de amicitia*, *de libris legendis* a další. V posledních dvou cvičeních už studenti mohou číst autentické texty: část dopisu Plinia Ml. (VIII, 24) a nepatrně zkrácenou úvodní pasáž Ciceronových *Tuskulských hovorů*. V oddílu nazvaném *Sententiae* se studenti setkávají se známými citáty, které vhodně doplňují lekce buď po obsahové nebo gramatické stránce. Cvičení, která jsou připojena na konci každé lekce, nejsou příliš obsáhlá, soustřeďují se především na upevnění pasivního zvládnutí probrané látky a podle toho, co autoři píší v předmluvě, slouží k samostatné práci studenta. Jedná se o jednoduché věty pro překlad z latiny. Pokud je požadován překlad do latiny, týká se víceméně jevů morfologických, případně jednoduchých modelových vedlejších vět. V několika posledních lekcích, kde jsou probírány složitější vedlejší věty, už tato cvičení ani zařazena nejsou. Velmi logicky a užitečně je do lekcí 1.-15. začleněno poučení o odvozování slov, o polských nebo mezinárodně užívaných slovech, která mají latinský základ, a na základě latinské slovní zásoby mohou studenti také porovnávat lexikon evropských jazyků.

K prvnímu, textovému dílu patří ještě *Lectiones adiecticiae*, menší soubor latinských textů římských i polských autorů (s. 47-83). Na první pohled by mohlo být poněkud překvapující, že byly do této četby zahrnuty ve větším počtu ukázky z děl básnických než prozaických. Je to krátký úryvek z Vergiliovy *Aeneidy* (z 2. knihy), velmi citlivý výběr z Catulla (celkem 5 básní), standardní, dosti bohatý výběr z Horatia (celkem deset ód a 7. epóda; nechybí samozřejmě ty nejznámější jako *Vides ut alta* – I, 9; *Integer vitae* – I, 22; *Aequam memento* – II, 3; *Eheu fugaces* – II, 14; *Exegi monumentum* – III, 30 a další). Ovidius je zastoupen úryvky z životopisné elegie (*Trist.*, IV, 10) a z *Proměn* (úvod a zlatý věk), Phaedrus pěti bajkami, resp. částmi pěti bajek, Martialis jen několika verši. V plném rozsahu jsou zařazeny dvě sekvence, a to *Dies irae* a *Stabat mater*. Výběr z prózy tvoří kratší pasáže z Caesarových *Zápisků o válce galské*, z Ciceronových filozofických děl i řečí, Sallustiova *Catilinova spiknutí*, dva úryvky z Livia (o Hannibalovi a Catonovi St.) a čtyři ze Senecových *Listů Luciliovi*. Vzhledem k bohaté tradici latinské kultury v Polsku nepřekvapí, že část tohoto souboru tvoří také texty polských humanistů (Cochanovius, Cromerus a Modrevius). Vesměs jde o texty snazší nebo středně obtížné, takže návrh autorů, že mohou být využívány jako doplnění lekcí již v průběhu kurzu, se zdá přijatelný. Většinou ale budou asi sloužit jako samostatná četba studentů, už také proto, že slovní zásoba k tomuto výběru v příručce obsažena není a bez slovníku a důkladné přípravy ani frekventanti ani absolventi kurzů tohoto typu nejsou s to porozumět originálnímu textu. Ve verších (kromě hexametru) jsou označeny ikty, eventuální další vysvětlení záleží zřejmě na učiteli.

Gramatické výklady, tabulky a slovní zásoba ke každé lekci 1. dílu jsou obsaženy v odpovídající lekci dílu druhého. I když je kurz veden velmi úsporně (nejspíše z časových důvodů), musí počítat s plným rozsahem gramatického učiva, aby splnil stanovený cíl. Autorům je třeba vyslovit uznání za to, jak vynalézavě celou gramatiku rozvrhli. Do pouhých tří lekcí (2.-4.) se jim podařilo umístit všechny aktivní slovesné tvary prézentního kmene I.-IV. konjugace a slovesa *esse*, v 6. lekci následují aktivní tvary perfektního kmene, v 10. lekci jsou souhrnně probrány všechny tvary pasivní (préz. i perf. kmene), včetně deponentních a semideponentních sloves. Jmenná flexe je v podstatě probrána do lekce 12., číslovky (základní a řadové) ovšem až v 14. lekci. Syntaktické záležitosti jsou probírány v druhé polovině kurzu (lekce 13.-24.). Výklady jednotlivých jevů jsou podávány velmi zhuštěně a pragmaticky, zaměřují se především na popis normativních modelů, ale přesto se podařilo alespoň tu a tam připojit odkaz na diachronii (supinový kmen, nom. sg. substantiv 3. deklinace). Na konci tohoto dílu jsou připojeny přehledné tabulky (s. 79-90). Obvyklým způsobem je také ke každé lekci uvedena slovní zásoba; počet lexikálních jednotek (včetně vlastních jmen) kolísá mezi 40-75, celkový objem je asi 1 300. Souhrnný latinsko-polský slovník je připojen k textovému dílu (s. 85-109), což je z hlediska uživatele velmi případné.

Příručka má přehlednou a příjemnou grafickou úpravu a jen na několika místech hlavně v 2. díle zůstaly neopravené chyby: s. 26 *cantum* místo *cantatum*; s. 29 *a-e* místo *a-i*; s. 30 *ars* – není uveden rod; s. 33 *iuvo* – chybí délky; s. 47 *dies* – uvádí se, že může být mužského rodu, spíše by mělo být uvedeno, že může být femininum; s. 73 *cantus* – chybí rod; s. 74 *tibicen* – chybně n.; s. 75 *septentrio* – chybně f., spíše mělo být uvedeno jako pl., ale

v každém případě m.; na několika místech jsou chybně uvedena supina u sloves, která tyto tvary nemají – *pertineo* (30), *fugio* (41), *nequeo* (50); *remaneo* (74), *vergo* (75) nemá perfectum.

Domnívám se, že se autorům podařilo připravit velmi dobrou pomůcku pro ty studenty, kteří s latinou na vysoké škole začínají, i pro ty, kteří by si chtěli základy zopakovat. Vysoce oceňuji promyšlené rozvržení tak obtížného a obsáhlého učiva i schopnost podat základní informace stručně a přitom nezkresleně. Neodmyslitelnou součástí výuky latinskému jazyku je také poučení o antické kultuře. Při kurzu, který musí jít rychle kupředu v probírání gramatického učiva, by se ovšem mohlo stát, že by kultura přišla zkrátka. S. Wilczyński a T. Zarych však naopak využili každou příležitost, aby i v tomto směru přispěli k vzdělání univerzitních studentů. Jejich dvoudílná příručka tak velmi hodnotným způsobem *miscet utile dulci*.

Eva Kuťáková

Dana Svobodová, *Terminologiae medicae vestibulum*. *Úvod do řecko-latinské lékařské terminologie pro studenty bakalářských oborů na 1. LF UK.* Praha, Karolinum 1999, 224 str.

Po anglickej učebnici latinskej lekárskej terminológie (*Introduction into the Greco-Latin Medical Terminology*, Praha, Karolinum 1995) vydala D. Svobodová v r. 1999 jej viac alebo menej prepracovanú českú verziu, ktorá je určená bakalárom. Autorka sa pokúša o niektoré nové spôsoby prezentácie latinskej lekárskej terminológie a vcelku je aj úspešná. Okrem podrobnejšieho poučenia o písaní receptov a azda viac cvičení na kompozitá učebnica obsahuje všetko, čo má vedieť o latinskej lekárskej terminológii medik. Vzhľadom na utilitárnosť vyučovania latinčiny na lekárskej fakulte a v zhode s našou (t. j. československou) tradíciou je gramatický obsah 11 lekcií učebnice zredukovaný hlavne na skloňovanie substantív a adjektív, stupňovanie adjektív, číslovky, tvorenie odvodených a zložených slov a to všetko s *"přihlédnutím k řečtině"*, ako to stálo v titule jednej z prvých učebníc takej latinčiny od prof. Kábrta. To minimum zo slovesa, ktoré sa v učebnici nachádza, slúži skôr na pochopenie niektorých veľmi stručných ukážok latinského textu, ktoré je študent lekárskej fakulty pri takom rozsahu gramatiky schopný pochopiť len pomocou učiteľa. Niektoré texty však aj tak presahujú jeho možnosti, napr. 7-riadkový text na s. 63 si vyžaduje 9 riadkov neznámej slovnej zásoby, pričom sú v nej aj slová z III. dekl., ktorá ešte len nasleduje. Z autorov ide hlavne o Komenského a rímskych medicínskych autorov Celsa, Caelia Aureliana a Plinia St.

Učebnica zachováva približne rovnakú stavbu lekcií, po gramatickom výklade nasleduje lexicon, text, dicta (= živé slová a citátové výrazy), praxe

(= cvičenia), kľúč a nakoniec, ako keby "navyše", sa vysvetľujú slovesá. Autorka používa nezvyklú, ale vtipnú a výstižnú terminológiu, ktorá je pre medikov iste príťažlivá, napr. *"přefeminizovaná I. dekl."* (s. 45), *"maskulinní image"* II. dekl. (s. 47), adjektíva III. dekl. *"sledují pravidla a rozmary III. deklinace"* a sú *"kompatibilní"* so substantívami všetkých deklinácií (s. 108). Cvičenia majú prázdne miesta na odpovede, má to byť teda učebnica na jedno použitie. Celá učebnica je ilustrovaná milými obrázkami, ktoré podľa našich informácií pochádzajú od samotnej autorky. Hoci väčšina má skôr akcesórny charakter, niektoré majú aj istú funkciu, napr. výklad predložiek na s. 28.

Na prvý pohľad rušivo pôsobí spôsob označovania latinskej dĺžky vertikálnym diakritickým znamienkom, t. j. ako v češtine alebo slovenčine, a je to prekvapujúce, pretože dnes už existujú fonty aj s latinskými dĺžňami. Podľa môjho názoru boli niektoré gramatické partie zaradené predčasne, napr. predpony a prípony v 1. lekcii, v 2. lekcii predložky exemplifikované substantívami všetkých latinských dekl., zdrobneliny v 2. lekcii s odkazmi na substantíva III. dekl. Keď študent pozná len I. dekl. je predčasné mu dávať príklad ako *per os*, *foetor ex ore* alebo odvodzovať *glandula* od *glans, ndis*.

V celej anatomickej a klinickej terminológii je percentuálne najviac zastúpený nominatív a genitív. Ostatné pády nie sú vylúčené, ale hrajú menšiu rolu, ba dokonca datív žiadnu, takže sa v niektorých učebniciach lekárskej latinčiny ani neuvádza. Preto sa mi zdá, že cvičenia typu *"Spojte s predložkou cum, ex, contra"* apod. sú frekvencii týchto pádov neúmerné. Ablatív možno cvičiť spojeniami *ramus communicans cum...*, čo sa v anatomickom názvosloví skutočne vyskytuje, ale také výrazy som v učebnici nenašiel. Problém predložkových výrazov pripomína známe konštatovanie slovenčinárov, že najväčší výskyt ypsilonov je práve v diktátoch.

Hoci autorka uvádza niektoré cvičenie príkazom *"Spojte smysluplně"*, niekedy podľa nášho názoru požadované spojenia zmysluplné nie sú, napr. plurál výrazov *manus dextra* a *cornu dextrum uteri* (s. 65), *cola ascendentia* (s. 114), *abortus imminentes* (s. 114), spojenia *series longa morbi* (s. 68), *sanatio dislocationis ad longitudinem* (s. 79), *praeventia ante mortem* (s. 89), anatómii nezodpovedá spojenie *canalis tendinis m. flexoris carpi* (s. 90), úplne nepravdepodobné sú výrazy ako napr. *cum dente fragiliore* (s. 130), *ad sanationem otitidis mediae acutioris* alebo *in nephritide graviore chronica* (s. 131).

Učebnicu dopĺňajú nakoniec prílohy, v ktorých sa okrem iného nachádza výklad receptu, *"výroky stále zelené"*, ktoré sa zrejme nedostali už do jednotlivých lekcií, výber slovies s uvedením supínového kmeňa a užitočný paralelný zoznam synoným latinsko-grécko-českých.

Keďže autorka pracuje na novej učebnici určenej tentokrát pre medikov (a s názvom *Terminologiae medicae ianua*), prajem jej veľa šťastných nápadov a azda aj tieto riadky prispejú k jej zlepšeniu.

František Šimon

MARIE ŠEDOVÁ – MARTA SEVEROVÁ, *Latina pro právníky*. Brno, Masarykova univerzita 1999, 212 str.

Ze střízlivé úvahy o potřebách současného studenta práv, pokud jde o znalost latinského jazyka, vychází učebnice *Latina pro právníky* autorek Marie Šedové a Marty Severové. Učebnice není pojata jako zdroj důkladného poznání latinského gramatického a lexikálního systému, nýbrž předkládá čtenáři pouze to, co může využít k porozumění jednotlivým obratům a maximám, popř. elementárnímu právnímu textu.

V mluvnici toto omezení znamená položit důraz na morfologii. V úplnosti je proto v učebnici probrán latinský deklinační systém, zmíněny jsou i některé významnější výjimky, poměrně důkladně je podán i systém konjugační, včetně nepravidelných sloves, pominuty jsou některé méně užívané tvary (participium futura aj.). Pokud jde o syntax, vyloženy jsou jen některé typické jevy odlišující latinskou syntax od české (ablativ absolutní, vazby akuzativu, resp. nominativu s infinitivem). Potlačena je pochopitelně souvětná syntax: zmíněna jsou jen pravidla pro tvoření vedlejších vět finálních a podmínkového souvětí ireálného.

Výklady o uvedených mluvnických jevech jsou rozčleněny do dvaceti lekcí, z nichž každá vedle výkladu obsahuje ukázkové věty, cvičení a slovníček k ukázkovým větám, pouze k některým lekcím je připojen souvislý latinský text. K dalšímu procvičení probírané látky má sloužit soubor dvanácti jednoduchých latinských textů (většinou úryvků z Gaiových *Institucí*), opatřených stručnými jazykovými komentáři, jež následují za výkladovou částí.

Příznačná pro učebnici určenou právnickým kruhům je pozornost věnovaná "živým slovům": vybrané latinské obraty a sentence, jak obecné, tak i speciálně právní, tvoří velkou většinu ukázkových vět v lekcích, dva soupisy obratů a sentencí jsou připojeny jako zvláštní část učebnice.

Z učebnice takto uspořádané se sice nelze naučit latinsky, pro získání základního povědomí o latině a základní orientace v jednoduchém latinském textu je však pramenem spolehlivým a dostatečným.

Tomáš Matějec

SILVA ŠENKOVÁ, *Latinsko-český, česko-latinský slovník*. Olomouc, Nakladatelství Olomouc 1999 (2. opravené vydání), 262 str.

Druhé vydání tohoto slovníku se liší od prvního formátem. V r. 1992 vydalo olomoucké nakladatelství FIN dva malé kapesní slovníčky latinsko-český a česko-latinský s kratičkým autorčiným úvodem u latinsko-české

části. V novém vydání formátu A 5 je úvod delší. Jeho první čtyři odstavce nejsou sice formulovány příliš zdařile, ale další odstavce obsahují několik důležitých informací, které v prvním vydání chyběly. Především jsou zde citovány prameny, z nichž autorka při sestavování slovníku vycházela: vedle dvou učebnic (Špaňár – Kettner a Kábrt – Kucharský – Tyl – Wolf) jsou to tato díla: *Stručný lékařský slovník* (Kábrt – Valach), *Latinsko-český slovník* (Pražák – Novotný – Sedláček) a *Slovník česko-latinský* (Meissner). Všechny tyto prameny jsou uvedeny bez bližších bibliografických údajů, které budou mnozí postrádat zejména u druhé, méně známé učebnice[1] a u slovníku Josefa Meissnera. Autorka omylem opomněla v souboru poznamenat ještě další pramen, jímž je *Slovník latinsko-český se zřetelem k potřebě žactva středních škol*, který sestavil dr. Kamil Fürst, Praha 1941[6] (1. vyd. z r. 1926), přestože právě tento slovník a slovník Meissnerův[2] jsou základem díla, které výběrem z nich sestavila. Slovník obsahuje *"základní slovní zásobu pro studium latinského jazyka na úrovni střední školy"*, ale podle autorčiných slov v něm najdou užitečné výrazy odborníci řady oborů, které vyjmenovala. Mezi slovníky neuvádí ani poměrně nový *Latinsko-český slovník*[3] ani *Česko-latinský slovník starověké a současné latiny* autorů Z. Quitta a P. Kucharského, Praha 1992.

Při výběru lexikálních jednotek se autorka v latinsko-české části slovníku drží věrně hesláře Fürstova slovníku, programově vynechává většinu vlastních jmen a na základě dlouholeté zkušenosti nechává stranou výrazy, které pokládá za méně frekventované, aby měl slovník únosný rozsah. Složitější problém představoval pro autorku výběr z řady významů jednoho slova a zvažování, které významové odstíny je nutné ponechat a které naopak pominout. Sledujme např. sloveso *labare* a snažme se zjistit princip, podle něhož byly některé významy zvoleny, kdežto jiné vyloučeny. Fürstův slovník nabízí tyto významy: *"1. viklati se, kolísati se, potáceti se, káceti se; klesati, býti vratký, 2. a) býti nestálý, vrtkavý, váhati, pozbývat odvahy b) býti*

[1] Jde patrně o učebnici J. KÁBRT – P. KUCHARSKÝ – Z. TYL – A. WOLF, *Jazyk latinský. Cvičebnice pro 9. a 10. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol*, Praha 1956 a další vydání, a J. KÁBRT – P. KUCHARSKÝ – Č. VRÁNEK – A. WOLF, *Jazyk latinský. Učební text pro 11. ročník všeobecně vzdělávacích škol*, Praha 1959.

[2] Seznam latinských slovníků pro školy od r. 1903 uvádí K. SVOBODA, *Bibliografie českých a slovenských prací o antice za léta 1901-1950*, Praha 1961, s. 25. Z nich upozorňujeme na česko-latinské: JOSEF SEDLÁČEK, *Kapesní slovník latinsko-český a česko-latinský*, Třebíč 1905; J. COUFAL – X. B. PELIKÁN – G. ZÁBA, *Slovník latinsko-český a česko-latinský*, Praha 1906; J. MEISSNER, *Slovník česko-latinský*, Praha 1940 (tento slovník je přiřazen jako 2. díl ke slovníku KAMILA FÜRSTA ve vydání z r. 1941). K nim lze připojit ještě *Česko-latinský slovník pro gymnasia československá* od FR. OT. NOVOTNÉHO, Praha 1873.

[3] Tento slovník je dílem J. KÁBRTA – P. KUCHARSKÉHO – R. SCHAMSE – Č. VRÁNKA – D. WITTICHOVÉ – V. ZELINKY, Praha 1957, 2. dopl. vydání Praha 1996.

v nebezpečí, upadati, rozpadati, pozbývati moci". Po jejich přečtení chápeme, proč autorka vynechala význam *kolísati se*, můžeme se dále domnívat, že významy *potáceti se, káceti se* byly vynechány proto, že pro ně nenalezla vhodné doklady z děl latinských spisovatelů v rozsáhlejším slovníku autorů Pražáka – Novotného – Sedláčka. Řekněme, že význam *klesati* byl ponechán proto, že doklady pro něj v tomto slovníku našla. Takto můžeme postupovat až k významu *rozpadat se*, pro který však ve slovníku Pražáka – Novotného – Sedláčka ilustrační materiál vybraný z děl autorů není. Zato jej najdeme pro význam *pozbývat moci*, ale ten autorka mezi své ekvivalenty nezařadila. Zjišťujeme tedy, že autorčin výběr ekvivalentů z palety nabízené Fürstem je dán spíše její osobní zkušeností, která jistě není malá, ale zůstala neopřena o další pracné ověřování jeho správnosti.

Při autorčině přejímání českých ekvivalentů z Fürstova slovníku je vzhledem k dlouhé době, která nás dělí od jeho publikace, důležité zjištění, jak odpovídá její výběr dnešnímu úzu, a to na různých stylistických rovinách. Ukazuje se, že vedle celé řady dobře volených ekvivalentů je i ve Fürstově slovníčku mnoho výrazů knižních, že některé jsou již zastaralé a některé i málo vhodné: *assidere – dlíti*; *allevatio – nadzdvižení*; *abradere – odškrábat*; *abnuere – (pokynem) odpírat*; *abscondere – uklidit*; *accusatrix – žalobnice*; *actor – honák*; *agitator – pohaněč*; *satus – zplozenec*; *serperastra – přímidla pro křivé nohy*. Všechny tyto výrazy však byly beze změny převzaty. Při přejímání zůstaly v nově sestaveném slovníku také některé Fürstovy chybné české ekvivalenty, např. *abusus – spotřeba*.

I když druhé vydání slovníku S. Šenkové je označeno jako opravené, zůstaly zde často neopraveny délky vokálů, např. nesprávné *Amāzōn* místo *Amazōn*, *Agamemnōnis* místo náležitého *Agamemnonis* aj. U subst. *adamās* je nesprávný rod, subst. *amnis* ztratilo v slovníku S. Šenkové význam *řeka* a nabylo významu *potok*, ze subst. *alces* se stalo *alce*, dvě subst. *anus* nejsou rozlišena délkou samohlásky v první slabice apod. Tyto poznámky, které by bylo možno rozmnožit, mají sloužit k tomu, aby uživatel přistupoval ke slovníku s vědomím, že ne vždy se může na takto sestavený slovník spolehnout.

Pokud se týká oddílu česko-latinského, je situace v mnohém ohledu ještě složitější. Meissnerův slovník je značně zastaralý, takže autorka měla při své práci již tímto faktem podmínky dosti ztížené. Hned na první pohled je zřejmé, že slova jako *bakule*, *bodejž*, *ctění bohů*, *housti*, *hovění*, *dračka* (tj. louč), *dotírání se k úřadu (= ambitus)* nebo *fábor* či *bystroduchý*, *smutnohra*, *samoděk*, *spinadlo*, *rozplašit*, *rypák slona*, *neobmezený*, *nakřivit*, která uvádím jen namátkou, se do přepracovaného slovníku dostat neměla. Adjektivum *fantastický* je překládáno latinským výrazem *ineptus*, pro překlad adjektiva *čertovský* se nabízí *diabolicus*, ale i *nefandus*, *nefarius*, *foedus* a je zde i *chorobinec – valetudinarium*.

Výrazy typu *bádavost – cognoscendi studium*, *báň (nádoba) – urceus*, *brebta* (místo *mluvka*, *žvanil*) – *garrulus*, *broukavý* (místo *mrzutý*, *nevrlý*) – *morosus* mohou uživatele pobavit i potrápit. Nepodařilo se mi zjistit, proč je

slovo *dřez* překládáno u Meissnera i u Šenkové jako *lacus* nebo *brunátný* jako *fuscus*. Uživatel je také překvapen zařazením výrazů typu *čacký*, *čižbař*, *alkovna*, *almara*. Jak často je asi bude potřebovat? Přitom nejsou tyto otázky míněny ironicky, ale jako vážná připomínka, že zejména česko-latinská část slovníku potřebovala mnohem důkladnější přehlédnutí, mnohem přísnější výběr slov a u výrazů, které mají více významů, i spojení, v nichž se vyskytují. Zejména proto, že existuje *Česko-latinský slovník starověké a současné latiny* autorů Z. Quitta a Pavla Kucharského, Praha 1992, bylo možné vybrat jen nejdůležitější slova a poskytnout o nich takové informace, že uživatel vybere správně. Často lze zjistit vhodnější český ekvivalent, než nabízí slovník zvláštní oklikou tak, že se výraz nalezený v česko-latinské Meissnerově části (např. *dohazovač – interpres*) ověří v latinsko-české Fürstově, kde lze najít lepší ekvivalenty: *zprostředkovatel*, *tlumočník*. Není to však zbytečná námaha? Vždyť vzájemné porovnání obou slovníků – Fürstova a Meissnerova – mělo být součástí přípravy sestavení tohoto slovníku. Proč musí mít uživatel slovníku – abych sáhla po jednom z nabízených výrazů – tolik *oplétání*? A nakonec ještě upozornění, že i v této části je třeba ověřovat délky vokálů, které mnohde chybějí nebo přebývají.

Z toho, co bylo o tomto vydání slovníku řečeno, vyplývá, že další edice tohoto slovníku by se nemohla obejít bez značných zásahů ve Fürstově slovníku a bez zcela zásadního přepracování Meissnerova slovníku, pokud je to vůbec ještě možné a uskutečnitelné...

Bohumila Mouchová

Jiří Kraus, *Rétorika v evropské kultuře*. Praha, Academia 1998, 182 str.

Kniha pana profesora Krause je v první řadě velice povedeným a spolehlivým průvodcem po dějinách rétoriky ve smyslu obecných tendencí i konkrétních postav, které byly na této historické cestě důležitými mezníky. Kdykoli zazní podobná formulace o průvodci, jaksi samovolně se do mysli vkrádá představa určitého zběžného pohledu na věc, kterého se dostává návštěvníkovi vedenému strnulou pamětihodností, pohledu, který je povšechný a zároveň zjednodušující, ve snaze oslovit a uspokojit všechny přítomné naslouchající. V případě této publikace je snad úvodní charakteristika výstižná, ovšem podaný výklad je neobyčejný zejména výrazným zaujetím a nadšením pro obor, o který jde – a ještě z mnoha jiných důvodů. Z těch bych rád uvedl například skutečnost, že rétorika a proměny úvah o jejím obsahu i smyslu se v knize představují na pozadí dobového společenského pohybu a vždy zrcadlí praktické potřeby dne, které zcela zřejmě ve svém vývoji reflektovala více než kterákoli jiná disciplína slovesného umění. Znovu ožíva-

jí velká duchovní témata a dilemata, která rétorika otevřela v konfrontaci s filozofií, teologií, literární či právní vědou – současně je od počátku zdůrazňován její multidisciplinární charakter. Rétorika totiž žhavé otázky zmíněných oborů nejen odrážela, ale zcela ojedinělým způsobem vtělila do sebe, a stala se tak spolunástrojem jejich formulace a promýšlení.

Prvotní úhel náhledu autora-lingvisty je v publikaci patrný a považuji jej za velice cenný, protože na rozdíl od mnoha popularizačních (tzv. praktických) příruček rétoriky prezentuje hluboký vhled do problémů jazykové kreace a v proudu výkladu jejích historických metamorfóz neztrácí ze zřetele tuto základní rovinu, citlivě ji posuzuje a systematicky užívá moderní lingvistické terminologie k jejímu uchopení.

Některé současné jazykovědné přístupy se tak dostávají do přímé souvislosti s dřívějšími úvahami a teoretickými závěry, před očima tak máme jak proces formování tradičních hodnot, tak i dávno odhalené a vyzkoušené metody, které teprve moderní doba v rámci svých možností více či méně přesně popsala a pojmenovala, nicméně v mnoha případech již bez nároku na triumfální věnec objevitelky, a někdy spíše v němém úžasu nad prozřetelností a pronikavostí erudovaných géniů uplynulých staletí.

V proudu poutavého a srozumitelného výkladu se autor nevyhne určitým zjednodušením (např. že M. Porcius Cato *"stylistickou stránku řeči vědomě podceňoval"* – s. 43), celkově je však podání velmi zdařilé i díky tomu, že otevírá a jakoby načrtává možnosti hlubší analýzy jednotlivých problémů, pro niž ovšem není vhodným fórem aktuální procházka dějinami rétorické teorie a praxe, a konec konců ani tato recenze. Proto se spíše soustředím na některé jednotlivosti povýtce formálního rázu, které z pozice klasického filologa nemohu pominout.

První připomínkou je poněkud zarážející nekonzistence v užívání a přepisu řeckých a latinských vlastních jmen, která je v textu patrná. Nacházíme např. nerespektování tvaroslovného základu výchozího jazyka – *Koraxovi* místo *Korakovi* (s. 23), *Antifona* m. *Antifónta* (s. 25, 55). Naznačená otázka pravopisná je určitě obecnějšího rázu – nemohu zde otevírat v celé šíři diskusi o problémech, jako je např. zachycení nebo potlačení vokalických délek z původních jazyků, a proto pouze upozorním na výraznou nejednotnost těchto jevů v aktuální publikaci –, ovšem závažnější vzhledem k tomu, že autor je svým profesionálním postavením přímo v centru prostředí, které se věnuje péči o pravopisnou normu.

Při přepisu řeckého písmene *théta* se většinově prosazuje *t*, i když nepochybně každý klasický filolog při setkání s tvary *Demostenes* nebo *Teofrastos* pocítí lehké mrazení v zádech. Proti tomu však nalezneme i tvary *Kleanthes*, *Athanasios*, *Theodosius* nebo *Boethius*! Podobná situace je u litery *éta*, která se v českém přepisu zkracuje; jak si však pak vysvětlit běžné užívání tvaru *Homér*? Z předchozích poznámek je zřejmé, že obecnou tendencí publikace je řecké a latinské délky nezachycovat – jedinou důslednou výjimkou (krom zmíněného *Homéra*) je *Dionýsios*.

Analogický stav je u obecných jmen, kde je v citátových termínech snaha originální délky přesně dodržovat – jsou však opominuty třeba u *prosopa* (57), v přepisu jsou pak potlačeny, nikoliv ovšem u *enkómion* (92). Obecně se znovu vrací otázka, proč česká pravopisná norma prosazuje alternaci *téma/tematika/tematický* a nezkracuje rovněž v celé řadě obdobných případů, např. *rétorika/rétorický* či *helénistický*? Velmi bych se přimlouval za uplatnění licence oborové odbornosti, kterou připouštějí i nová *Pravidla českého pravopisu* v oddílu o přejatých slovech.

Nemohu dále ponechat stranou latinská jména, u nichž též sledujeme nejednotné uplatnění středověké latinské výslovnostní zvyklosti v české grafice. Vydáme-li se však cestou psaní *Markus*, *Marcianus*, *Domicián*, *Kvintilián*, *Tertullián* (a z řeckých *u Chaironeje* – 38), musíme v zájmu důslednosti prosazovaného principu pokračovat stejným způsobem: *Horacius* (42), *Vopiskus* (48), *Plocius* (43), *Fortunácián* (49), *Laodikeje* (56) ap., přičemž hovořím pouze o konsonantech, pomíjím nyní délky a neuvažuji o návratu ke germanismům typu *Horác*. Příznačným spojením soustřeďujícím tuto inkonzistenci na malém prostoru je kupř. *Ioannés Kyriotes Geometres* (93).

Má druhá připomínka směřuje k tomu, že se mi některé citace latinského textu nezdají dostatečně ověřené a nenesou podle mého názoru smysl jim připisovaný, případně je jejich hláskový sklad poškozený (nemám přirozeně na mysli jevy způsobené specifičností středověkého grafického úzu). Jedná se zejména o tato místa: *sanitus* (53), *eloquentiae* (59), *alter[am] iudicandi* (71), *velocitatem dicendi docere* (85).

Třetí připomínkou je politování, že text trpí značným množstvím tiskových chyb, které se korektuře nepodařilo zachytit, a to na místech velice exponovaných, jako v nadpisech – *Kvantiliánova* (49), *Cuassin* (111) – nebo v odkazech, kde se nepříliš známý rétor uvádí pouze jednou a zkomolení jména pak ztěžuje případnému zájemci jeho vyhledání a identifikaci – např. *Amdokides* (55), *Hypeiredes* (55), *Dinarchus* (latinizovaná forma – též na s. 55).

Uvedené připomínky jsou, jak jsem již předeslal, pouze formální povahy a určitě nebudou příliš rušit čtenáře, který se na tyto jevy nezaměří. Tyto nedostatky neovlivní opravdový zážitek, který lze získat z poučení podaného v knize. Věcné zpracování tématu přesně odpovídá představě obecnějšího výkladu dějin, který nemůže poskytnout podrobný a vyčerpávající rozbor prezentovaných přístupů a názorů, ale může vhodným způsobem podnítit čtenáře, aby se jednotlivým problémům věnovali samostatně. A právě to je podle mého mínění největší klad publikace: autor nejen prokazuje bohatou erudici a důkladnou promyšlenost svého podání a předkládá odborný pohled na rétoriku v době, kdy povrchní praktické příručky čehokoli zaplavují knižní trh, ale dílo samo působí tak, že čtenáře vybízí k uvažování o souvislostech, neuzavírá nastolené problémy jejich popsáním, naopak, velmi dobře může – řečeno slovy autora, samozřejmě užitými pro zcela odlišný kontext – *"k jejich poznání nabádat a inspirovat"*.

Petr Potůček

ARISTOTELÉS, ***Politika***, přel. A. Kříž. Praha, Rezek 1998, 499 str.

Nakladatelství Petr Rezek vydalo další svazek bibliofilské edice Aristotelových spisů v překladu Antonína Kříže. Podobně jako v případě Rezkova vydání spisu *O duši* (Rezek, Praha 1995, 1996) a *Etiky Nikomachovy* (Rezek, Praha 1996) – ne tak v případě *Fyziky* (Rezek, Praha 1996), kterou Rezek vydal z Křížovy pozůstalosti poprvé – jde i u *Politiky* v zásadě o reedici překladu vydaného kdysi v Laichterově filosofické knihovně (ARISTOTELES, *Politika*, LKF sv. 23, Praha 1939). Křížův překlad vychází i tentokrát až na pravopisné úpravy ve své původní podobě, doprovázen překladatelovým úvodem i jeho poznámkami. Podobně jako staré vydání Laichterovo je i vydání Rezkovo opatřeno *in margine* Bekkerovou paginací, doplněnou u Rezka navíc orientačním číslováním řádků (praxe vkládání "označníků" oddělujících každou pátou řádku přímo do textu českého překladu – praxe, jak se zdá, v Rezkových edicích antických prozaiků obligatorní – je ovšem, jak vydavatelé sami na s. 487 naznačují, sporná, vytvářejíc někdy klamnou iluzi přesné korespondence mezi řádkováním českého překladu a řádkováním směrodatné edice originálního textu; stálo by za úvahu, zda je tento rušivý a někdy i zavádějící znak v překladové edici skutečně k něčemu užitečný). Redakční i typografická úprava textu je vzorná, o kvalitě papíru a vazby, jak se sluší na bibliofilskou edici, nehovoře.

Samostatnou část svazku tvoří *Dodatky* (s. 355-412) a *Rejstříky* (s. 413-485). Dodatky jsou inovací Rezkova vydání. Obsahují jednak abecední slovníček 30 základních pojmů Aristotelovy politické filozofie (pojmy jako *aristokracie*, *demokracie*, *spravedlnost*, *zákon*) s citací definic a s odkazy na klíčová místa v *Politice*. Dále zahrnují pozoruhodný, rovněž abecedně řazený slovníček "analogií a příkladů" vyskytujících se v *Politice* (např. "děravý sud" jako obraz zdánlivé pomoci chudým, kdy demagogové rozdělují přebytek, srov. 1320a33, či "umyvadlo", z něhož je ulita modla, jako analogie k prokazování úcty tomu, kdo vyšel z lidu a stal se králem, srov. 1259b9). A konečně je součástí dodatku velmi užitečná aktualizovaná bibliografie edic, komentářů, překladů a sekundární literatury k Aristotelově *Politice* (chybí v ní napodiv odkaz na směrodatné Bekkerovo vydání Aristotelových spisů – *Politika* zde vyšla ve druhém svazku r. 1831 – a s ním též na nepostradatelný Bonitzův *Index Aristotelicus* jakož i odkaz na druhou Bekkerovu recenzi textu *Politiky* z r. 1855).

Z Laichterova vydání jsou převzaty jmenný a věcný rejstřík, které nicméně doznaly určitých redakčních změn: rejstříky neodkazují ke stránkám českého překladu, jako tomu bylo u Laichtera, nýbrž k řádkám Bekkerova vydání, a věcný rejstřík je ku prospěchu věci navíc doplněn o řecké termíny. Zcela nově je přidán poměrně obsáhlý rejstřík řeckých termínů s příslušnými českými ekvivalenty, tentokráte ovšem bez výskytů. Doplnění Křížova věcného rejstříku o řecké termíny spolu s rejstříkem řeckých výrazů tak čtenáři Rezkova vydání podstatně usnadňuje orientaci v českém pojmosloví, jehož Antonín Kříž při svém překladu *Politiky* použil. Velmi důležité přitom je, že Rezkovy rejstříky umožňují hledat v obou žádoucích směrech: z češtiny do řečtiny i z řečtiny do češtiny. Tento prvek Rezkova vydání pokládám za podstatné obohacení Laichterovy edice. Aristotelovy spisy totiž nelze vážně studovat bez orientace v jeho často velmi subtilním pojmosloví. Přitom je iluzí se domnívat, že lze Aristotela studovat pouze z překladů bez reference k řeckému textu, ke komentářům a k sekundární literatuře. Rejstříky obnažující vztah mezi pojmoslovím překladu a pojmoslovím originálu, podobně jako odkazy k edicím řeckého textu, k jiným překladům, k podrobnějším komentářům a k sekundární literatuře, činí překlad teprve skutečně použitelný k vážnému studiu.

Škoda, že jsou tyto vymoženosti Rezkovy edice Křížova překladu tak trochu pohřbeny pod její nákladnou bibliofilskou výpravou. Bylo by jistě povznášející, kdyby posluchači filozofie docházeli do aristotelských seminářů s Rezkovým vydáním Křížova překladu v podpaží. Je to však utopická představa. Málokterý student, co dím: málokterý učitel filozofie bude mít na to, aby si tuto skvostnou edici mohl koupit. Antikvární exempláře starého vydání Laichterova jsou pohříchu levnější.

Filip Karfík

ARISTOTELÉS, ***Rétorika / Poetika***, přel. A. Kříž. Praha, Rezek 1999, 555 str.

Křížovy překlady Aristotelovy *Rétoriky* a *Poetiky* vyšly u Rezka pospolu v jediném svazku. Jde opět o reedici knih Laichterových (ARISTOTELES, *Rétorika*, Základní spisy Aristotelovy, sv. 2, Praha 1948; ARISTOTELES, *Poetika*, Základní spisy Aristotelovy, sv. 3, Praha 1948). Editorské zásady uplatněné v tomto svazku jsou shodné se zásadami uplatněnými ve vydání Křížovy *Politiky*, kterou rovněž recenzujeme v tomto čísle Aurigy, a není tedy třeba se k nim znovu vracet. Postačí ujištění, že čtenář nalezne v Rezkově vydání opět vše to, co bylo obsaženo ve vydání Laichterově. Navíc jsou v něm opět dodány bibliografie k oběma Aristotelovým spisům (s. 439-476; bibliografie k *Poetice* je dílem Malcolma Heatha z univerzity v Leedsu a je dostupná též na internetové adrese http://www.leeds.ac.uk/classics/resources/poetics/poetbib.htm, srov. *Ediční poznámku* na s. 547). Oproti *Politice* nicméně neobsahují Rezkovy *Dodatky* tentokrát ani výkladový slovníček základních pojmů ani glosář analogií a příkladů. Křížovy jmenné a věcné rejstříky jsou upraveny stejně jako v *Politice*. Krokem zpět oproti *Politice* je absence rejstříku řeckých výrazů, velmi užitečným doplněním svazku jsou naproti tomu rejstříky citovaných míst jak k *Rétorice*, tak k *Poetice* – spisům obsahujícím pochopitelně množství citací z řecké literatury.

Svazek zahrnující *Rétoriku* a *Poetiku* je v pořadí pátým z plánovaných sedmi svazků Křížových překladů Aristotela (podle reklamní stránky v závěru svazku chystá nakladatelství Rezek ještě v tomto roce vydat Aristotelovo *Organon* a napřesrok pak *Metafyziku*). *Poetika* je přitom první z Aristotelových spisů, jež byly od časů Antonína Kříže znovu přeloženy a vydány, a to hned dvakrát: v r. 1962 vyšel v pražském nakladatelství Orbis překlad Julie Novákové a v r. 1996 vydalo nakladatelství Svoboda jako 67. svazek Antické knihovny nový překlad Milana Mráze. Antonín Kříž přitom nebyl prvním českým překladatelem Aristotelovy *Poetiky*: před ním ji přeložili rajhradský benediktin a překladatel Aristotela Pavel Josef Vychodil (jeho *Poetika* měla dvě vydání 1884 a 1892; Vychodil přeložil z Aristotelových spisů dále *Knihy o duši*, *Ethiku Nikomachovu*, *Politiku* a *Kategorie*) a mezi válkami pak František Groh (Praha 1929). Poetika je tak se svými dnes již pěti překlady a devíti vydáními u nás pravděpodobně nejčtenějším Aristotelovým spisem. Svědčí to však spíše o živém zájmu české kulturní veřejnosti o otázky teorie krásné literatury nežli o vážném zájmu o Aristotelovu filozofii. Doufejme, že v budoucnu se podobnému zájmu budou těšit i jiné Aristotelovy spisy: spisy etické, z nichž *Etika Eudémova* a *Magna moralia* dosud vůbec přeloženy nebyly, *Fyzika*, která vyšla česky – rovněž v Křížově překladu – poprvé v r. 1996 (!), a ovšem také sama *Metafyzika*.

Případ *Poetiky* a jejích relativně četných překladů je zajímavý i z jiného hlediska. Dosud poslední, Mrázův překlad *Poetiky* totiž vyvolal diskusi o způsobu překládání Aristotelových spisů. Tuto diskusi zahájil svou recenzí v LtN 15/1997 prof. Radislav Hošek, který upozornil na vědomý konzervativismus Mrázova překladu. Nato vyšla v LF 119, 1996/1-4, s. 173-177 (LF vycházejí s notorickým zpožděním) vášnivá filipika prof. Evy Stehlíkové, obviňující dr. Mráze z plagiátorství vůči překladu Julie Novákové. Prof. Stehlíková neváhala ocitovat *in extenso* ve dvou sloupcích text 6. kapitoly *Poetiky* v překladu Julie Novákové a v překladu Milana Mráze, aby doložila závislost druhého na prvé. Na toto obvinění se dr. Mráz cítil nucen reagovat polemickou poznámkou v časopise *Reflexe* 18, 1998, 7/1-7, v níž ve třech sloupcích na příkladu téže 6. kapitoly a pro kontrolu navíc ještě 8. kapitoly *Poetiky* dokládá, že jeví-li se jeho překlad závislý na překladu Novákové, jeví se překlad Novákové závislý na překladu Křížově. Mráz v této souvislosti upozorňuje na dvojí aspekt, jímž jsou tyto "závislosti" podmíněny: jednak na omezené možnosti při překladu stylisticky suchopárných výkladů Aristotelových, jednak na žádoucí míru konzervativismu, pokud jde o Křížem zavedenou aristotelskou terminologii.

Tato polemika otevřela otázku, která dalece přesahuje případ samotné *Poetiky* a kterou po mém soudu nebude možné hned tak uzavřít. Výpad prof. Stehlíkové proti dr. Mrázovi odhalil, co prof. Stehlíková odhalit nemínila, co zato dobře věděl dr. Mráz: že totiž Křížovy překlady Aristotela zůstávají dodnes, půl století od svého vzniku nepřekonaným vrcholem překládání Aristotela do češtiny. Přitom je známo, že Křížovy překlady nejsou dokonalé – proto byla ostatně logická a přírodovědná pojednání Aristotelova, která vyšla až po Křížově smrti, podrobována překladatelské revizi, a to právě péčí dr. Mráze (*Topiky*, Praha, Academia 1975; *O sofistických důkazech*, Praha, Academia 1978; *Člověk a příroda*, Praha, Svoboda 1984). Rezkovo vydání činí dnes Křížovy překlady Aristotela přístupné v úplné a vzorně vydané kolekci tak, jak vyšly z překladatelské dílny Křížovy, tj. bez dodatečných úprav. Antonínu Křížovi se tak třicet let po jeho smrti dostává zasloužené satisfakce. Zároveň ovšem po tomto definitivním vydání Křížových překladů vyvstane v plné nahotě otázka, jak v překládání Aristotela dál. Jednu z možných cest naznačil ve své obhajobě vlastního překladu *Poetiky* dr. Milan Mráz. Tato cesta spočívá v navazování na překladatelské dílo Křížovo ve směru věcně spolehlivější, přesnější a jemnější interpretace, a ovšem modernějšího zpracování stylistického. Není to však po mém soudu cesta jediná. Antonín Kříž stál jako překladatel v úctyhodné tradici tomistické interpretace Aristotela – podotkněme, že pracoval v době, kdy byla tato tradice i u nás, zejména na bohosloveckých učilištích, dosud silná – a nevycházel v zásadě za její rámec. Moderní studium Aristotela však prodělalo od dob Ravaissona, Bekkera a Bonitze nesmírně prudký a nejenom filologicky, ale i filozoficky neobyčejně plodný vývoj. Ten jistě nikterak nesnížil hodnotu Tomášových a tomistických výkladů – slavné slovo Pica z Mirandoly *sine Thoma mutus esset Aristoteles* má stále mnoho do sebe –, ale nové překlady Aristotela by měly reflektovat především moderní, dnes již stopadesátiletý rozvoj aristotelských studií, vycházejících z jiných hledisek, než z jakých vycházela velkolepá interpretace tomistická. Nejde jenom o minuciózní filologickou analýzu, jíž byly Aristotelovy spisy podrobeny, nýbrž především o zpětné zasazení Aristotela do myšlenkového kontextu starého Řecka. Zostřené, ba vypjaté vědomí dějinnosti, které je nám od dob Hegelových vlastní, nás nutí číst a vykládat Aristotela na pozadí naší dnešní znalosti řeckého myšlení archaické a klasické doby a v kontextu nastupující doby helénistické. Nové překlady Aristotela tím nemohou být nepoznamenány, a to i v otázce překladu aristotelské terminologie. Z tohoto hlediska je po mém soudu třeba pokládat Rezkovo vydání Křížových překladů nejenom za povinnou satisfakci pro zvěčnělého překladatele, nýbrž zároveň také za výzvu pro překladatele přítomné a budoucí.

Filip Karfík

LUCIUS ANNAEUS SENECA, ***O duševním klidu***, přel. VÁCLAV BAHNÍK. Praha, Odeon publishing – Baset 1999 (Antická knihovna, sv. 68), 398 str.

Po dvou svazcích věnovaných soubornému překladu Senekových *Listů Luciliovi* (AK sv. 4 a 51, 1969 a 1984) a po vydání rozsáhlého pojednání *O dobrodiních* (AK sv. 63, 1992; v tomto svazku byly zároveň publikovány

všechny tři konsolace – Marcii, Polybiovi a matce Helvii) se Antická knihovna již počtvrté vrací k tomuto autorovi a je třeba říci, že způsobem opravdu velkolepým. Pod titulem dialogu, který je považován za Senekovo reprezentativní dílo, se totiž skrývá celkem osm filozofických rozprav, soubor epigramů a satira o nepodařeném nanebevzetí císaře Claudia, *Apokolokyntóza*. Z 12 knih vydávaných v originále obligátně jako *Dialogi* jsou zde zařazeny překlady *De ira – O hněvu* (3 kn.), *De vita beata – O blaženém životě*, *De brevitate vitae – O krátkosti života*, *De providentia – O prozřetelnosti*, *De constantia sapientis – O stálosti mudrce*, *De tranquillitate animi – O duševním klidu* a *De otio – O volném čase*. Následuje ještě samostatný spis *De clementia – O laskavosti* a již zmíněné epigramy a satira. O tom, proč bylo zvoleno právě toto pořadí prvních sedmi titulů, se překladatel ani vydavatel nikde nezmiňují, ačkoli to bývá v podobných vydáních překladů obvyklé. Řazení dialogů ve směrodatném rukopise (Ambrosianus 90) se totiž z dobrých důvodů nepovažuje za závazné a pořadatel souboru má možnost uplatnit vlastní koncepci. V našem případě by myslím čtenář očekával, že na prvním místě najde dialog, jehož název nese celý svazek. Můžeme se jen dohadovat, že uvedeným pořadím měly být zvýrazněny zejména dialogy *O hněvu* a *O blaženém životě*, které jsou zde v češtině uvedeny poprvé, ovšem prvopřekladem je rovněž dialog *O volném čase* i soubor epigramů.

K nejzajímavějším spisům patří jistě dialog *O hněvu* (1. a 2. kniha vznikly patrně kolem r. 40/41, 3. kniha později, až kol. r. 60). Seneca zde navazuje na své předchůdce (především stoiky Attala, Chrýsippa a Poseidónia) a promlouvá jako nekompromisní stoik: afekty zatemňují rozum a vedou ke ztrátě duševního klidu. Nejhorší afekt, jak říká hned v úvodu, *maxime ex omnibus taeter ac rabidus* ("ze všech nejodpornější a nejzběsilejší"), je hněv. Ten ničí jednotlivce i celé národy, ničí nejlepší lidské vlastnosti. V první knize Seneca vykládá, jak se má chovat moudrý člověk, a varuje před tím, abychom snad v některých situacích nepovažovali hněv za prospěšný. V druhé knize pak začíná podávat návody, jak hněv léčit, zahánět či tlumit, podrobně se také zabývá tím, jak mají být vychovávány děti, aby později hněvu nepodléhaly. Výklad uzavírá konstatováním, že lidé, kteří propadli hněvu *"se stávají nepřáteli svých největších přátel, jejich nejdražší se jim musejí vyhýbat, na zákony myslí, jen pokud s jejich pomocí mohou škodit,* [...] *při každém jednání používají násilí.* [...] *Dostali se totiž do zajetí největšího zla, překonávajícího všechny neřesti."* Třetí kniha je pokračováním těchto úvah a také pokračováním polemiky s Aristotelem, jemuž Seneca přičítá názor (spojovaný ale až s Aristotelovými pokračovateli), že hněv povzbuzuje k odvážným činům, a proto je i užitečný. Seneca uvádí dlouhou řadu příkladů špatného chování lidí v rodině, mezi přáteli, ale i ve veřejném životě, v jednání mytologických postav i vládců. Zamýšlí se nad vztahem hněvu k statečnosti, ctižádostivosti, pýše, lásce, pocitu křivdy, nespravedlnosti, krutosti či soucitu. Poskytuje nám tak mnoho cenných informací jak o stoické etice, tak i psychologii, resp. afektologii.

Psychagogickým zaměřením se dialog *O hněvu* blíží pojednání *O laskavosti* (z r. 55/56), adresovanému mladému Neronovi, které mělo být jakýmsi zrcadlem panovníka. Ačkoli se i v tomto spisu vyskytují úvahy o hněvu, celek se jeví jako převrácený obraz předešlého dialogu, neboť Seneca zdůrazňuje především pozitivní příklady a pozitivní výsledky ovládnutí afektu: *"veliké slávy dojde vladař, ovládne-li sílu svých citů, spasí-li mnoho lidí před hněvem jiných a nikoho nevydá na pospas hněvu svému"* (kap. XV).

Pozornost zasluhují i Senekovy (Senekovi připisované) epigramy, se kterými se náš čtenář v úplnosti rovněž setkává poprvé. Soubor obsahuje celkem 72 epigramů, většinou složených elegickým distichem. Rozsahem připomínají epigramy Martialovy a také tematicky se velmi blíží Martialovým nesatirickým epigramům. Autor v nich předkládá své myšlenky o přátelství, lásce, životních hodnotách, literatuře, fiktivní epitafy slavných osobností. V úvodní poznámce překladatel upozorňuje, že spory o autorství stále trvají, ale můžeme dodat, že hlasů pro Senekovo autorství je stále více.

Pokud jde o úroveň překladu, je třeba konstatovat, že překladatel, prof. Václav Bahník, jako vždy usiluje o to, aby výsledný text byl čtivý a srozumitelný, zejména aby lexikálně odpovídal současné spisovné češtině. Snad ani není nutno připomínat, že pokud jde o díla prozaická, zejména o spisy Ciceronovy (zvláště řeči) nebo Senekovy, má opravdu šťastnou ruku. Přesto se i tak zkušenému překladateli může stát, že některá místa přeloží nejasně nebo kostrbatě. Uvedu jen některé příklady:

Nic se pro trestajícího nehodí méně než hněvat se, *protože trest je tím účinnější k napravení*, byl-li uložen po zralé úvaze. Proto řekl Sókratés otrokovi: "Pocítil bys mou ruku, kdybych nebyl rozhněván." Odložil potrestání otroka na vhodnější dobu, v té chvíli napomenul sám sebe. *Kdo bude schopen ovládnout svou vášeň, když sám Sókratés se neodvážil oddat se hněvu?* (*O hněvu* 1,15; s. 29-30).	...*protože trest tím spíše přispěje k nápravě*... (*protože trest je tím účinnější, byl-li uložen*...) (Cuius erit tandem temperatus afectus, cum Socrates non sit ausus se irae committere?) – *Kdo tedy bude schopen ovládnout svou vášeň, když ani Sókratés se neodvážil jednat v hněvu?*
A co by mohlo být nedůstojnější, než aby mudrcův cit závisel na cizí ničemnosti. *Slavný Sókratés se už nebude moci vracet domů* se stejnou tváří, s jakou z domu vyšel; (s. 44)	*Slavný Sókratés už by se nemohl vracet domů*...
Dobří bohové, *jaké je to zlo zabíjet, zuřit*, bavit se řinčením řetězů *a usekávat občanům hlavy, kamkoli se přijde, prolévat proudy krve, děsit a zahánět na útěk už pouhým objevením! Oč odlišný*	...*jaká je to hrůza: zabíjet, zuřit*, ... *stínat hlavy svých spoluobčanů, na každém kroku prolévat spousty krve, vyvolat panický strach už pouhým příchodem (objevením se)! Lišil by se snad něčím náš*

by byl život, kdyby vládli lvi a medvědi, kdyby nad námi měli moc ... zvířata?
(*O laskavosti*, s. 315)

život, kdyby vládli lvi a mědvědi...

Podobně by bylo možno upozornit na s. 29 (a proto nezná cestu / *protože nezná cestu*); zlepšovat někoho / *napravit*); na s. 45 (Až uvidíš přecpané fórum, shromaždiště plné lidí všeho druhu, kteří se tam seběhli, a cirkus, v němž se ukazuje většina národa, ...) by bylo třeba výrazy *forum, comitia, circus* buď přeložit jinak, užít vnitrotextovou vysvětlivku, nebo vyložit v poznámkách; s. 49 (jsou obávány i věci / *obavy vzbuzují i věci*); s. 56 (těžko srozumitelný je překlad *fervida natura animi* – horké rozpoložení duše); s. 63 (jsou věci, které nemohou škodit ... například nesmrtelní bohové ... jejich povaha je daleká toho ...); s. 71 (i jeho drahý syn by zahynul / *druhý syn*); užívání (passim) zájm. adv. *tenkrát* nikoli ve vztahu k minulosti, ale ve významu "v tom případě" působí již archaicky, vhodnější by bylo *tehdy*.

Vzhledem k dialogickému charakteru textu by na některých místech bylo vhodné také jasnější členění složitějších souvětí, případně i jednotlivých replik. Příkladem může být pasáž, v níž mluvčí rozmlouvá sám se sebou (*O hněvu* 3, 24, s. 102): paralelní věty, které by i graficky měly vypadat stejně, jsou střídavě odděleny čárkou, středníkem i tečkou; vnitřní dialog uvedený jako přímá řeč není na konci od dalšího textu oddělen uvozovkami (pod. i na s. 30). Za nenáležité považuji užití *avšak* na začátku odstavce nebo kapitoly, kde je formulována námitka (je tomu tak zejména v 1. a 2. knize dialogu *O hněvu*, s. 22, 24, 28, 52, 56, 59, 63, 65), dále už překladatel správně užívá elementy *ale, vždyť přece,* případně řečnickou otázku.

Při překládání elegického disticha, resp. pentametru, se přirozeně ani V. Bahník nemohl vyhnout všeobecně známým a již dlouho diskutovaným problémům (naposledy viz D. Svobodová, LF 1991, 4, 232nn.). Zdá se, že anakruze jako jisté uvolnění přísné normativní matrice by mohly překladatelům usnadnit situaci a přispět k adekvátnějšímu přetlumočení, k zachování přirozenějšího slovosledu a kadence české věty. V. Bahník se této cesty zjevně chtěl přidržet, ale ne vždy se mu podařilo záměr dobře realizovat. Takové verše jako IV 6 (*mateřské mléko je jedinou potravou tvorečků těch*) připomínají spíše neúplný (daktylský) stopový hexametr než cokoli jiného (pod. III 8, XV 4, XVI 6 aj.). Ale jak už jsem uvedla, tyto mody překladu souvisejí s širšími problémy. K Bahníkově české verzi epigramů můžeme poznamenat, že civilní výraz – tak osvědčený u prozaických spisů – jim příliš nesvědčí, mimo jiné i proto, že se Seneca často inspiroval Ovidiem a Horatiem. Jenom pro srovnání uvádím Stiebitzovo *klesají hřebeny hor* proti Bahníkovu *vysoké hřbety se kácí* (!) (I 4).

Jak je z citovaných nedopatření a chyb patrno, často nejde o vinu překladatele, některé je třeba přičíst na vrub nedůsledně provedené redakci. K tomu patří i nepřesné informace uvedené v předmluvě (na s. 11 chybně uvedeno, že spis *O laskavosti* je do češtiny přeložen poprvé – v r. 1942 jej přeložil

J. Hrůša jako *Seneca vychovatel*), dále pak v tiráži (marně jsem hledala rejstřík vlastních jmen) a na záložce (zatímco citované tragédie *Faidra* a *Médea* úplně přeloženy nebyly, byl naopak přeložen *Thyestés* – E. Stehlíková 1992). Nemohu si ještě odpustit poznámku, že čtenář by jistě uvítal živá záhlaví.

Přes všechny výtky, které jsem uvedla, nemůže být vůbec pochyb o tom, že Václav Bahník se v posledních letech nejvíce zasloužil o přiblížení Senekových spisů české kulturní veřejnosti a jeho zásluhy jsou v tomto ohledu nedocenitelné. K jeho cti třeba připsat, že se nevyhýbá složitým a obsahově bohatým textům, i když si je jistě dobře vědom, že jejich terminologickou náročnost nelze beze zbytku tlumočit a že odborný uživatel, sáhne-li po překladu, bude nucen jej pečlivě porovnávat s originálem. Není ovšem pochyb o tom, že tento svazek Senekových spisů bude pro mnoho čtenářů velmi zajímavý a užitečný, neboť si tato díla stále uchovávají svou poznávací i etickou hodnotu.

Také nakladatelství Odeon publishing, s. r. o., náleží dík za to, že se ujalo dalšího vydávání Antické knihovny. K poslání (je otištěno na konci knihy), v němž redakce vyjádřila naději, že tato knižnice bude i nadále *"žít, vzrůstat a kvést"*, se jistě s nedočkavým očekáváním můžeme připojit. Navíc bychom redaktorům měli přát, aby pro ně byly poměry na našem knižním trhu příznivější a oni měli na přípravu dalších svazků kromě peněz i dost času a trpělivosti.

Eva Kuťáková

Isidor ze Sevilly, *Etymologiae IX*, překlad a předmluva Irena Zachová, poznámky Irena Zachová a Hana Šedinová. Praha, OIKOYMENH 1998, 102 str.

Raněstředověká encyklopedická příručka – Isidorovy *Etymologie* – se začínají postupně dostávat do rukou českým latinistům i českým čtenářům v rámci projektu Grantové agentury ČR, jehož nositelem je Cyrilometodějská teologická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci a na němž spolupracuje i Ústav pro klasická studia AV ČR v Praze. Latinský text IX. knihy *Etymologií* je převzat z kritické edice W. M. Lindsaye, Oxford 1911. Jen velmi zřídka autorka překladu a komentátorka i druhá komentátorka přihlížejí k poslednímu kritickému vydání M. Reydeletta (Belles Lettres, Paříž 1984), jak na to upozorňuje ediční poznámka, s. 99. Patrně až v celkovém úvodu ke knize I.-III. bude čtenář informován o tom, proč byla dána přednost starší kritické edici Lindsayově.

Překlad IX. knihy, která se soustřeďuje na výklad národních jazyků, názvů národů, na instituci království a vojenskou terminologii a na vysvětlení výrazů, které se týkají lidského společenství v širším i užším slova smyslu,

vystihuje originál odpovídajícím způsobem. Je to úkol vskutku jen zdánlivě lehký. Překladatelka se při něm musela vyrovnávat nejen s Isidorovými neustále se opakujícími výrazy (*qui vocantur, vocati sunt, appellati sunt, nuncupati sunt, dicuntur* etc.) v různých variacích, ale především s jeho glosovitým, zkratkovým způsobem vyjadřování.[1]

Za příliš šťastné řešení nepokládám překlad IX, 5, 15: *Quattuor etiam modis filii appellantur: natura, imitatione, adoptione, doctrina – Jako syn může být někdo označen rovněž čtyřmi způsoby: od přírody, napodobením, adopcí, učením*. I když z následujícího výkladu vyplyne, co to vlastně znamená, "stát se synem učením", je zde třeba se od Isidorova způsobu formulace zcela odpoutat, aby byl překlad adekvátní. Způsob překladu výrazu *proximus* v IX, 6, 3 [*Proximus propter proximitatem sanguinis appellatus – Proximus (příbuzný) se tak nazývá pro blízkost (proximitas) krve*] naznačuje, že bude třeba řešit při překladu ještě některé jiné aspekty. Bylo by zřejmě vhodnější někdy volit překlad s větší mírou vlastní interpretace a nespoutaný příliš originálem.

Hojné biblické citáty jsou přejímány z českého ekumenického překladu, ale tam, kde Isidor necituje Bibli přesně, nelze převzít ekumenický překlad beze změny (IX, 6, 10), nýbrž je nutno uvést překlad vlastní.

Korektura textu byla velmi pečlivá, zaznamenala jsem chybu tisku jen na s. 10 a 30 (*Lemann* místo *Lemannus*). Množství poznámek, při nichž se komentátorky podle svých slov opírají o Reydeletta, je přiměřené edici.[2] Jsou stručné a postačující, ale snad by mohly být někde přesnější.[3] A ještě předposlední, snad ne zcela zbytečný dodatek technického rázu – proč opakovaně užívat označení stran takto: s. 542 a 543, když stačí 542n.

U českých překladů, které jsou citovány, chybí v seznamu citovaných pramenů (100n.) překladatel. To je však škoda, protože každý vhodný a potřebný překlad, jako je i tento, si zaslouží být spojován se jménem svého autora. Nebo ne?

Bohumila Mouchová

[1] Poznámky k překladu, které uvedu, jsou spíše okrajové: jen ojediněle jsem zaznamenala vynechání výrazu, např. *postea* IX, 1, 11. Při překladu IX, 1, 4 bych ve větě "[řečtina] *je hudebnější než latina*" dala přednost výrazu *melodičtější*, zbytečně složitou syntax nahradila jednodušší v IX, 2, 47: "*který* [sc. Perseus], *když na cestě z Řecka cestoval přes Asii, pokořil* [...]", v IX, 2, 72 "*Když zemřel, začali ho Argejští pokládat za boha a byl poctěn chrámem a obětí*" lze dát přednost aktivu *a poctili* [...]. Není zcela jasné, proč jsou Isidorovi *Tuungri* v překladu nazýváni Tongrové. V IX, 2, 116 je možno větu *qui* [Carthaginenses] *cum Didone profecti sunt* přeložit spíše "*odešli (odpluli) s Didónou*" než "*vytáhli s Didónou*", v IX, 3, 12 [Caesar] *obtinuit principatum* "[Caesar] *se stal se jediným* (či *absolutním*) *vládcem*" spíše než "*obdržel samovládu*".

[2] U hesla RE je zvykem uvádět i autora. U odkazů na etymologické slovníky i na řecko-anglický slovník LIDDELLA – SCOTTA – JONESE jsou uváděny stránky; třebaže jsem neshledala při citaci MEILLETA – ERNOUTA při udávání stránek žádný omyl, dala bych přednost jednoduchém odkazu na heslo s odkazem *s. v.*, ve složitějších případech je možné lemma i uvést, např. na s. 66 při výkladu slova *iudex* považuji za výhodnější odkázat na lemma *ius*, pod nímž je etymologie slova *iudex* uvedena.

[3] Např. s. 15, pozn. 2 (*carmina Saliorum*) nebo s. 78, pozn. 131: "*První je Quintus* [...]"; v této poznámce patří příslovce *patrně* až do další části věty "*adoptovaný patrně* [...]" (synem nebo vnukem Quinta Fabia Maxima Verrucosa, zvaného Cunctator). Pokud je možno v poznámce čtenáři pomoci v orientaci mezi Scipiony, stačí dodat několik slov (zde podtržených): "*druhý jeho bratr Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Mladší, adoptovaný Publiem Corneliem Scipionem, synem Publia Cornelia Scipiona Africana Staršího*".

MICHAEL GRANT, ***Klasické Řecko***, z angl. originálu *The Classical Greeks* přeložil GERIK CÍSAŘ. Praha, Nakladatelství BB art 1999, 376 str.

Nakladatelství BB art vydalo další z knih M. Granta, které širokému okruhu zájemců přístupnou formou umožňují poznání antického světa. Dříve vydané překlady jeho prací zavedly čtenáře do světovládného Říma (*Římští císařové, Pád Říše římské, Dvanáct cézarů, Dějiny antického Říma*), recenzovaný svazek je prvým z Grantových popularizačních děl o antickém Řecku.

Jak je patrné z názvu, autor se zaměřil na období, jež bývá pokládáno za vrchol starověkých řeckých dějin, na necelá dvě staletí od zápasu proti Persii v prvých desetiletích 5. stol. po nástup Alexandra na makedonský trůn r. 336 př. Kr. Jeho výklad netvoří souvislý přehled politických a vojenských událostí v různých částech řeckého světa, doplněný údaji o hospodářství, sociálních vztazích, náboženství, kultuře atd., nýbrž se soustřeďuje kolem více než čtyřiceti významných osobností klasické doby. Při jejich výběru vedla zřejmě M. Granta mimo jiné snaha vyváženě pokrýt nejen jednotlivé úseky sledovaného období a různé končiny, kde Řekové žili, ale zejména různé oblasti řeckých praktických, uměleckých i myslitelských aktivit. Vedle politiků a vojevůdců (Miltiadés, Themistoklés, Pausaniás, Gelón, Hierón, Kimón, Periklés, Hermokratés, Lýsandros, Dionýsios I., Leukón I., Mausólos, Epameinóndás, Tímoleón, Filip II.) vystupují na stránkách jeho knihy básníci (Pindaros, Aischylos, Sofoklés, Eurípidés, Aristofanés), historici a řečníci (Hérodotos, Thúkýdidés, Xenofón, Ísokratés, Démosthenés), filozofové (Parmenidés, Prótagorás, Sókratés, Archytás, Platón, Aristotelés), lékař Hippokratés a sochaři, malíři a architekti (tvůrce sochařské výzdoby

Diova chrámu v Olympii, Polygnótos, autor soch bojovníků nalezených u Riace v Kalábrii, Polykleitos, Iktínos, Feidiás, Zeuxis, Parrhasios, Pýtheos, Práxitelés). Medailony uvedených postav (celkem je jich 37; pět z nich zahrnuje dvojici, např. Parrhasia a Zeuxida) jsou rozděleny do sedmi oddílů, které se v chronologickém sledu věnují jednotlivým etapám dějin a kultury klasického období. Každému oddílu předchází přehled důležitých událostí. Medailony neobsahují jen údaje o životě, činech či díle příslušné osobnosti, nýbrž zasazují její působení do širších souvislostí politických událostí a společenských poměrů, resp. vývoje řecké literatury, výtvarného umění apod. Tak např. v kapitole o Kimónovi se dozvídáme o počátcích délského námořního spolku, o vztazích mezi Athénami a Spartou i o vnitřních politických poměrech v Athénách; v kapitole o Parmenidovi stručně i o jeho předchůdcích a podrobněji o jeho následovnících Empedoklovi, Anaxagorovi a Démokritovi. Pět dodatků doplňuje obraz klasického období o další motivy, bez nichž by byl neúplný: prvý stručně informuje o pýthagorovcích, zbývající čtyři si všímají sociálního postavení žen, metoiků, závislého zemědělského obyvatelstva (heilótů ve Spartě a jiných podobných skupin) a otroků. Text doplňují odkazy na citované úryvky z antických pramenů (v případě citací fragmentů nejsou vždy uvedena jejich vydání), vysvětlující poznámky k jednotlivým kapitolám, mapky, bibliografie (zvlášť soupis antických autorů včetně těch, z jejichž díla známe pouze zlomky, zvlášť práce moderních badatelů, pouze původní anglicky psané či překlady do angličtiny) a rejstřík. Výklad názorně doplňuje černobílá obrazová příloha na křídovém papíře.

M. Grant se rozhodl učinit základem svého výkladu o klasickém Řecku portréty významných osobností. Tento přístup, inspirovaný – jak autor sám uvádí v úvodu (s. 16) – antickými autory, má své přednosti, ale i svá úskalí. Autorovi se bezesporu podařilo vnést do líčení historických událostí lidský rozměr, seznamuje čtenáře s mnoha zajímavými detaily a okolnostmi, pro něž obvykle v dílech o řecké historii či v dějinách řecké literatury a výtvarného umění, určených širší veřejnosti, nezbývá prostor. V tomto ohledu je Grantova kniha v mnohém podnětná a přínosná. Na druhé straně však zvolený přístup vede k roztříštěnosti výkladu, v němž se leckdy ztrácejí celkové souvislosti a který do jisté míry působí dojmem mozaiky, z níž se některé kaménky poztrácely. Náš obraz vzdálené minulosti je pochopitelně vždy neúplný, avšak soustředění pozornosti na nepočetnou skupinu – byť i vynikajících – osobností ponechává mnoho podstatného do značné míry stranou. Každý podobný výběr je nutně značně subjektivní, zejména také z toho důvodu, že naše hodnocení významu řeckých politiků, spisovatelů či výtvarných umělců často závisí na nahodilém dochování jejich děl či zpráv o jejich osudech. Rozhodně tudíž nelze souhlasit s Grantovým přeceňováním významu jím zvolených osobností; tvrzení, že *"rozmach klasického Řecka byl dílem několika málo jedinců"*, je nadnesené i přesto, že autor dodává, že *"mohli dosáhnout tak skvělých úspěchů jen díky městským státům,* [...] *které jim* [...] *poskytly vhodné zázemí"* (s. 291).

Soustředění pozornosti na jednotlivé osobnosti ztěžuje možnost souvisle pojednat o jiných historických skutečnostech: např. o athénské demokracii se autor porůznu zmiňuje, avšak stěží si lze z jeho nesoustavných připomínek udělat adekvátní obraz tohoto z hlediska dalšího vývoje velmi důležitého politického uspořádání. Podobně M. Grant nastiňuje životní osudy attických dramatiků a uvádí obsahy jejich her, avšak o fenoménu divadla a jeho náboženských a společenských souvislostech mnoho poučení nezískáme. Sporná jsou rovněž některá hodnocení, např. Thúkýdidova historického díla (srov. s. 179nn., zvláště s. 184), jež autor posuzuje až příliš podle dnešních, řeckému světu neadekvátních měřítek. Nebezpečí se skrývá i v užívání moderních historických pojmů, běžně užívaných v novodobých dějinách, aniž se vymezí jejich obsah v antice (např. imperialismus, konzervativec, konfederace, konstituční vláda, disident, republikánský aj.). V textu narážíme i na leckteré dílčí nejasnosti a omyly (způsobené zčásti překladatelem?), kupř. Stésagorás byl synovcem Miltiadovým, a nikoli Peisistratovým (s. 24); členové soudních dvorů v demokratických Athénách nebyli voleni, nýbrž určováni losem (s. 90); Periklés nemohl být volen *do nejvyšší funkce*, byl jen jedním z deseti stratégů (s. 112); kult Athény na Akropoli se vztahoval zejména ke starobylé soše Athény Polias (s. 116n.); v Lauriu se netěžilo zlato, nýbrž stříbro (s. 185); Kýros Mladší nebyl synem Kýra Staršího (s. 230); syrákúský vládce Dionýsios II. byl synem Dionýsia I. (s. 232); Nausifanés nebyl přímým žákem Démokritovým (s. 316) aj.

Samostatně se musíme zamyslet nad úrovní překladu. G. Císař v poznámce překladatele (s. 5) uvádí, že *"při transkripci řeckých jmen a názvů* [...] *převážně vycházel z Encyklopedie antiky* [...] *a Slovníku antické kultury* [...], *v obou případech s přihlédnutím k novým Pravidlům českého pravopisu* [...]". Dlužno říci, že mu asi není jasné, co je transkripce, fonetický přepis, tj. označování všech dlouhých vokálů, neboť – na rozdíl od uvedených naučných slovníků – povětšinou délky vůbec neoznačuje (ani η a ω). Není však důsledný, neboť v některých ojedinělých případech je uvádí (např. Átreus, Héra, Milétos), někdy chybně (Arkáďané). Zdá se, že *Encyklopedie antiky* nevyužíval důsledně; v opačném případě by se byl nedopustil tolika chyb při přepisu a skloňování antických pojmů a jmen. Nelze zde uvést všechny prohřešky, musí postačit jen několik příkladů: *Byzantionu* m. *Byzantia*, *Tisias* m. *Teisiás*, *Idraios* m. *Idrieus*, *Thaitetos* m. *Theaitétos*, *areta* m. *areté*, *Xanthiada* m. *Xanthia*, *v Tarquinii* m. v *Tarquiniích*, *Pleistonaxa* m. *Pleistoanakta*, *hubris* m. *hybris*, *kartágský* m. *kartáginský*, *Agidovci* m. *Ágiovci*, *u Propontu* m. *Propontidy*, *Choefori* m. *Choéforoi*, *Bythinie* m. *Bíthýnie* atd. atd. Některé z uvedených chybných tvarů má na svědomí závislost na anglické předloze spojená s nedostatečnou znalostí antických reálií. Jinak by asi překladatel neučinil z Aristofanova *Plúta Plutona*, z Platónova dialogu *Sofistés* dialog *Sofisté* a z Eurípidova *Kyklópa* satyrské drama *Kyklopové*. V textu se rovněž setkáváme s nesprávnými předložkovými vazbami (např. *na Aulidě*), s nadbytečnými velkými písmeny uprostřed věty (kupř. *Kyperští*

Řekové, Aiginský rek Telamon), s nesprávnými rody substantiv (např. *Erechtheion* a *symposion* jako maskulina) nebo s tím, že některá anglická označení zůstala nepřeložena (novodobý název řeky Éridanu – *Po* m. *Pád*; Pindarova epiníkia – *Pythians* m. *Pýthijské ódy*; nedůsledně muzea v seznamu ilustrací – *Athény, Národní muzeum* a *Delphi Museum*). Překladatel očividně není příliš obeznámen s antickým světem, s běžnou odbornou terminologií a zažitými českými názvy děl řeckých autorů, jinak by asi nevolil nevhodné a často zavádějící české ekvivalenty, např. by nehovořil o Kleisthenových územních fýlách jako o *deseti národních kmenech* (s. 28), o *meziměstském sněmu* či *meziměstské válce* (s. 35, resp. 54), o *dlouhé zdi* spojující Athény a Peiraieus (s. 83 a 86), o *státních rentách*, poskytovaných v demokratických Athénách soudcům (s. 90n.), o *vítězství helénismu nad barbarstvím* jako námětu metop Parthenónu (s. 114) nebo o Epameinóndově *šikmém šiku* (s. 225); z Xenofóntových *Vzpomínek na Sókrata* by nebyly *Memoáry* (s. 229), z Ísokratovy řeči *K Níkokleovi O Nikokleovi* (s. 248), Aristotelovy *Druhé analytiky* by nebyly *Druhou analytikou* (s. 276). Odhlédneme-li od odborné stránky věci, překlad trpí přílišnou závislostí na originále (např. užití slova *penalizovat* m. potrestat, *farmář* m. zemědělec, *klan* m. rod apod.), neobratnými a nejasnými formulacemi (srov. např. zmíněné místo o Stésagorovi; *předběžná bitva*, s. 86; *pozdní politik Theramenes*, s. 180), i prohřešky proti české mluvnici (kladení čárek, *státy byli*).

I přes výše uvedené připomínky přináší Grantova kniha českému čtenáři řadu cenných a zajímavých poznatků, které vhodně doplňují údaje ve starších českých publikacích o dějinách a kultuře klasického období. Přínos jeho práce však bohužel poněkud zastiňuje nízká úroveň překladu. Svůj díl viny nese zajisté překladatel, ale je bezesporu úkolem odpovědného redaktora (v tiráži neuvedeného), aby zaručil správnost překladu, mimo jiné i tím, že zajistí vypracování odborného lektorského posudku. Lze jen doufat, že další dva svazky Grantova souhrnného zpracování řeckých dějin se dočkají důstojnější české podoby.

Jan Souček

Pavel Hradečný – Růžena Dostálová – Věra Hrochová – Pavel Oliva – Vladimír Vavřínek, *Dějiny Řecka*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1998, 765 str.

Rozsáhlá publikace kolektivu autorů přináší souhrnný a ucelený přehled řeckých dějin od počátků neolitu v 7. tisíciletí př. Kr. až po zcela nedávnou minulost. Proměnlivé osudy řeckého světa, který se v některých obdobích zdaleka neomezoval na území dnešního řeckého státu, se tak v této šíři předestírají českému čtenáři poprvé ve vzájemných souvislostech. Autoři se

neomezili pouze na politické a vojenské události, sociální a hospodářský vývoj a náboženské poměry, nýbrž pojednali všestranně i o řecké kultuře, takže jejich práce může posloužit jako základ poznání řecké literatury či výtvarného umění. Závěrečná kapitola podává nástin česko-řeckých vztahů od středověku po současnost. Knihu kromě četných ilustrací v textu a mapek vhodně doplňuje chronologický přehled hlavních událostí řeckých dějin, soupisy panovníků a politických představitelů státních útvarů na řeckém území, přehled politických uskupení po roce 1830, výběrová bibliografie a důkladný rejstřík.

Jak uvádí R. Dostálová v úvodu, autoři se soustřeďují *"na podrobnější výklad novodobých řeckých dějin a novořeckého kulturního vývoje"* (s. 11). O starších obdobích, antickém a byzantském, jsou totiž k dispozici důkladné a zasvěcené práce českých historiků. V tomto referátu se však blíže zaměříme na zpracování vývoje řeckého světa ve starověku. Tomuto tématu je v knize zasvěcen prvý oddíl (s. 13-75), jehož autorem je P. Oliva, a prvá část (s. 77-107) druhého oddílu, věnovaného Byzanci, v níž se V. Vavřínek zabývá pozdně antickým obdobím.

P. Oliva postupuje ve svém výkladu podle běžného chronologického schématu: v prvé kapitolce se stručně zmiňuje o neolitu na území dnešního Řecka, podrobněji se rozepisuje o bronzovém věku, zejména o nejstarších vyspělých civilizacích na evropské půdě, o mínojské Krétě a mykénském Řecku. Následuje tzv. "temné", resp. "homérské" období, během něhož se vytvořily předpoklady rozvoje světa autonomních řeckých poleis v pozdějších staletích. V kapitole o archaickém období je středem pozornosti řecká kolonizace pobřeží Středozemního a Černého moře a vnitřní politické poměry v řeckých státech, dokumentované vzhledem ke stavu našich pramenů především na Spartě a Athénách. V pasáži o klasickém období P. Oliva vylíčil zejména politické a vojenské události: řecko-perské války, rozmach athénské moci v Periklově době, peloponnéskou válku, vzájemné boje mocných řeckých států o hegemonii v 1. pol. 4. stol. a konečně nástup Makedonie za vlády Filipa II., jemuž se postupně podařilo podmanit si nesvorné řecké obce mateřského Řecka. Ve výkladu o helénismu se dozvídáme o Alexandrově tažení, o vzniku a dějinách helénistických států. Autor popisuje nejen osudy Makedonie a Řecka, ale i státních útvarů vzniklých na území poražené perské říše. Stručná závěrečná kapitola nás informuje o situaci v Řecku v římské době po vládu císaře Diokleciána. P. Oliva seznamuje čtenáře především s politickými dějinami, dotýká se ovšem (byť ne soustavně) i hospodářských a sociálních poměrů. Samostatné oddíly v rámci výkladu o jednotlivých obdobích věnuje kulturnímu vývoji: stručně uvádí důležité umělecké památky a hlavní představitele řecké literatury, filozofie, vědy a výtvarného umění. Charakterizuje také řecké náboženské představy.

V. Vavřínek postihuje v kapitole *Východořímské impérium* dlouhý časový úsek od vlády Konstantina Velikého po nástup císaře Herakleia v r. 610. Kromě přehledu politických událostí charakterizuje správu impéria a sociál-

ní a hospodářské poměry. Vyzdvihuje důležitost přesunu centra římské říše na východ a důkladně se zabývá vztahem státu a křesťanství. Ve výkladu o kultuře pozdní antiky výstižně charakterizuje hlubokou proměnu duchovního klimatu, k níž došlo v důsledku vítězství nové víry. Zároveň však zdůrazňuje, že bylo křesťanství antickému dědictví v mnohém zavázáno.

Na malém prostoru museli ovšem oba autoři ponechat stranou i nemálo poměrně důležitých údajů, mohli nastínit jen základní přehled stěžejních informací o jednotlivých obdobích a oblastech života řecké společnosti. Museli proto pečlivě volit, co je relevantní pro postižení celkových souvislostí historického vývoje nejen v antice, ale i se zřetelem k výkladu o pozdějších etapách řeckých dějin. Můžeme konstatovat, že se vším podstatným se v textu alespoň ve stručnosti setkáváme. Přesto však podle mého názoru mohla být některým problémům věnována větší pozornost, zejména řecké mytologii, athénské demokracii, atticismu (zmíněn je jen v úvodu na s. 6) a křesťanství před Konstantinem. Ne zcela vyvážené je rovněž postižení vývoje v jednotlivých oblastech řeckého světa: hlavní pozornost je pochopitelně soustředěna na egejský prostor, avšak zatímco ve výkladu o helénismu jsou samostatné oddíly věnovány Přednímu východu a Egyptu, pro starší období je téměř (s výjimkou kolonizace) ponechán stranou vývoj zejména ve Velkém Řecku (na s. 41 se píše, že se syrákúský tyran Dionýsios I. zúčastnil r. 371 mírového jednání ve Spartě, avšak nedozvídáme se o politických poměrech v Syrákúsách). Do textu se rovněž vloudilo několik drobných nepřesností a přehlédnutí, zejména: Řecko netvořilo samostatnou provincii Achaia od r. 146, nýbrž až od r. 27 př. Kr. (s. 5); Plútarchos žil asi v letech 45/50-120 (s. 72); Akadémii Platón založil až asi r. 385 (s. 98).

Uvedené připomínky však nic nemění na tom, že výklad Pavla Olivy a Vladimíra Vavřínka postihuje nejdůležitější tendence historického vývoje, seznamuje čtenáře se základními údaji o řeckých dějinách ve starověku a na přelomu ke středověku a tvoří nezbytný základ pro hlubší pochopení dalších osudů řeckého světa.

Jan Souček

Greek World in the Fourth Century, ed. by LAWRENCE A. TRITLE. London – New York, Routledge 1997, 296 str.

Tato publikace nesoucí podtitul *From the Fall of the Athenian Empire to the Successors of Alexander* patří, jak ostatně naznačuje i rok vydání, k nejnovějším příspěvkům ke studiu problematiky řeckých dějin v poklasickém a raně helénistickém období. Její autoři byli vedeni snahou přiblížit čtenářům dobu, která podle jejich mínění leží často mimo hlavní rámec pozornosti jak historické, tak širší čtenářské veřejnosti. Je pravda, že toto období

bývá často chápáno pouze jako jakýsi přechod či mezistupeň mezi skvělou dobou klasického Řecka (a především Athén) a dobou helénistickou, na jejímž počátku stojí podivuhodné dobyvatelské dílo Alexandra Velikého. V našem prostředí se tuto mezeru pokusil zaplnit svojí poslední prací *Řecko mezi Makedonií a Římem* Pavel Oliva. Zatímco těžištěm jeho práce budované na rozsáhlém pramenném materiále a odborné literatuře je historie Řecka od pol. 4. do pol. 2. století př. n. l., práce kolektivu amerických autorů si stanovila úkol poměrně skromnější. Autorem koncepce a předmluvy k celému sborníku je Lawrence A. Tritle, profesor historie na Loyola Marymount University v Los Angeles. Autoři určili svoji knihu především studentům; proto se orientovali na postižení skutečně základních problémů a nejdůležitějších oblastí řecké civilizace. Ve svých deseti příspěvcích se pokusili vyvrátit přežívající představu o 4. století jako století úpadku a kulturního poklesu Řecka.

Dlouhou tradici této koncepce dokládá ve sborníku uvedený výčet starší literatury (W. Mitford, E. Gibbon, G. Grote). Představy o 4. stol. př. n. l. jako o století "dekadentním" se v literatuře objevují už od dob osvícenství a začínají být korigovány až v posledních letech. Také autoři sborníku soudí, že tato doba je více než jen poklasickým obdobím a érou uvozující dobu Alexandra Makedonského.

Obsah sborníku:

C. SCHWENK (Univerzita v Atlantě): *Athény*;
CH. D. HAMILTON (Univerzita v San Diegu): *Sparta*;
M. MUNN (Univerzita v Pennsylvánii): *Théby a střední Řecko*;
S. RUZICKA (Univerzita v Greensboro): *Východní řecký svět*;
R. J. A. TALBERT (Univerzita Chapel Hill v Severní Karolíně): *Řekové na Sicílii a v jižní Itálii*;
J. HECKEL (Cambridge): *Makedonie a sever v letech 400-336*;
W. HECKEL (Univerzita v Calgary): *Odpor proti Alexandrovi Velikému*;
W. L. ADAMS (Univerzita v Utahu): *Alexandrovi nástupci*;
S. LATTTIMORE (Univerzita v Los Angeles): *Umění a architektura*;
Kritický výběr z bibliografie;
Rejstřík.

Přínos sborníku není v objevnosti, neboť zmiňuje vcelku již dříve známá fakta. Hlavním záměrem autorů bylo pokusit se podívat na dobu přechodu od klasického období k období helénistickému trochu jinak. Šlo i o to naznačit stále existující kontinuitu a pokračování kulturních i politických tradic řeckých obcí. Zajímavý je komplexní pohled na celý řecký svět včetně oblastí mimo vlastní pevninské Řecko a přilehlé ostrovy, např. Malou Asii či Sicílii. Cenná je také informace o základních pramenech a literárních zdrojích daného období a stručná charakteristika jejich vypovídací hodnoty. Takovýmto krátkým úvodem je opatřena každá z kapitol. Vzhledem k tomu, že všechny kapitoly jsou vybaveny i stručnou bibliografií obsahující základní, klasické i poměrně nové práce k tématice, je tato kniha vhodná jako

úvodní příručka i pro čtenáře, který má zájem i o další aspekty poklasického období.

Kniha je psána jasným a srozumitelným způsobem; text doplňuje obrazový a mapový materiál včetně rejstříku. Už vzhledem k rozsahu i koncepci se nemůže jednat o vyčerpávající analýzu této složité problematiky, ale jako příručka pro studium řeckých dějin je tato publikace rozhodně vhodná.

Jejím asi nejcennějším přínosem je zdůrazňovaný nový pohled na dobu poklasického Řecka. Podobný trend lze ostatně nalézt i u mnoha dalších badatelů pokoušejících se vyvrátit tradičně chápaná kritéria vymezující období rozkvětu a úpadku, ať už se jedná o řeckou či římskou civilizaci (v poslední době např. M. Grant ve své práci *The Antonines, The Age of Transition*, London 1996). Zájem o tzv. dekadentní, krizová a přechodová období možná souvisí s náladou *fin de siècle*, ale pro vědecké bádání a boření tradičních často již přežitých modelů přináší mnohé nové zajímavé podněty.

Magdalena Moravová

MICHAEL GRANT, ***Dějiny antického Říma***, z angl. originálu *History of Rome* přel. ALENA JINDROVÁ-ŠPILAROVÁ. Praha, BB art 1999, 246 str.

Nakladatelství BB art se ujalo vydávání díla Michaela Granta, anglického historika starověku (působil v Cambridgi, Edinburghu a Belfastu), autora cca 50 publikací, který je vedle Ronalda Syma uznáván za největšího znalce římských dějin (Golo Mann)[1] a který zároveň proslul citlivou popularizací antiky nejen římské.[2] Právě proto jsou jeho díla vydávána ve velkých nákladech snad po celém světě.

Na začátek si toto nakladatelství vybralo svazek *Pád říše římské* (viz recenzi J. Buriana v tomto časopise a v *Echo Latina*), dále *Dvanáct cézarů* (viz recenzi v tomto časopise) a *Dějiny antického Říma*; oba posledně jmenované svazky přeložila Alena Jindrová-Špilarová.

[1] Předmluva in: M. GRANT, *Der Untergang des römischen Reiches*, deutsch von HANS JÜRGEN – BARON VON KOSKULL, Herrsching, Manfred Pawlak Verlagsgesellschaft mbH 1992, s. 10.

[2] Jmenujme zcela výběrově *The Etruscans*, *Nero* (1970), *Cities of Vesuvius: Pompeii and Herculaneum* (1971), *Kleopatra* (1972), *The Twelve Caesars* (1975), *The Roman Emperors* (1985), *The Classical Greeks* (1989), *Greeks and Romans. A Social History* (1992), *Greek and Roman Historians. Information and Misinformation* (1995).

Překlad je to velice dobrý (jen zřídka tu zůstaly chyby, jako např. na s. 35, kde se popisuje rozdělení Říma do tribuí a curií, či na s. 135, kde je 2. punská válka označena za osmiletou), autorka nepodléhá anglickému originálu a zná dobře češtinu. V přepise vlastních jmen se přidržuje nepočeštěných tvarů (*Octavianus* apod.), klasického filologa ovšem zabolí, když uvidí jméno nejvyššího římského boha v genitivním tvaru *Jupitera* – jedná se však o přípustnou alternativu v souladu s posledními *Pravidly* uznanými Ministerstvem školství.

Nakladatelství BB art je třeba vyslovit uznání za tento počin, který pomůže českému čtenáři seznámit se s dílem M. Granta, aniž by musel absolvovat kurzy angličtiny. Jeho popularizace tématu, v níž se autor nebrání ani srovnávání se současností, umožňuje plynné čtení textu. Je samozřejmě nutné smířit se s určitým zjednodušením problematiky; vždyť se autor obrací k co nejširšímu publiku. Některá fakta zůstávají přitom sporná, např. založení Kartága, které je tu datováno do druhé poloviny 8. století.

Kdo chce vědět víc, nalistuje poznámky na konci knihy; ani zde však nejde pochopitelně o vyčerpávající výklad. Pro zvídavé čtenáře je proto zajímavá i bibliografie sekundární literatury, která je ovšem pouze cizojazyčná. Tomu, kdo hodlá jít *ad fontes*, nabízí Grant seznam antických pramenů k dějinám Říma. Nakladatelství zde mohlo připojit informaci, která díla byla přeložena do češtiny.

Jistě nejen přitažlivé, ale i poučné jsou informace o vlivu antiky na běh pozdějších dějin, např. fakt, že tvůrci americké ústavy studovali hlavně dílo Polybiovo, a mnoho dalších. Pochopitelně tu chybí tradice v českém prostředí (mohlo být přidáno v závěru knihy!). Velmi pozitivní je zahrnování i kulturních dějin do vyprávění (vč. literatury, práva, architektury atd. atd., dokonce nechybí ani ženská otázka); nejdůležitější je ovšem fakt, že se tak děje nikoli jen chronologicky, nýbrž vždy v patřičných souvislostech. Grant podává dějiny skutečně jako příběh, někdy velmi napínavý, který je prolínán biografickými medailonky významných Římanů. Další charakteristikou Grantova díla je to, že věnuje více pozornosti okrajovým oblastem Středomoří (v rámci dějin antického Říma), i když tyto oblasti zásadním způsobem dějiny římské neovlivňovaly. Pro opakované vnímání vlivu antiky na evropskou kulturu jsou důležité i reprodukce obrazů např. F. Colea či G. P. Paniniho (proč nepřidat naši tvorbu ovlivněnou antikou?). Čtenář jistě uvítá, že antické zeměpisné názvy jsou tam, kde je to možné, identifikovány s dnešními.

Kniha je doprovázena užitečnými rodokmeny, černobílými fotografiemi a mapkami, které jsou ovšem někdy málo čitelné.

Je škoda, že překladové publikace u nás nebývají doplněny doslovem některého z našich historiků, kteří by čtenáře informovali např. o aktuálním stavu bádání: copyright originálu nese vročení 1978 (v tom roce byl napsán úvod) a 1996 (bibliografie na konci publikace obsahuje díla do r. 1994). Nejžhavější novinkou, která by v takovém doslovu posledního léta jistě nechy-

běla, je eventuální posunutí počátků města Říma do 10. století; tento závěr podporují vykopávky v oblasti *fora Romana*.

Jana Kepartová

MICHAEL GRANT, ***Dvanáct cézarů***, z angl. originálu *The Twelve Caesars* přeložila ALENA JINDROVÁ-ŠPILAROVÁ. Praha, BB art 1998, 246 str.

V roce 1997 začalo nakladatelství BB art seznamovat české čtenáře s dílem M. Granta (např. *Klasické Řecko*, *Dějiny Říma*), ve světě dobře známého badatele a popularizátora starověkých dějin, který je autorem okolo padesáti knih a jednou z nejvýznamnějších autorit na poli bádání o antickém starověku. Další z Grantových děl (poprvé vyšlo ve Velké Británii již roku 1975) vstoupilo na pulty českých knihkupectví pod – podle mého názoru – poněkud nešťastným názvem *Dvanáct cézarů*.

Jak již titul napovídá, zpracoval autor v knize životopisy prvních dvanácti mužů na římském trůně. Inspirace Suetoniem nezůstala jen u názvu: Suetonius společně s Tacitem tvoří jeho hlavní informační zdroj. Autor však cituje i další historiky jako Iosepha Flavia, Filóna Alexandrijského, Diona Cassia, Caesara, Velleia Patercula a řadu dalších autorů, kteří byli většinou současníky prvních císařů. Vedle sebe se tak ocitají oba Pliniové, Seneca, Petronius, Iuvenalis, Martialis, Horatius, Vergilius, Strabón, Lucanus, ale i Ausonius. Grant využívá i numizmatických a epigrafických svědectví, všímá si i soch a papyrů. Cituje také například ze zachované korespondence Augustovy a Ciceronových listů.

Grantovým záměrem bylo demytizovat osobnosti prvních římských císařů, k nimž je řazen i C. Iulius Caesar, přestože vládl jako diktátor, protože právě on je faktickým zakladatelem císařství. V dobových sporech o význam osobnosti hledá autor jakousi střední cestu, když císařům přiznává určitý vliv na vývoj dějin (týká se to především Caesara, Augusta, Claudia, Vespasiana a Domitiana).

Autor se zabývá charakterem panovníků, jejich vlastnostmi, osobními zálibami, sexuální orientací, zdravotním stavem, neboť to vše v mnoha případech jejich jednání silně ovlivňovalo. Psychologický rozbor osobností jednotlivých císařů však není vždy stejně důkladný a někdy zůstává jen na povrchu. Zdá se mi, že pokud se Grant nemůže opřít o Tacitovo svědectví, jsou portréty císařů nejen znatelně stručnější, ale i povšechnější (Flaviovci); týká se to např. Tita, který je líčen především v souvislosti se svým milostným vztahem k princezně Bereníké. Granta zřejmě zaujala nejvíce tragická síla milencům nepřátelských římských tradic v pojetí pozdějšího dramatika J. Racina, soudě alespoň podle toho, jak často jeho tragédii cituje.

Pokus o seriózní psychologický rozbor panovníkovy osobnosti je občas nahrazován bizarními anekdotami (tak se třeba dozvídáme, že Domitianův špatný charakter se mimo jiné projevoval v jeho zálibě trhat mouchám křidélka a pozorovat jejich umírání) nebo se omezuje jen na vylíčení známých faktů o císařově životě (např. autor věnuje poměrně dosti místa Neronovu odporu k prolévání krve, v čemž vidí jasný vliv Neronova vychovatele Senecy, ale nevysvětluje dostatečně, proč Nero nakonec té krve prolil tolik). Někdy zůstává Grant v mezích tradičních názorů, např. při hodnocení Caesarova konečného neúspěchu, kdy vidí příčiny ve spoléhání se na doživotní diktaturu.

Grant se také pokouší zmírnit tradičně negativní portrét některých císařů (Tiberius) tím, že se snaží jejich jednání vysvětlit. Odmítá i senzační historky o Caligulově šílenství, nepopírá ale, že se jednalo o sadistu se sklonem k velmi drsnému humoru.

Závěry, ke kterým autor dochází, nejsou nijak objevné ani hluboce pronikavé. Čtenář pak může žasnout i nad konstatováním, že *"každý z 'cézarů' upadl, někteří prostě tím, že zestárli"*. Odmítá však teorii o vládcích od počátku zkažených a změny v jejich chování přičítá často zdravotnímu stavu, psychickým šokům, kterými prošli, nebo přepracovanosti (Caesar, Augustus).

Navzdory chvále, kterou zahrnul např. Vespasiana (jako jednoho z mála, jejichž vláda jevila zlepšující se tendenci), se Grant domnívá, že žádný z panovníků břímě své vlády neunesl. Fakt, že se systém správy nezhroutil, ať už na trůně seděl jakýkoli císař, vysvětluje autor bez hlubší analýzy prostě tím, že *"běžel jaksi samovolně"*. Přesto se však domnívá, že někteří císaři byli velmi schopní a zasluhují naši úctu, což je závěr, který mi připadá přinejmenším velmi banální.

Při hodnocení knihy je třeba mít na paměti, že autor se zabývá jedním z nejpopulárnějších a i laické veřejnosti nejlépe známých témat, které bylo již mnohokrát zpracováno, a to i beletristicky. Na necelých dvou stech padesáti stranách jistě nelze dosáhnout vyčerpávajícího vylíčení skoro stopadesátileté epochy, která nadto patří k nejdůležitějším v celých dějinách římské říše. Stojí však za povšimnutí, že např. Caligulovi, jehož vláda trvala necelých pět let je věnováno více místa než zakladateli nové dynastie a jednomu z nejlepších císařů vůbec, Vespasianovi.

České redakci Grantovy knihy lze snad vytknout jen některé nedůslednosti v přepisech jmen (např. *Iuvenalis* × *Julius*, *Alexander* × *Alexandr*, *Konstantin* × *Constantinus*, ale i *Woolffová* × *Woolfová*). Je s podivem, že redaktoři, kteří se většinou snaží o co nejdůslednější zachovávání podoby latinských i řeckých jmen a názvů, skloňují *Jupiter*, 2. pád *Jupitera*. Vyloženě chybný je však termín *diarchie*, správně *dyarchie*, neboť se jednalo o vládu založenou na spolupráci dvou aktérů: senátu a císaře. V textu nacházíme také chyby v paginaci, i když jich není mnoho (např. několikrát uvedený odkaz na mapu na s. 28, kde žádná není; zřejmě se jedná o mapu na s. 22).

Navzdory těmto drobným nedostatkům je kniha faktograficky velmi kvalitní a obsahuje několik cenných postřehů, např. myšlenku, že absolutistické tendence Claudiovy vlády se projevují v novém pojetí svobody závislé na císařovi (*Libertas Augusta*). Zajímavá je také poznámka o Agrippinině regentství, kdy Neronova matka vystupuje otevřeně v roli panovnice (např. na mincích se objevuje na aversu, Nero jen na reversu); v této roli se žena v dějinách římské říše objevuje poprvé a také naposled.

Je nepochybně dobře, že čeští čtenáři mají konečně možnost seznámit se s Grantovým dílem. Je třeba jen litovat, že k tomu dochází tak pozdě (od napsání knihy uplynulo skoro dvacet pět let), protože autorův styl a schopnost poutavě vyprávět ho spolu s jeho vědeckou akribií řadí mezi nejkvalitnější popularizátory antických dějin naší doby.

Magdalena Moravová

Karl-Wilhelm Weeber, *Alltag im Alten Rom*. Düsseldorf – Zürich, Artemis & Winkler Verlag 1998, 447 str.

Napsání slovníku o římské kultuře všedního života předcházela řada let pedagogické (autor přednáší dějiny antického starověku na univerzitě ve Wuppertalu a didaktiku klasických jazyků na univerzitě v Bochumi) a badatelské činnosti: publikoval mezi jinými knihy *Smog nad Attikou. Ochrana životního prostředí v antickém starověku* (*Smog über Attika. Umweltverhalten im Altertum*, 1990) a *Kultura vinařství v Římě* (*Die Weinkultur der Römer*, 1993).

Slovník obsahuje více než 200 hesel, je doplněn černobílými a barevnými obrázky, bibliografií (s. 426-430) a rejstříky. Většina článků podává stručnou, avšak postačující informaci o určitých pojmech a jevech, včetně příslušné literatury. Jako překvapující novum jsou zde začleněny citáty z antických autorů. Informace jsou podávány netradičně, autor se snažil obejít obecně známé banality a více přiblížit málo známé, avšak důležité stránky soukromého a veřejného života Římanů. Využil bohatý pramenný materiál a literaturu a uvádí je prakticky u každého článku.

Prozkoumejme jednotlivá hesla na základě jejich seskupení kolem základních témat (obsažnější články označuji hvězdičkou). Například: a) člověk, jeho narození, jméno a rodina (*Familie*, Geburt, Geburtstag, Heiratsalter, Verlobung, Hochzeit*, Kinderspiel, Kinderaussetzung, Spitzname, Scheidung*; dá se sem také zařadit *Kuss, Kindergeld, Sexualität*, Lebensgemeinschaft, Prostitution, Bordell**); b) odchod ze života (*Testament, Totengedenken*, Freitod, Bestattung*, Friedhof*, Grabmal**); c) oděv a obuv (*Kleidung*, Kopfbedeckung, Büstenhalter, Badekleidung, Strümpfe, Schuhe**), účes (*Bart*, Frisur*, Haarfärbung, Haarnadel, Enthaarung, Perücke*), toaletní potřeby a šperky (*Spiegel, Seife, Kamm, Taschentuch, Toilette, Parfum, Make-up, Gesichtsmaske, Schmuck, Schirm*); d) jídlo a hostina (*Frühstück, Mittagessen, Abendessen, Tischsitzen, Gastmahl, Trinkgelage, Wein*, Trinkspruch, Alkoholismus*), kuchyně a potraviny (*Küche*, Kochen, Kochrezept, Grundnahrungsmittel*, Brot*, Obst, Honig, Süßstoff, Öl, Sauce*); e) dům a domácí zařízení (*Hochhaus, Schlüssel, Heizung, Beleuchtung, Geschirr*, Glas, Salbe, Möbel*, Nachttisch, Nachttopf, Bett, Lampe, Laterne, Kerze, Schwamm, Waage, Spardose, Geldbörse, Haustier**).

Jsou zde hesla týkající se medicíny (*Arzt*, Facharzt, Krankenversicherung, Medizinische Versorgung*, Krankenhaus, Zahnarzt, Zahnpflege, Brechmittel, Abtreibung, Empfängnisverhütung*), školy, výchovy, sportu a her (*Berufsausbildung, Schule*, Lehrer*, Schreibmaterial*, Lesen*, Musikinstrument*, Schulferien, Analphabetismus, Tanzen, Unterhaltungsmusik*, Sport, Ballspiel, Baden*, Tauschen, Schwimmring*), knihy a psaní (*Buch*, Bibliothek*, Buchhaltung, Brief*, Liebesbrief, Zeitung, Graffiti*), slovních projevů (*Begrüßung, Witz, Klatsch, Schimpfwort*, Gebärden, Zauberspruch*), práce, zaměstnání a odpočinku (*Arbeit*, Arbeitsvertrag, Arbeitszeit, Arbeitslosigkeit, Werktag*, Werkzeuge, Hausarbeit, Handwerker*, Frauenarbeit*, Fächer, Bäckerei, Friseur, Juwelier, Feuerwehr; Freizeit*, Mittagspause, Strandleben, Massenunterhaltung*, Gesang*, Gesellschaftsspiel, Glücksspiel*) i otroků a jejich činnosti (*Sklaven*, Sklavenmarke, Freigelassener*).

Z jiných, neméně důležitých reálií soukromého i nesoukromého rázu si čtenář přečte hesla týkající se města jako architektonického celku (*Hotel*, Gaststätte*, Imbißstube, Post, Hailbad, Wasserversorgung, Wasserrohr, Abfallbeseitigung, Zoo, Lärm*), banky, peněz a obchodu (*Bank, Preise und Löhne, Geld, Fingerrechnen, Einkaufsbummel, Geschäft*, Salbenhändler, Weinhändler*), náboženských poměrů a pověrčivosti (*Opfer*, Saturnalien, Wahrsager, Spucken, Spuk*), cestování a dopravních prostředků (*Spaziergang, Tourismus*, Fußgängerzone, Straßenschilder, Straßenbeleuchtung, Laterne, Verkehrsmittel, Sänfte, Wagen*, Straßenkriminalität*), kalendáře a měření času (*Kalender*, Woche, Neujahrsfest, Stunde, Uhr*) a také hesla, jež nastiňují různé aspekty sociálně-politického a kulturního života (např. *Polizei*, Innere Sicherheit*, Generationenkonflikt, Streik, Fremdenfeindlichkeit*, Better, Behinderte, Brand, Geschenk, Würfelspiel, Klient*, Sozialleistung*, Triumph, Ehe* aj).

Již při prvním pohledu na tyto pestré informace je zřejmé, že se autor snažil sebrat materiál s ohledem na moderní život Evropana, a tím mu umožnit snadnější pochopení života antického. V bloku zahrnujícím problematiku domu a zařízení by bylo vhodné rozšířit informaci o typech římských domů a jejich vývoji, o ville a také o cenách a nájmu, koupě a prodeje nemovitostí v Římě. Blok hesel o městu jako architektonickém celku si zasloužil podrobnější popis Říma jako městského celku, městských center římských provincií a Římany okupovaných řeckých měst

a kolonií. Chybí zde informace o sadech a zahradách. Autor se snažil přiblížit čtenářům otázky administrativy a vojenské správy, ale pouze úryvkovitě (*Polizei*, *Triumph*). Totéž se týká i otázek náboženského života (*Opfer*, *Saturnalien*). Bylo by užitečné zařadit i hesla o uměleckých památkách, které plnily důležitou úlohu v soukromém životě Římanů. Naopak by se mohla zkrátit hesla typu *graffiti* (s. 161-162), *požár* (s. 62-63), *násilí* (s. 383-385), *kuriozity* (s. 223) apod.

Vcelku je *Lexikon* K.-W. Webera velice užitečná didaktická pomůcka, a to nejen pro studenty a učitele. Vyvážený a srozumitelný styl a umění autora upoutat pozornost k důležitým věcným jevům přiláká i širokou veřejnost.

Igor Lisový

Jiří Hanuš, *Od katakomb ke světové církvi. Rozhovory s historikem starověku Josefem Češkou*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 1998, 146 str.

J. Hanuš, známý v poslední době odbornou i přednáškovou činností v oblasti církevních dějin, má zásluhu na vydání citované publikace, obírající se vznikem a vývojem křesťanství v antické době. Jde o aktuální téma, o něž byl u nás vždy živý zájem, jemuž však v nedávné minulosti bylo možné vyjít vstříc jen v ideologicky úzce vymezeném prostoru.

Pohled na historii antického křesťanství je koncipován jako rozhovor mezi J. Hanušem a jeho vysokoškolským učitelem J. Češkou, emeritním profesorem Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně a naším předním historikem starověku zaměřeným na pozdně antické období. Obsah výkladu, podávaného J. Češkou, je usměrňován Hanušovými věcnými dotazy. Promyšleně kladené otázky a fundované, logicky formulované odpovědi ukazují, že nejde o záznam spontánně se rozvíjející rozpravy, ale o výsledek harmonické spolupráce jejích obou účastníků. Zvolený způsob podání látky pomáhá nepochybně udržovat čtenářskou pozornost a evokuje i dojem bezprostřednosti a dramatičnosti.

V daném kontextu vystupuje do popředí zejména problematika 4. stol. po Kr., k jejímuž objasnění z hlediska historického i náboženského přispěl J. Češka závažným způsobem. Přitom se však autoři snaží zprostředkovat čtenáři/posluchači ucelený pohled na vývoj raného křesťanství. Stranou pozornosti nezůstává otázka metodologie a pracovních postupů, ani zkoumání historického, myšlenkového a úzce náboženského prostředí, v němž se křesťanství prosazovalo. V tomto rámci vyvolává zájem vztah římského státu ke křesťanům, který je sledován ve všech svých základních jevových formách – z hlediska pronásledování křesťanů, následné legalizace křesťanství a vý-

sledné koexistence a spolupráce církve a státní moci. Z pochopitelných důvodů se značné pozornosti dostává náboženské i politické charakteristice císaře Konstantina, zejména otázce jeho pozdního křtu a vztahu k církvi na straně jedné a k soudobým herezím, zvláště k arianismu a donatismu, na straně druhé. Postoj křesťanství k přežívajícímu pohanství a složitá situace uvnitř křesťanství i církve v pozdní antice přivádějí J. Hanuše a J. Češku zákonitě k významným představitelům křesťanství 4. a 5. stol. po Kr., jimiž se stali biskupové Ambrosius a Aurelius Augustinus. Komplikovaná a současně klíčová osobnost Aurelia Augustina by jistě mohla být rozpracována v daleko širším měřítku než v předložené publikaci. Podaný výklad však právem zdůrazňuje ty rysy Augustinovy působnosti, které tvoří syntézu klasické a raně křesťanské kultury a stávají se jedním z pojítek mezi antikou a středověkem.

Ve svém díle se J. Hanuš a J. Češka nevyhýbají otázce vztahu mezi historií profánní a církevní, otázce o dosažitelné objektivitě v historické práci a zejména o volbě výchozího stanoviska při výkladu pramenů. Tyto úvahy tvoří závažnou součást vstupní partie knihy, v níž J. Češka charakterizuje svůj postup jako pozitivistický: jeho cílem je objektivní výklad všech dostupných pramenů oproštěný od apriorních iluzí (srov. s. 23).

Aktuální otázku klade J. Hanuš v závěru rozhovoru: *"Je možné v chování minulého komunistického režimu uvidět některé paralely s chováním církve ve IV. a V. století?"* (s. 131). Ve své odpovědi shledává J. Češka některé obdoby v postupu obou institucí, zdůrazňuje však rozdíly v jejich podstatě, obsahu a výsledcích: *"Kdežto komunistické strany musely při politické transformaci vyklidit pozice a rychle je opustila valná část členstva, katolická církev* [...] *po rozpadu římské státnosti v západní polovině říše nezeslábla, ba naopak se pro evropské lidstvo stala* [...] *hlavní oporou a pro středověkou civilizaci pak nadlouho šiřitelkou nejen křesťanského náboženství, ale také vyspělejší kultury"* (s. 132).

Výklad formou dialogu neumožnil rozsáhlejší a systematické odkazy na relevantní literaturu, takže je pochopitelné, že J. Češka, který vystupuje s osobním pohledem na vytčené problémy, připomíná především publikované výsledky svých vlastních výzkumů. Celkový ráz publikace rovněž nepředpokládal zařazení doprovodného obrazového materiálu. I bez něho však práce neztrácí na přitažlivosti a působí sympaticky svou vkusnou a jednoduchou vnější úpravou. I bez velké předchozí propagace byl náš knižní trh obohacen o myšlenkově závažnou publikaci, která si jistě najde své čtenáře. Uskutečnění záměru, že se dílo stane *"něčím na způsob nestandardní učebnice"* (s. 5), nebude však při věcné náročnosti výkladu patrně bezproblémové a přímočaré.

Jan Burian

R. Günther, *Hosianna dem Sohn Davids. Kurze Geschichte des frühen Christentums*. Leipzig, Leipziger Universitätsverlag 1998, 284 str.

Vznik a vývoj křesťanství v antické době je neustále předmětem pozornosti badatelů nejrůznějšího zaměření – teologů, filozofů, historiků, etnografů apod. Z toho již vyplývá široká škála možností, jak k řešení dané problematiky přistupovat. Autor předloženého díla je znám mnoha pracemi z římské, zejména pozdně antické historie; zároveň se však zabýval i sociálními utopiemi helénisticko-římského období, což svým způsobem mělo vliv i na současnou orientaci jeho vědeckého zájmu směrem k ranému křesťanství.

Ke zpracování jeho dějinného nástinu mohl tedy R. Günther přistoupit na základě široké znalosti římské historie i složitého duchovního prostředí, v němž se křesťanství utvářelo a prosazovalo. Dosavadní vědecká práce vedla R. Günthera k důsledné aplikaci historické sociologické metody při řešení otázek, za jakých okolností se křesťanství formovalo, jak na ně ve svém vývoji zpětně reagovalo, k jakým výsledkům tyto vztahy vedly a jak se obrážely v konkrétních událostech historického dění.

Takto koncipovaný výklad nemohl být založen na jiném než chronologickém postupu, v němž se zachycuje vývoj křesťanství od vzniku jednotlivých židokřesťanských obcí v 1. stol. po Kr. až do pozdního antického období, kdy se konstituovala pevná světově orientovaná církevní a papežská moc. V tomto rámci jsou v časovém sledu zpracovány hlavní etapy a charakteristické jevy rozvoje raného křesťanství: utváření církevní organizace a pronásledování křesťanů ve 2. a 3. stol., uznání křesťanství římským státem za Konstantina I., vývoj vztahu církve a státu ve 4. stol., vznik mnišství a charakteristika hnutí severoafrických agonistiků jako způsobu křesťanského sociálního protestu v pozdní antice.

Autor ve svém díle vhodně kombinuje přehledné výkladové pasáže s detailními tematickými sondami, zdůrazňujícími závažné rysy celkového vývoje antického křesťanství. Touž cestou čtenář spolu s autorem proniká do myšlenkového světa nejstarších křesťanských pospolitostí, v němž lze shledat osobitý sociální protest spojený s utopickými představami o možném řešení majetkových rozdílů a vírou v nastolení všeobecného míru v christianizovaném světě.

V souvislosti s popisem kontaktů i střetů mezi církví a státem na sklonku antiky autor přihlíží k rozdílné situaci v západní a východní části říše, osvětluje probíhající teologické spory uvnitř křesťanství a v konečném vyznění svého pohledu se zaměřuje na proces postupného vzniku papežské moci na evropské půdě. Výhledově si všímá i působnosti křesťanství a církve v raném středověku, přičemž konstatuje kladnou roli církevní organizace jako jednotící síly v proměnlivém prostředí nástupnických germánských království. Vzhledem k závažnosti této látky by bylo zapotřebí věnovat jejímu výkladu více místa, než se jí ho v předkládané práci dostalo. Do jisté míry je

tento nedostatek vyvážen podrobnou bibliografií, která upozorňuje na základní studie věnované probírané tematice.

V úsilí zdůraznit souvislost mezi duchovním světem raného křesťanství a historickým vývojem římské říše a její společnosti se autor na některých místech neubránil mechanickému hledání politických souvislostí a důsledků, k nimž vedly vyhrocující se teologické spory. I tento postup však může někdy přispět k odkrytí dosud nejasných problémů a působit podnětně při hledání adekvátního řešení.

Ve svém úhrnu podává kniha výstižný přehled hlavních jevů ve vývoji raného křesťanství. Výklad se vyznačuje poutavou formou, v níž se dostává systematické pozornosti doslovně citovaným svědectvím dobových pramenů. *Hosianna* R. Günthera se řadí svým jasně profilovaným badatelským přístupem i dosaženými výsledky k dílům, jež ukazují na jednu z možností, jak interpretovat ranou fázi ve vývoji křesťanství a hodnotit ji jako výjimečný, ale současně dobově podmíněný jev.

Jan Burian

Igor Lisový – Zdeněk Dvořák, *Apologeticum. Z dějin křesťanské literatury (druhá pol. 2. – zač. 4. stol. po Kr.)*. České Budějovice, Biskupské gymnázium J. N. Neumanna 1998, 40 str.

Sešitek, který vychází jako 1. svazek knihovny ročenky Menerva (*Bibliotheca Menervae*), je z dobrých důvodů věnován informativnímu přehledu latinské apologetické literatury ve 2. a 3./4. stol. po Kr. Výklad je uveden nástinem historického dění v uvedeném období, což vytváří základ k všeobecné charakteristice soudobé křesťanské literární tvorby. Jako její představitelé jsou tu uváděni především dějepisci Iulius Africanus, Eusebius a mimo chronologický rámec *Apologetica* Paulus Orosius.

Vlastní výběr z nejstarších apologetů zahrnuje Tertulliana, Minucia Felika, Cypriana, Arnobia a Lactantia. I. Lisový a Zd. Dvořák nejprve rekapitulují biografická data sledované osobnosti a podávají přehled její literární činnosti. Následuje relativně podrobný obsah nebo alespoň celková charakteristika nejzávažnějšího apologetického spisu sledovaného autora a krátký pohled na jeho pracovní metodu, jazykové zvláštnosti apod. Závěr *Apologetica* tvoří přehled nejdůležitější literatury, v němž bohužel chybějí české studie o raném křesťanství a stávající české překlady z tvorby nejstarších křesťanských autorů.

Na několika místech působí rušivě tisková nedopatření nebo zbytečné chyby, např.: *O proskrypci* (!!) *heretiků*, *De spe fidellium* – s. 19, *paradoksy* – s. 22, *Hieron. Virr. ill.* – s. 29, zkomolený citát na s. 24 (*Minucius Felix, Oct. 8*).

Apologeticum má sloužit jako pomůcka gymnazistům při studiu latiny a jiných humanitních oborů. Je třeba uvítat, že autoři spolu s vydavatelem zahájili právě přehledem významného odvětví křesťanské literatury, jež u nás dlouho stála stranou zasloužené pozornosti.

Jan Burian

ALEXANDER DEMANDT, ***Die Kelten***. München, C. H. Beck 1998 (Reihe Wissen), 128 str.

Knížka kapesního formátu vycházející v populárně vědecké řadě známého mnichovského nakladatelství se snaží dát běžnému zájemci ucelený pohled na keltskou civilizaci a na její místo v historickém vývoji lidstva. Publikace je dílem renomovaného badatele v oboru dějin starověku, profesora berlínské Svobodné univerzity A. Demandta, autora řady knižních a vědeckých publikací, věnovaných zejména politickým a státoprávním problémům řecké a římské doby. Ve svém záběru se však Demandt často neomezuje chronologickým rámcem antiky, ale sleduje působnost některých významných jevů i za jejími hranicemi a v jiném geografickém prostředí.

Ediční řada, v níž Demandtova práce vychází, má vymezen konstantní rozsah jednotlivých svazků (cca 130 tiskových stran včetně ilustrací), což autory přirozeně nutí k promyšlenému výběru látky a k jejímu úspornému uspořádání a zpracování. Lze předeslat, že v rámci daných možností se autor zhostil svého úkolu vynikajícím způsobem.

V jednotlivých oddílech své práce postupuje A. Demandt historicky, avšak nikde nepopisuje souvislé dějiny keltských kmenů v jejich hlavních sídelních oblastech. Po všeobecném pojednání o jméně a původu Keltů, o pramenech k poznání jejich vývoje a po nástinu expanze keltských kmenů na západě i na východě nabízí autor čtenáři věcně orientované sondy, osvětlující závažné činitele, působící na život keltského společenství (hospodářství, náboženství a sociální kultura). Hlubší pozornost věnuje A. Demandt Caesarově činnosti v Gallii a osudu Gallů za římského císařství. To však již jde o epochu, kdy byli Gallové vystaveni sílícímu římskému vojenskému, politickému, posléze i kulturnímu vlivu. Konec republiky a císařské období se staly epochou postupného zániku Gallů jako svébytného etnického historického činitele. Tento proces byl na západě dovršen jejich romanizací a částečně i germanizací, na východě pořečtěním.

Tato skutečnost však neznamenala konec keltské kultury, jejíž prvky se zachovaly, jak Demandt dokládá, přes starověk až do novověku i ve změněném historickém prostředí. Keltské mýty, stejně jako náboženské představy a zvláště praktiky druidů, se staly bohatým inspiračním zdrojem mnoha literárních tvůrců a vyvolávají zájem i v přítomnosti.

Ve své práci A. Demandt přirozeně respektuje výsledky archeologického výzkumu, avšak větší měrou se opírá o písemná svědectví řeckých a římských autorů. Caesar, Livius, Strabón, Dio Cassius a Ammianus Marcellinus jsou kromě jiných úspěšně využíváni k tomu, aby svými výpověďmi zkonkrétnili a oživili Demandtovo líčení. Je třeba zdůraznit, že autor vybral pro doslovné citáty taková svědectví, která jsou věcně zajímavá, ale současně dodávají výkladu přitažlivosti a dramatičnosti. Připočteme-li k tomu jeho vypravěčské umění, které vždy respektuje věcnou přesnost, musíme konstatovat, že autorovi se podařilo vytvořit na minimálním prostoru plastický obraz keltské civilizace, jejího vývoje i další historické působnosti.

Výklad je zaměřen pochopitelně na německého čtenáře a akcentuje působnost Keltů hlavně v západoevropském prostoru. Rozšíření obrazového materiálu i připojené bibliografie by nepochybně dále zvýšilo informační hodnotu této publikace.

Jan Burian

JAROMÍR KINCL, ***Deset slavných procesů Marka Tullia***, z pozůstalosti vydali V. KINDL – M. SKŘEJPEK. Praha, C. H. Beck 1997, XII + 267 str.

Prof. JUDr. Jaromír Kincl (1926-1993) působil více než čtyřicet let na právnické fakultě UK, kde se věnoval obecným dějinám státu a práva a byl na mezinárodní úrovni uznávaným odborníkem v oboru římského práva a v problematice zákoníků raně feudálních evropských států. Byl autorem velké řady odborných publikací, proslulé jsou jeho učebnice *Všeobecné dějiny státu a práva* (1983), ve spoluautorství pak *Římské právo* (1990, 1995); obrovskou zásluhou byl jeho výborný překlad Gaiových *Institutiones* (učebnice práva ve čtyřech knihách, 1981, 1993).

Počátkem sedmdesátých let napsal Kincl populárně pojatou práci o Ciceronových slavných procesech; rukopis – ještě ne zcela dopracovaný – však na dvacet let odložil (tak nás informují vydavatelé v úvodu); počátkem devadesátých let začal uvažovat o jeho vydání, ale nečekaná smrt mu zabránila v naplnění záměru. Vydavatelé se rozhodli bez vážnějších úprav jeho práci vydat, neboť podle jejich mínění (a je možno se s ním úplně ztotožnit) představuje "*významnou historickoprávní i literární hodnotu, která by neměla zůstat ukryta před širší kulturní veřejností, tím méně před její právnickou částí*" (s. V). Třebaže kniha nese formální stopy nedopracovanosti a obsahově místy i stopy doby, v níž vznikala, znamená její publikace pro všechny zájemce neobyčejně zajímavý pohled do společenské atmosféry pozdní římské republiky, na právní praxi, v neposlední řadě pak podává dosti vzácné informace o osudech konkrétních lidí, především samotného Cicerona.

"Pitaval dramatických příběhů", rekonstruovaných podle Ciceronových soudních, příp. politických řečí (a podle potřeby i jiných pramenů), zahrnuje v Kinclově podání deset "procesů", z nichž šest bylo skutečnými soudními procesy (v podstatě vždy s politickou motivací nebo pozadím), kde Cicero vystupoval jako obhájce, resp. žalobce: proces Sexta Roscia z Amerie z r. 80 př. Kr. (s. 21-35), proslulý proces s Gaiem Verrem z r. 70 př. Kr. (s. 37-98), Ciceronova obhajoba Aula Cluentia Habita z r. 66 př. Kr. (s. 99-134), Caesarem iniciovaný, značně anachronický proces s Gaiem Rabiriem z r. 63 př. Kr. (s. 135-145), proces Marka Caelia Rufa z r. 56 př. Kr. (s. 191-204) a Ciceronova nepovedená obhajoba Tita Annia Milona z r. 52 př. Kr. (s. 205-222).

Zbývající čtyři "procesy" jsou události historicky zajímavé a pro Cicerona politicky, právně i osobně velmi významné. Neměly však formu klasického soudního jednání: proces s účastníky Catilinova spiknutí v roce Ciceronova konsulátu 63 př. Kr. (s. 147-169), skandální soud nad Publiem Clodiem z r. 61 př. Kr., při němž sehrál Cicero roli svědka (s. 171-180), Clodiův útok proti Ciceronovi v r. 58 př. Kr. kvůli svévolné popravě catilinovců, který vedl k Ciceronovu vyhnanství (s. 181-190), a konečně podivný "domácí soud" diktátora Caesara na galatským králem Deiotarem, na němž pronesl Cicero zachovanou obhajovací řeč (s. 223-234).

Autorův živý, čtivý a místy i humorně odlehčený výklad se opírá o bezpečnou znalost dobových i historických okolností, společenských vazeb jednajících osobností i římské topografie. Daří se mu postihnout intimnosti římských soudních praktik, techniku advokátské praxe (mj. správně zdůrazňuje, že Cicero byl advokát, ne právník!) a jeho schopnost kombinovat skutečné či domnělé (tj. Ciceronem prezentované) motivy procesů s jinak známými reáliemi je pozoruhodná. Jeho snaha co nejúplněji postihnout celý kontext právních případů vede občas k určité přetíženosti informacemi a detaily, což platí o pasážích týkajících se procesu Verrova a zvláště Cluentiova, kde se čtenář musí často v textu vracet, aby navázal nit souvislostí.

Na některých místech bylo možné uvést zajímavé doplňující informace: v souvislosti se senátním jednáním o catilinovcích (rozhodující jednání se konalo 5., nikoliv 9. prosince, s. 167) by bylo užitečné blíže charakterizovat *"krajní usnesení senátu"* (*senatusconsultum ultimum*); počátkem r. 58 se Caesar snažil "zachránit" Cicerona před Clodiem nabídkou místa legáta v Gallii aj. Přepjaté je obviňování Cicerona z *"nadšené obhajoby protirevolučního násilí"* (s. 144, podobně s. 182), stejně jako označení Publia Clodia za vůdce *"nejlevějšího křídla"* římské demokracie (s. 175). V práci zůstalo několik drobných omylů (s. 173 má stát spíše "otrokyně Caesarovy matky Aurelie" nežli *"otrokyně Aurelie* [...]"; s. 172, pozn. 89 – první manželkou Caesarovou byla Cornelia, dcera Cornelia Cinny, ne Calpurnia; s. 222 Clodiův *scriba* je dnes identifikován jako Sex. Cloelius, ne Clodius). Tyto a podobné drobnosti nemění nic na celkově pozitivním hodnocení této zajímavé a užitečné publikace.

Vydavatelé doplnili k textu jmenný rejstřík a stručný (místy bohužel až příliš) slovníček vybraných pojmů.

Václav Marek

Moc a právo. Velké hrdelní procesy, uspořádal a vydal ALEXANDR DEMANDT, přeložila MARIE GOLDMANNOVÁ. Praha, Themis 1998, 280 str.

Problému, vyjádřenému v názvu publikace, věnovala v roce 1989 tehdy ještě západoberlínská Svobodná univerzita spolu s Německou historickou společností cyklus přednášek určených širší veřejnosti. O rok později byl text příspěvků vydán jako sborník ve známém mnichovském nakladatelství C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.

Pozornost jednotlivých autorů se soustřeďuje na vztah moci a práva při velkých hrdelních (politických či náboženských) procesech, sledovaných v historickém průřezu od starověku po novověk. Publikované studie jsou dílem uznávaných specialistů v dané problematice.

Starověk je tu zastoupen prací o případu Sókratově (A. DEMANDT, s. 7-22), právně-historickou analýzou Ciceronova postupu proti Catilinovi a jeho stoupencům (W. DAHLHEIM, s. 24-34) a pojednáním o Ježíšově procesu (KL. ROSEN, s. 36-54). Rovněž z následujících dob byla vybrána stejně atraktivní jako závažná témata (namátkou je možné vzpomenout proces s templáři, Janou z Arku, Galileem, Ludvíkem XVI., lipský proces roku 1933, Stalinovy monstrprocesy a soudní jednání před Mezinárodním vojenským tribunálem v Norimberku 1945/1946).

Pro české čtenáře nebude nezajímavé, že kapitolu o procesu s J. Husem zpracoval přední český medievista F. GRAUS, který však svá poslední léta trávil v emigraci ve švýcarské Basileji a text přednášky zaslal do Berlína několik dní před svou smrtí († 1. 5. 1989). Vydaný sborník byl pak věnován jeho památce.

Sledovaná soudní řízení se vyznačují přirozeně řadou dobových rozdílů, ale mají i některé závažné společné rysy. Patří k nim zejména skutečnost, že při velkých politických procesech se státní moc apriorně ztotožňovala s obžalobou a byla ochotna v jejím zájmu porušit stávající zákony, na nichž však sama zakládala svou existenci. Dodejme, že předmětem machinací se tak stávala např. presumpce neviny, formulace obvinění a zřetel k předpokládané obhajobě. Provedené analýzy potvrdily, že v mnoha případech se jak obviněná, tak i žalující strana spolu se státní mocí vskutku proviňovaly větší nebo menší měrou proti stávajícímu právnímu řádu, třebaže všichni aktéři soudního jednání vystupovali tak, jako by jen a právě oni jednali plně v jeho intencích.

Sborník je uzavřen všeobecnou úvahou o poměru moci a práva jako historickém problému, čili jinými slovy zkoumáním, co v dané situaci *"přísluší právu a co smí státní moc"* (s. 255-256). Autor této stati A. Demandt vychází především z antického materiálu a ukazuje, že již různý výklad obou pojmů dával možnost zneužívat práva i moci. Reflexi o existenci "vyššího", všeobecně respektovaného a nadčasového práva spojuje autor s perspektivou rozvíjení humánnosti, kterou považuje za formu, dovolující *"posuzovat a zdokonalovat právní systém a právní pojmy* [...]. *Příroda nedává nikomu právo, ale všem lidem schopnost pochopit, že každému člověku přísluší jeho právo"* (s. 274).

Hodnota sborníku tkví v tom, že jeho autoři ukazují na široký historický, resp. právně-historický dopad takto zaměřených studií, jež někdy bohužel až s dlouhým časovým odstupem mohou dát odpověď na otázku, kde a do jaké míry byla spravedlnost. Zřetelně se přitom projevila skutečnost, že v úsilí dobově postihnout podmíněné charakteristiky i některé obecné rysy hrdelních procesů je nutno zkoumat jednotlivé případy z různých časových rovin a srovnávat dosažené výsledky. Jak ukazují příspěvky uveřejněné v tomto sborníku, mohou se v tomto rámci úspěšně uplatnit i studie z dějin starověku.

Jan Burian

John M. Rist, *Stoická filosofie*, z angl. originálu *Stoic Philosophy* (Cambridge, CUP 1969) přeložil K. Thein, odborně redigoval J. Janda. Praha, OIKYMENH 1999, 343 str.

Překlad Ristovy *Stoické filosofie* je vůbec první odbornou publikací, která českému čtenáři skýtá dlouho postrádanou příležitost blíže se prostřednictvím moderního výkladu seznámit s myšlením jedné z nejvlivnějších filozofických škol helénistického starověku.

Titul Ristovy knihy vyvolává od prvního okamžiku očekávání, že v ní půjde o celkový výklad stoického filozofického systému. Není tomu tak: kniha je souborem šestnácti, resp. patnácti kapitol-esejů (šestnáctá kapitola tvoří pouze jakýsi obecný závěr knihy), jež se pokoušejí podat *"jasnější obraz toho, oč vlastně ve stoické filosofii jde"* (s. 7), prostřednictvím interpretace vybraných, pro stoicismus klíčových myšlenek. Autor se ovšem tímto svým přístupem, soustředěným *"na propracované prvky"* (s. 7), nevzdává svého úmyslu o jaksi "úplnějšího výklad" stoické filozofie, jejž titul skutečně ohlašuje, nýbrž vyhýbá se takto důmyslně nároku pojednávat o stoicismu vcelku, ať už jako o historickém myšlenkovém hnutí, nebo jako o soustavě tří vzájemně spjatých částí filozofického *curricula*, logice, fyzice a etice. První kapitola (s. 11-30) stopuje původ stoického pojetí dobra k odkazu Aristotelovy etiky a řešení jejích nedostatků; druhá kapitola (s. 31-44) se zabývá

úlohou *pathé* v lidském jednání a cítění; třetí (s. 45-61) úlohou slasti a bolesti v životě stoického mudrce; čtvrtá (s. 62-89) zkoumá návaznost stoické etiky na některé kynické představy o přirozeném životě; pátá (s. 90-105) se věnuje objasňování paradoxní etické teze, že všechna provinění jsou si rovna; šestá (s. 106-121) má za předmět *kathékonta*, stoický pojem definující náležité činy čili povinnosti; sedmá (s. 122-142) rozebírá stoické dilema fyzikálního determinismu a etické svobody jednání; osmá (s. 143-161) zkoumá epistemologické *kritérion tés alétheias* a k čemu sloužilo; devátá (s. 162-182) se zabývá užitím tzv. kategorií ve stoické logice; desátá (s. 183-211) a jedenáctá (s. 212-228) se věnují přínosu dvou hlavních představitelů střední Stoy, Panaitia a Poseidónia; dvanáctá (s. 229-242) dokazuje totožnost úkonů vědění a chtění, rozumu a vůle v ortodoxní stoické psychologii; třináctá (s. 243-265) zkoumá stoický postoj k sebevraždě, čtrnáctá (s. 266-282) dichotomii tělo-duše v souvislosti s otázkou smrti; patnáctá (s. 283-298) porovnává v rámci stoické školy tři odlišná pojetí času. – Jak je z uvedeného výčtu kapitol zřejmé, těžiště knihy spočívá v etických tématech, jsou do ní však zahrnuty i dva náměty z oblasti logiky a dva z oblasti fyziky. Jednotlivá témata se autor – ve shodě se zvoleným přístupem – nepokouší spojovat v systematičtější celek, omezuje se pouze na stručné odkazy k vzájemným souvislostem mezi nimi v rámci poznámkového aparátu. Svá řešení zkoumaných problémů konfrontuje v průběhu argumentace s názory jiných interpretů, přičemž se omezuje výhradně na diskusi těch studií, *"které přinášejí nové informace či nové porozumění danému problému"*; od tohoto postupu si slibuje větší přístupnost své knihy *"pro méně pokročilé zájemce"* (s. 8).

V době svého uveřejnění vyvolala tato Ristova práce mezi odborníky v zásadě dva druhy reakcí, jež nalezly nejjasnější výraz v soudobých recenzích.[1] V čem se nicméně všichni recenzenti shodovali, bylo hodnocení výběru témat, o nichž se Rist v knize rozhodl pojednat: všechna mají pro stoické myšlení, zejména pak pro oblast etiky, ústřední význam. Ale co recenze fakticky rozdělilo do dvou protichůdných skupin, bylo hodnocení způsobu, jímž Rist o zvolených námětech pojednal. Zatímco jedna část recenzentů (H. S. Long, M. van Straaten, M. Reesor, A. Solignac) kladně ocenila Ristovu filologickou práci s prameny a větším dílem i o ně se opírající filozofické výklady, druhá část recenzentů (D. Furley, P. Huby, Ch. Stough, A. Graeser) na-

[1] Zde je výčet těch nejdůležitějších: P. De Lacy, in: *The Classical Journal* 68 (1972), s. 185-187; D. Furley, in: *Classical World* 64 (1970), s. 136; J. Gould, in: *Journal of the History of Philosophy* 9 (1971), s. 81-86; A. Graeser, in: *Gnomon* 44 (1972), s. 12-18; P. Huby, in: *Philosophical Quarterly* 21 (1971), s. 75; H. S. Long, in: *Journal of Philology* 92 (1971), s. 748-751; M. Reesor, in: *Phoenix* 25 (1971), s. 78-80; A. Solignac, in: *Archives de Philosophie* 33 (1971), s. 992-993; Ch. Stough, in: *Philosophical Review* 80 (1971), s. 407-411; M. van Straaten, in: *Mnemosyne* 26 (1973), s. 76-78.

proti tomu označila knihu po této stránce za "zklamání"; posledně jmenovaní vytýkají autoru knihy jistou nedbalost v zacházení se stoickými zlomky (nepočetné citáty či překlady původních textů, obtíže s tím, jak odlišit parafráze od doslovného znění), nízkou přesvědčivost jeho argumentů (pro jejich nadměrnou komplikovanost a chabou oporu v citovaných textech) a nemetodický způsob výkladu (především autorovu neschopnost rozpoznat, co je v rámci probíraných stoických nauk jasné a co si naopak žádá podrobnějšího vysvětlení). Osobně soudím, že kriticky přísnější recenze jsou v tomto případě věcně přesnější.

Pokud jde o to zařadit Ristovu práci do souvislostí s vývojem moderního bádání o stoicích za poslední tři desítky let, je tento úkol poměrně snadný. Ristův příspěvek k poznání stoické filozofie jako by předznamenal směr, jímž se bude stoické bádání napříště ubírat. Pozorný čtenář si všimne, že dodatek k bibliografii, jímž byla kniha pro české vydání aktuálně vybavena, zachycuje (pro zmíněné období) takřka výhradně časopisecké a sborníkové tituly článků, věnovaných dílčím otázkám nejrůznějších stoických nauk. Výjimku tvoří nečetné monografie a komentáře, jež se nejčastěji zabývají jedním ze tří oborů stoického filozofického rozvrhu nebo nějakou blíže vymezenou částí toho či onoho oboru. Ristova kniha je v tomto ohledu předchůdcem a zároveň typickým představitelem soudobého stylu studia stoicismu, které usiluje (na rozdíl od bádání první poloviny 20. stol.) nikoli o celkovou syntézu stoického myšlení, nýbrž o detailní analýzu jednotlivých prvků, z nichž se celek tohoto myšlení údajně skládá. Není namístě se tu zamýšlet nad příčinami tohoto vývoje bádání. Co však pro nás má v této spojitosti jistou relevantnost, je otázka, zda je Ristova kniha vhodným úvodem do stoického myšlení pro nezasvěcené. Domnívám se (spolu s většinou zmíněných recenzentů), že nikoli. Ristova *Stoická filosofie* patří mezi ty práce, které podrobně rozebírají a vykládají některé z hlavních myšlenek stoicismu, jen zřídka však tyto myšlenky představují na pozadí celku stoického myšlení, v němž jediném ovšem mohou dávat dobrý smysl. Naproti tomu práce s širším záběrem, jež by byly srozumitelné nejen úzké vrstvě odborníků soustřeďujících se na tuto oblast antické filozofie, se dnes objevují mnohem vzácněji. A tak současný nakladatel hodlající vydat novější pojednání o stoické filozofii stojí mnohdy před nelehkou volbou mezi reprezentativním souborem statí k určitému okruhu problémů stoicismu (ať už jednoho, či více autorů) a monografií věnované jednotlivě stoické logice, fyzice či etice. Nakladatelství OIKOYMENH zvolilo v prvním kroku prvou možnost. Doufejme, že nebude nadlouho krokem posledním.[2]

[2] V současné době toto nakladatelství připravuje k českému vydání titul *Hellenistic Philosophy. Stoics, Epicureans, Sceptics*, dnes již standardní úvod do helénistické filozofie od předního znalce této oblasti antického myšlení, prof. A. A. Longa; kniha se vedle skepticismu a epikureismu nejobšírněji zabývá právě stoickou školou a podává srozumitelným způsobem celkový výklad všech základních stoických nauk; v tomto ohledu ji lze chápat jako jisté zadostiučinění těm, kteří Ristovu knihu četli jen s jistými obtížemi.

Překlad je výsledkem precizní a promyšlené práce, o níž svědčí zejména výběr českých ekvivalentů pro jednotlivé výrazy stoické terminologie, obtížné a již ve starověku svým jazykovým novátorstvím proslulé stránky stoického filozofování; autor překladu vychází z Ristova překladu původní terminologie tam, kde si to žádá smysl argumentace, jinde neváhá zvolit výstižnější a řeckému výrazu věcně přiměřenější významový ekvivalent; v případě původních stoických dokladů se však přidržuje existujících českých překladů, jež místy opravuje. Pokud jde o redakční díl práce nad knihou, projevuje se její vysoká úroveň jednak v dobré čitelnosti překladu po stránce stylistické i ortografické, jednak i v drobných opravách věcných nepřesností Ristova textu, zachycených v poznámkovém aparátu, např. na s. 163, pozn. 9; s. 206, pozn. 101; s. 272, pozn. 23. V odhalování chyb ve vlastní práci není ovšem – stejně jako Rist – ani redaktor bezchybný, a tak nechává bez povšimnutí tu, kterou již dlouho před ním objevil jiný kritik:[3] s. 51, pozn. 24, místo *SVF* III, 182 čti *SVF* III, 178. Kniha je oproti anglickému vydání obohacena o cenný *Dodatek k bibliografii* a *Seznam českých a slovenských překladů pramenných textů.*

Petr Kolev

J. Burian, univ. profesor, PhDr., CSc. – Bibliografie, sestavil I. Lisový. České Budějovice, Jihočeská univerzita 1999, 67 str.

Po bibliografii prof. PhDr. Pavla Olivy, DrSc., uspořádal I. Lisový a k vydání připravil souhrnnou bibliografii dalšího významného českého historika antického starověku univ. prof. Jana Buriana. První část textu (*Vita*) je věnována životu tohoto badatele a dovedena až k roku 1998/99, v druhé části (*Bibliografie*) jsou obsaženy publikace prof. Buriana včetně recenzí od roku 1953 v našich i zahraničních časopisech. Zahrnuty jsou rovněž recenze na jeho díla od jiných autorů. Tato hlavní část celé publikace je dovedena až k roku 1998, ale zmiňuje i publikace připravené do tisku pro rok 1998 a 1999. V další části bibliografie je uvedena autorova překladatelská činnost, následuje činnost redakční a účast na vědeckých konferencích (od roku 1957 až k roku 1991).

Součástí příručky je i literatura o prof. J. Burianovi a německý, ruský a italský dodatek připomínající nejdůležitější fakta z badatelova života, jeho

[3] Viz recenzi H. S. Longa, odkaz na ni v pozn. 1.

hlavní díla a místa působení. Celá tato útlá knížka je vypracována velmi pečlivě a představuje důstojnou poctu k významnému životnímu jubileu, kterého se profesor Jan Burian v roce 1999 dožil.

Magdalena Moravová

ZPRÁVA O ČINNOSTI JKF V ROCE 1999

Výbor JKF

Výbor JKF se během roku scházel ve stejném složení jako v loňském roce podle potřeby tak, aby řešil všechny problémy a organizační záležitosti, které se naskytly.

Prof. PhDr. Pavel Oliva, předseda JKF, byl u příležitosti svého významného životního jubilea – 75. narozenin – navržen na jmenování čestným členem JKF za své zásluhy o tuto organizaci a za její dlouholeté vedení.

Členská základna

V roce 1999 se zásadně neproměnila. Ke dni 31. 12. 1999 měla JKF 293 členů.

Přednášková činnost

JKF pořádala i v roce 1999 pravidelné přednášky v antické i medievistické sekci. V antické sekci JKF bylo uskutečněno celkem 7 přednášek, z nichž jedna (leden 99) byla stejně jako v předešlých letech věnována problémům středoškolské výuky klasických jazyků.

Přednášky antické sekce v roce 1998:

1) 29. ledna *Beseda o nově vydaných učebnicích a textech vhodných k výuce dějepisu a latiny* (PhDr. V. Seinerová, Gymnázium v Pardubicích; PhDr. J. Pross, Gymnázium v Boskovicích; PhDr. L. Dvořáková, Gymnázium Arabská v Praze).
2) 25. února PhDr. V. Matoušek (Archeologický ústav AV ČR, Praha): *Jeskyně v pravěku a starověku.*
3) 25. března Mgr. F. Karfík, Ph.D. (Ústav řeckých a latinských studií FF UK, Praha): *Pouta života.*
4) 29. dubna PhDr. J. Souček, CSc. (Ústav řeckých a latinských studií FF UK, Praha): *Římské a ptolemaiovské památky v Egyptě.*
5) 27. května prof. PhDr. A. Bartoněk, DrSc. (Ústav klasických studií FF MU, Brno): *Nejstarší soubor řeckých nápisů v Itálii (Ischia – 8. st. př. n. l.).*
6) 21. října doc. PhDr. D. Machovec, CSc. (FF UK): *Filosofický význam Platónova sedmého dopisu.*
7) 24. listopadu Mgr. J. Musil, Ph. D. (Ústav pro klasickou archeologii FF UK, Praha): *Nové objevy při výzkumu emporia v Pistiru.*

Publikační činnost

Koncem roku 1999 měl vyjít další ročník Zpráv JKF – Auriga 40/99, ale tisk se trochu zpozdil; číslo vyjde v lednu 2000. Redakční rada časopisu praco-

vala na přípravě dalšího svazku časopisu Auriga 42/2000, který bude dán do tisku v lednu a vyjde pravděpodobně na podzim roku 2000.

Pokračuje rovněž zpracovávání české bibliografie za léta 1993-1996 (P. Zavadil pod vedením prof. Stehlíkové), práce je již v závěrečné fázi a bude během r. 2000 odevzdána do tisku.

V Praze 30. prosince 1999 *Mgr. Magdalena Moravová*

ZPRÁVA O ČINNOSTI MEDIEVISTICKÉ SEKCE JKF ZA ROK 1999

Základní aktivitu medievistické sekce JKF v roce 1999 představovala stejně jako v předchozích letech přednášková činnost, která byla tematicky zaměřena k dějinám materiální kultury, archeologii středověku a dějinám umění. Zachována zůstala také periodicita přednášek (jednou měsíčně v akademickém roce). Konalo se celkem šest přednášek v tzv. zelené posluchárně Univerzity Karlovy v Praze 1, Celetné ul. 20. Podstatný zásah do činnosti sekce však přinesly stavební úpravy v přednáškové budově, které nedovolily uskutečnit podzimní přednáškový cyklus.

Medievistická sekce JKF pracovala pod vedením dr. Michala Svatoše (Ústav dějin a Archiv UK), na administrativních pracích se podílel student Filozofické fakulty UK F. Outrata. V roce 1999 byla aktualizována kartotéka členů medievistické sekce a připravena nová databáze pro rozesílání hromadných pozvánek.

Na činnost sekce (rozesílání pozvánek, kancelářský materiál, poštovné, pravidelná úprava databáze členů) bylo v roce 1999 vynaloženo 5 781,60 Kč.

V roce 1999 uspořádala medievistická sekce JKF tyto přednášky:

1) 12. ledna Mgr. Jaroslav Podliska (Pražský ústav památkové péče, Praha): *Vyšehradské podhradí v raném středověku z pohledu archeologa.*
2) 16. února PhDr. Jan Frolík (Archeologický ústav AV ČR, Praha): *Počátky Pražského hradu a jeho nejstarší zděná architektura.*
3) 9. března PhDr. Zdeněk Dragoun (Pražský ústav památkové péče, Praha): *Pražské románské domy.*
4) 13. dubna PhDr. Ladislav Hrdlička (Archeologický ústav AV ČR, Praha): *Jak se měnila a rostla středověká Praha.*
5) 18. května PhDr. Jiří Roháček, CSc. (Ústav dějin umění AV ČR, Praha): *K výpovědní hodnotě pražských nápisů – autoprezentace pražských měst a jejich elit.*

6) 15. června PhDr. Jana Hlaváčková (Ústav dějin umění Filozofické fakulty UK, Praha): *Neznámá iluminovaná bohemika ve Vatikánské knihovně.*

V roce 2000 bude obnovená přednášková činnost zaměřena na prezentaci medievistických výzkumů, zaměřených na středověkou filologii, středolatinskou a staročeskou literaturu, na bilanci činnosti institucí zabývajících se středověkými dějinami, pokračovat bude i prezentace badatelských projektů a představit by se opětovně měla začínající badatelská generace české medievistiky.

Praha, 11. ledna 2000 *PhDr. Michal Svatoš, CSc.*

SPRÁVA O ČINNOSTI SJKF V ROKU 1999

Valné zhromaždenie SJKF

Dňa 28. 1. 1999 o 17. 00 hod. sa v budove UK na Šafárikovom nám. č. 6 v Bratislave konalo valné zhromaždenie Slovenskej Jednoty klasických filológov.

Predseda SJKF prof. PhDr. Peter Kuklica predniesol správu o činnosti SJKF za uplynulé funkčné obdobie rokov 1994-98. Predseda revíznej komisie doc. PhDr. Daniel Škoviera predniesol správu o hospodárení SJKF v rokoch 1994-98. Tajomník SJKF PhDr. T. Oravec skonštatoval, že stav členskej základne, ktorá mala v roku 1994 90 členov, sa ku koncu funkčného obdobia 1994-98 znížil v dôsledku úmrtí o 7 členov. Na druhej strane vznikli podmienky na rozšírenie členskej základne. Bolo rozoslaných niekoľko desiatok prihlášok záujemcom o vstup do SJKF, ktorí v priebehu posledných cca päť rokov absolvovali odbor klasická filológia na FiF UK Bratislava a na iných univerzitách na Slovensku. Ku dňu valného zhromaždenia bolo možné skonštatovať nárast členskej základne o 24 členov.

Valné zhromaždenie schválilo zmenu vo výške členského príspevku od roku 1999 nasledovne: riadni členovia SJKF 200.- Sk; riadni členovia SJKF dôchodcovia a mimoriadni členovia 100.- Sk

Vo voľbách pre funkčné obdobie 1999-2002 boli zvolení títo členovia výboru SJKF:

1. D. Škoviera (predseda), 2. Ľ. Buzássyová (tajomníčka), 3. P. Valachovič, 4. A. Ostertágová (hospodárka), 5. T. Oravec, 6. P. Blaho, 7. P. Kuklica, 8. A. Krammerová,

a títo členovia revíznej komisie SJKF:

1. A. Dekanová, 2. J. Grusková.

Výbor SJKF – zasadania

Najbližšími úlohami výboru bolo informovať Radu vedeckých spoločností pri SAV o zmene vo vedení SJKF, zistiť stav na účte SJKF, odovzdať nové podpisové vzory a vyzbierané členské príspevky (po ich obdržaní z rúk bývalého tajomníka dr. T. Oravca), skontrolovať stav členskej základne, zaevidovať jej zmeny a urobiť novú databázu členov; v nadväznosti na zostavenie novej členskej základne skontrolovať údaje o zaplatení členských príspevkov a členom SJKF, ktorí budú mať zaplatené členské, rozoslať *Zprávy JKF / Auriga*, resp. ďalšie publikácie. Naplánovalo sa aj zostavenie slovenskej bibliografie vzťahujúcej sa k odboru klasická filológia v rokoch 1993-98, prípadne až do roku 2000. Predseda doc. PhDr. D. Škoviera si spolu s prof. P. Blahom zobrali za úlohu vypracovanie žiadosti o členstvo SJKF v organizácii FIEC.

Výbor SJKF – plnenie úloh

V priebehu roku 1999 členovia výboru plnili svoje úlohy.

Postupne sa dopĺňala a ďalej sa dopĺňa databáza členov SJKF s informáciami o ich odbornom pôsobení a záujme o aktívnu činnosť v SJKF. Oproti stavu pred valným zhromaždením 28. 1. 1999 pribudlo ku koncu roku 1999 spolu 34 nových členov, 3 členovia oficiálne ukončili svoje členstvo, o viacerých zo starších členov však výbor nemá informácie. Tajomníčka s hospodárkou boli nútené vyberať členské príspevky aj za uplynulé roky (1994-98), kedy sa členské vyberalo len sporadicky. Toto nepopulárne (a len asi z 2/3 úspešné) opatrenie však výrazne zlepšilo finančnú situáciu SJKF.

Z plánovaných akcií sa uskutočnilo 22. 4. 1999 v Trnave pracovné stretnutie vysokoškolských pedagógov reprezentujúcich všetky vysoké školy na Slovensku, na ktorých existuje odbor klasická filológia alebo latinčina (viz zde Mgr. E. Juríková, *Správa zo stretnutia vysokoškolských učiteľov latinčiny na Slovensku*, str. 94).

Jedným z bodov uznesenia trnavského stretnutia bola úloha zostaviť protestný list adresovaný vedeniu Filologickej fakulty Univerzity M. Bela v B. Bystrici, ktorá zamýšľala otvoriť odbor biblické prekladateľstvo, trojkombinácia latinčina – gréčtina – judaistika. Doc. PhDr. Daniel Škoviera poukázal v liste doc. PhDr. Milošovi Štillovi, CSc., dekanovi FFUMB, na nejasné vymedzenie náplne tohto odboru v plánoch FFUMB, nedostatočné personálne a materiálne vybavenie, na celkovú nezrelosť projektu a žiadal o jeho zásadné prehodnotenie. Spomenutý list mal kladnú odozvu. Odbor biblické prekladateľstvo na FFUMB nebol otvorený.

Ďalšou z úloh vytýčených na stretnutí v Trnave bolo vytvoriť predpoklady pre zavádzanie a rozširovanie vyučovania latinčiny na stredných školách a odstrániť tak postupne neželaný stav, keď vysoké školy suplujú úlohu gymnázií. K riešeniu tejto úlohy by malo prispieť aj zlepšenie komunikácie medzi strednými a vysokými školami a ich pedagógmi. S týmto cieľom sa za účasti gymnaziálnych profesorov z Bratislavy a Trenčína a vysokoškolských

pedagógov z Katedry klasickej a semitskej filológie a Katedry jazykov na FiF UK Bratislava a Katedry klasických jazykov na Trnavskej univerzite konal 13. 5. 1999 v Metodickom centre (Tomášikova ul. 4, Bratislava) seminár *Aktuálne otázky vyučovania latinského jazyka*. Na základe poverenia účastníkov seminára vypracovali PhDr. Alexandra Ostertagová (FiF UK Bratislava) a PhDr. Mária Pelechová (Piaristické gymnázium JB Trenčín) brožúrku *Prečo sa učiť latinčinu*, ktorá vyšla v edícii Edukácia pri Metodickom centre (Tomášikova 4, Bratislava) a bola rozoslaná na slovenské gymnáziá. Informácie z tejto brožúrky boli ďalej publikované v článkoch: *Renesancia jazyka starých Rimanov? Prečo sa učiť latinčinu*, Učiteľské noviny 31, roč. XLIX, s. 8, a *Prečo sa učiť latinčinu*, Pedagogické rozhľady 5/99, roč. 8, s. 19-21

Prednášková činnosť SJKF

SJKF zorganizovala v roku 1999 tri prednášky:

1) 24. 3. Prof. PhDr. Tatiana Štefanovičová (Katedra archeológie FiF UK, Bratislava): *Byzantské vplyvy v strednom Podunajsku v 6.-10. storočí.*
2) 6. 5. Mgr. Ľudmila Buzássyová (Katedra klasickej a semitskej filológie FiF UK, Bratislava): *Tretia deklinácia v latinčine a jej kľúčové problémy.*
3) 16. 11. Prof. Kurt Smolak (Institut für klassische Philologie, Wien) *Prudentiova Psychomachia ako historický epos.*

Na prednáškach a iných stretnutiach si členovia SJKF prevzali nasledovné publikácie:

- AVRIGA – ZJKF: XXXIV (1992) 1-3; XXXV (1993); XXXVI (1994) 1-3; XXXVII (1995); XXXVIII (1996) 1; XXXIX (1997); XL (1998) 1-2;
- *Bibliografie řeckých a latinských studií v Československu 1990-1992*;
- *Československá právna romanistika v rokoch 1882-1945.*

Hospodárenie SJKF

SJKF získala sponzorský dar v hodnote 2 700.- Sk od Medochemie Ltd. Bratislava. Od r. 1999 dostáva SJKF opäť príspevok zo štátneho rozpočtu. Nakoľko finančná situácia SJKF bola takmer kritická a ťažil ju dlh z roku 1998 voči českej strane, pokúsil sa výbor o získanie ďalších prostriedkov. Reagujúc na podnet zo strany RVS o podpore vydávania spravodajov vedeckých spoločností, uchádzala sa aj SJKF o finančný príspevok v hodnote 10 000.- Sk. Osobitné prostriedky pre SJKF však pridelené neboli a SJKF hospodárila v roku 1999 len so základným vkladom – dotáciou RVS v hodnote 22 000.- Sk (5 + 12 + 5 000.- Sk). Tieto prostriedky spolu s vybranými členskými príspevkami však postačili ako na splatenie starého dlhu, faktúry splatnej v roku 1998, tak na zaplatenie novej faktúry, splatnej v roku 1999. Na základe výzvy Rady vedeckých spoločností pri SAV zo dňa 13. 4. 1999

si otvorila SJKF v Slovenskej sporiteľni, pobočka Záhradnícka ul. dňa 4. 11. 1999 nový, samostatný účet, na ktorom bude viesť len príspevok zo štátneho rozpočtu od RVS. Zo starého účtu predisponovala 500.- Sk ako minimálny vklad na otvorenie a udržiavanie účtu. Už poskytnutú dotáciu RVS v hodnote 12 000.- Sk predisponovala na tento nový účet.

Stav na pôvodnom účte SJKF bol k 31. 12. 1998 2 008,36 Sk, konečný stav účtu k 31. 12. 99 bol 8 864,26 Sk. Stav na novom účte zriadenom pre vedenie príspevkov RVS bol k 31. 12. 1999 12 500.- Sk.

Mgr. Ludmila Buzássyová, Ph.D.

CORRIGENDA

Do nekrológu *Za prof. M. Okálom* v minulom čísle (AVRIGA 40, 1998) sa vlúdila neprijemná chyba v údaji o rodisku. Prof. Okál sa narodil v Slovanoch.

Autor

PUBLIKACE ZASLANÉ REDAKCI

(pokud je knižní titul recenzován již v tomto čísle AVRIGY, je za ním uvedeno jméno recenzenta)

D. Svobodová, *Terminologiae medicae vestibulum. Úvod do řecko-latinské lékařské terminologie pro studenty bakalářských oborů*. Praha, Karolinum 1999 (*František Šimon*).

M. Šedová – M. Severová, *Latina pro právníky*. Brno, Masarykova universita 1999 (*Tomáš Matějec*).

Aristotelés, *Rétorika a poetika*. Praha, Rezek 1999 (*Filip Karfík*).

Aristotelés, *Politika*. Praha, Rezek 1998 (*Filip Karfík*).

Seneca, *O duševním klidu*. Praha, Odeon 1999 (*Eva Kuťáková*).

Isidor ze Sevilly, *Etymologiae IX*. Praha, Oikúmené 1998 (*Bohumila Mouchová*).

M. Grant, *Klasické Řecko*. Praha, BB art 1999 (*Jan Souček*).

P. Hradečný a kol., *Dějiny Řecka*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1998 (*Jan Souček*).

M. Grant, *Dějiny antického Říma*. Praha, BB art 1999 (*Jana Kepartová*).

M. Grant, *Dvanáct cézarů*. Praha, BB art 1998 (*Magdalena Moravová*).

J. Hanuš, *Od katakomb ke světové církvi. Rozhovory s historikem starověku Josefem Češkou*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 1998 (*Jan Burian*).

J. Kincl, *Deset slavných procesů Marka Tullia*. Praha, Beck 1997 (*Václav Marek*).

J. M. Rist, *Stoická filozofie*. Praha, Oikúmené 1999 (*Petr Kolev*).

I. Lisový (ed.), *J. Burian, univ. prof. – bibliografie*. České Budějovice, Jihočeská univerzita 1999 (*Magdalena Moravová*).

Časopis *Menerva*, č. 1 a 2 (*Jiří Musil*).

S. Nappo, *Pompeje*. Praha, Rebo-productions 1999.

P. Veyne, *Věřili Řekové svým mýtům*. Praha, Oikúmené 1999.

AVRIGA
(ZJKF)
XLII 2000

OBSAH SVAZKU / CONSPECTVS VOLVMINIS

ČLÁNKY ***COMMENTATIONES***

Lucie PULTROVÁ: *Předliterární latinský přízvuk* (*Prehistoric Latin Accent*) 5

Ľudmila BUZÁSSYOVÁ, *Tretia deklinácia a jej kľúčové problémy: Flektívne pravidlá tretej deklinácie* (*Die dritte Deklination und ihre Hauptprobleme*) 18

Dana STEJSKALOVÁ, *Včela ve starověkém náboženství* (*L'abeille dans la mythologie ancienne*) 36

Jiří MUSIL, *Prostor a jeho členění u Etrusků a Římanů (ke vzniku táborů a měst)* (*Die Raumverteilung in Etrurien und bei den Römern*) . . 48

ŽIVÁ ANTIKA ***PRO ANTIQVITATE VIVA***

Bohumila MOUCHOVÁ: *Učebnice latiny Hanse H. Ørberga po půl století existence* 60

Jaroslav PÁNEK: *Sedm neklasických důvodů pro výuku klasických jazyků* 64

František PARKAN, *Některé didaktické zásady hodnocení učebnic dějepisu (antické Řecko a Řím)* 68

PŘEKLADY ***TRANSLATIONES***

Humanistický protreptikos sv. Bazila Veľkého (Daniel ŠKOVIERA) . . 73

Verše Jerasima Lukata (Dita VOŘECHOVSKÁ) 85

ROZLOUČENÍ ***IN MEMORIAM***

Za dr. Jaroslavem Červinkou (Dana MARTÍNKOVÁ) 89

ZPRÁVY ***MISCELLANEA***

VI. kongres FIEC (Kavala 24.-30. srpna 1999) (Pavel OLIVA) 91

Mezinárodní setkání učitelů klasických jazyků v Praze 1999 (Jiřina BEDNAŘÍKOVÁ – Jaroslav LORMAN) 93

Správa zo stretnutia vysokoškolských učiteľov latinčiny na Slovenku (Erika JURÍKOVÁ) 94
Eurosophia – Evropská federace asociací vysokoškolských profesorů klasických jazyků (Filip KARFÍK) 95
Nový časopis – Menerva (Jiří MUSIL) 98
Diplomové práce z klasické filologie, klasické archeologie a byzantologie obhájené na českých a slovenských univerzitách v roce 1998/1999 (Jan SOUČEK) 99

REFERÁTY ***CENSVRAE LIBRORVM***

J. I. Jeorgopulos, *Archea elliniki syntaxi.* Athina 1998 (Dagmar MUCHNOVÁ) 112
S. Wilczyński – T. Zarych, *Rudimenta Latinitatis.* Wrocław 1998 (Eva KUŤÁKOVÁ) 114
D. Svobodová, *Terminologiae medicae vestibulum. Úvod do řecko-latinské lékařské terminologie pro studenty bakalářských oborů.* Praha 1999 (František ŠIMON) 116
M. Šedová – M. Severová, *Latina pro právníky.* Brno 1999 (Tomáš MATĚJEC) 118
S. Šenková, *Latinsko-český, česko-latinský slovník.* Olomouc 1999. (Bohumila MOUCHOVÁ) 118
J. Kraus, *Rétorika v evropské kultuře.* Praha 1998. (Petr POTŮČEK) . 121
Aristotelés, *Politika.* Praha 1998 (Filip KARFÍK) 124
Aristotelés, *Rétorika a poetika.* Praha 1999 (Filip KARFÍK) 125
Seneca, *O duševním klidu.* Praha 1999 (Eva KUŤÁKOVÁ) 127
Isidor ze Sevilly, *Etymologiae IX.* Praha 1998 (Bohumila MOUCHOVÁ) 131
M. Grant, *Klasické Řecko.* Praha, 1999 (JAN SOUČEK) 133
P. Hradečný a kol., *Dějiny Řecka.* Praha 1998 (Jan SOUČEK) 136
L. A. Tritle (ed.), *Greek World in the Fourth Century.* London – New York 1997 (Magdalena MORAVOVÁ) 138
M. Grant, *Dějiny antického Říma.* Praha (Jana KEPARTOVÁ) 140
M. Grant, *Dvanáct Cézarů.* Praha 1998 (Magdalena MORAVOVÁ) . . 142
K.-W. Weeber, *Alltag im alten Rom.* Düsseldorf – Zürich 1998 (Igor LISOVÝ) 144
J. Hanuš, *Od katakomb ke světové církvi.* Brno 1998 (Jan BURIAN) . . 146
R. Günther, *Hosianna dem Sohn Davids. Kurze Geschichte des frühen Christentums.* Leipzig 1998 (Jan BURIAN) 148
I. Lisový – Zdeněk Dvořák, *Apologeticum. Z dějin křesťanské literatury.* České Budějovice 1998 (Jan BURIAN) 149
A. Demandt, *Die Kelten.* München 1998 (Jan BURIAN) 150
J. Kincl, *Deset slavných procesů Marka Tullia.* Praha 1997 (Václav MAREK) 151
A. Demandt (ed.), *Moc a právo. Velké hrdelní procesy.* Praha 1998 (Jan BURIAN) 153
J. M. Rist, *Stoická filosofie.* Praha 1999 (Petr KOLEV) 154
I. Lisový (ed.), *J. Burian, univ. prof. – bibliografie.* České Budějovvice 1999 (Magdalena MORAVOVÁ) 158

SPOLKOVÉ ZPRÁVY ***DE VITA SOCIETATVM JKF ET SJKF***

Zpráva o činnosti JKF v roce 1999 (Magdalena MORAVOVÁ) 159
Zpráva o činnosti medievistické sekce JKF v roce 1999 (Michal SVATOŠ) 160
Zpráva o činnosti SJKF v roce 1999 (Ľudmila BUZÁSSYOVÁ) 161

VARIA

Corrigenda 165
Publikace zaslané redakci 165

Pokyny přispěvatelům

AVRIGA
(ZPRÁVY JEDNOTY KLASICKÝCH FILOLOGŮ)
XLII (2000) 1-2

Z pověření výborů JKF a SJKF vydává redakční rada ve složení:
Dagmar Muchnová (editor), Jiří Musil a Jan Souček (výkonní redaktoři),
Štěpánka Brožová, Jan Kalivoda, Jana Kepartová, Ivana Koucká
a Daniel Škoviera (členové).
Adresa redakce: AVRIGA – ZJKF,
Ústav řeckých a latinských studií FF UK, Celetná 20, 116 42 Praha 1.

Vydalo nakladatelství
KLP – Koniasch Latin Press
(Na Hubálce 7, CZ-169 00 Praha 6)
pro JKF v Praze roku 2000.
Vydání první. Náklad 370 výtisků. 170 stran.

ISSN 1211-3379
ISBN 80-85917-71-8